

*Өзгөрүүлөр үчүн репортаждар:
Кризистик аймактардагы жергиликтүү
журналисттер үчүн колдонмо*

**Согушту жана тынчтыкты
чагылдыруу институту**

**Өзгөрүүлөрдөн үмүттөндүргөн
репортаждар: Кризистик
аймактардагы жергиликтүү
журналисттерге үчүн колдонмо**

Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту

УДК 070
ББК 76.12
Ө-99

Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту (IWPR) кризистик жана жаңжалдуу аймактардагы жалпыга маалымдоо каражаттарына (ЖМК) колдоо көрсөтөт. Анын ишмердик программасына ЖМКны бекемдөө максатындагы окуяларды чагылдыруу, тренингдерди өткөрүү жана институтташтыруу боюнча долбоорлор кирет. IWPR коммерциялык эмес уюмдардын эл аралык түйүнүн түзөт:

IWPR- Европа, 48 Gray's Inn Road, London WC1X 8LT

IWPR (США), 1616 H Street, Washington, DC 20006

IWPR- Африка, P.O.Box 3317, Johannesburg 2121

www.iwpr.net

Редакторлор жана айрым бөлүмдөрдүн авторлору: Колин Биклет, Энтони Борден, Йигал Чазан, Алан Дэвис, Штефан Жукес, Джон МакЛеод, Эндрю Штроляйн, Стейси Салливан, Джон Валти, Джон Вест.

Верстка жана дизайн: Кэти Смит.

Тышкы сүрөт: Панос.

Кыргыз тилине котормо жана котормонун редакторлоо Аида Касымалиева тарабынан даярдалды.

Кыргыз котормосунун корректору: Бакытбек Дыйканов

Басылманын ичиндеги сүрөттөр: Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту (IWPR)
2004© Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту

Номер ISBN: 978-9967-25-948-5

IWPR ЖМК өнүктүрүү боюнча окутуучу программаларды жүргүзүүдө жана колдоо көрсөтүүдө чоң салым кошкон Улуу Британиянын эл аралык өнүгүү боюнча министрлигине жана башка донорлорго терең ыраазы. Алар:

Эл аралык өнүгүү боюнча Канадалык агенттик

Коомдук кор/ Улуттук лотерея

Европалык Комиссия – Форд Корунун кызматташуу жана жардам көрсөтүү боюнча Европалык кеңсеси

Тышкы иштер жана Кызматташтык боюнча министрлик, Улуу Британия

МакАртур кору

Даниянын Тышкы иштер министрлиги

Финляндиянын Тышкы иштер министрлиги

Нидерландынын Тышкы иштер министрлиги

Норвегиянын Тышкы иштер министрлиги

Демократияга улуттук салым

Ачык коом институту

Сигрида Розингдин Трастылык кору

Швед эл аралык өнүгүү агенттиги

Американын эл аралык өнүгүү агенттиги

АКШнын мамлекеттик департаменти

Ө-99 Өзгөрүүлөрдөн үмүттөндүргөн репортаждар: Кризистик аймактардагы жергиликтүү журналисттерге жетекчилик. Б:2010.—270 б.

ISBN 978-9967-25-948-5

Ө 4502020000-10

УДК 070

ББК 76.12

© IWPR 2010

*Окуяларды эркин чагылдыруу максатында дүйнө жүзү
боюнча катаал, коркунучтуу жана кризистик шарттарда
иштеген миңдеген жергиликтүү журналисттерге арналат*

МАЗМУНУ

Киришүү	6
1. Эмне себептен журналист болуш керек?	10
2. Эл аралык стандарттар	22
3. Макаланын түзүлүшү	45
4. Маалымат булактары	62
5. Маектешүүнүн ыкмасы	80
6. Толуктоолорду колдонуу	92
7. Цитата келтирүү	103
8. Жаңылыктарды баалоо жана макаланын түрлөрү	115
9. Басылмалардын (жазуу) стили	130
10. Жалган жалаа жөнүндө	137
11. Окуяларды жоопкерчиликтүү чагылдыруу	166
12. Адам укуктары жана журналистика	211
13. Экономикалык журналистика	224
14. Журналисттердин коопсуздугу	241
15. IWPR үчүн кантип жазуу керек?	260

Киришүү

КИРИШҮҮ

Журналисттер окурмандарга жаңылыктарды жеткирүү үчүн ар качан аткаминерлердин көзөмөл жүргүзүү, цензураны орнотуу жана чек коюуну көздөгөн аракеттерин жеңип өтүүгө аргасыз болушат

МААЛЫМАТ АЛУУ ЖАНА ТАРАТУУ ОҢОЙ БОЛГОН ЖУРНАЛИСТИКАНЫН “АЛТЫН ДООРУ” ЭЧ КАЧАН БОЛГОН ЭМЕС. Бүгүнкү күн дагы бөтөнчөлөнүп калбайт.

Крым согушунун жүрүшүн баяндаган эң биринчи “согуш талаасындагы кабарчылардан” баштап, Вьетнам согушундагы журналисттерден тарта, азыркы кезде Жакынкы Чыгыштагы чечилбес жаңжалдар аймагында иштеп жаткан кабарчыларга чейин, ар дайым журналисттер аткаминерлердин көзөмөл жүргүзүү аракеттерин жана мамлекеттин чектөөсүн жеңүүгө аргасыз болушкан.

Ошол эле учурда, журналисттер көпчүлүк убактарда кол салууларга дуушар болуп келишет.

Журналисттерди коргоо комитетинин маалыматтарына ылайык, акыркы он жылдыкта 346 журналист өз милдетин аткарууда каза тапкан.

(Башка журналисттик бирикмелер мындан да жогорку көрсөткүчтү келтиришет).

Өлүмдүн деңгээли өтө жогору келген Ирак сыяктуу согуш очокторунда журналисттердин өмүрү эч коргоосуз; саясий кысым (репрессивдик) түзүлүшүндө журналисттерге кол салышып, аларды камакка алышат; алар атүгүл туруктуу демократиялык коомдо өз милдетин аткарып, кылмыш, паракорчулук бетин ачкандыгы үчүн курман болуп келишет.

Журналисттик иштеги кыйынчылыктар аларга зомбулук көрсөтүп, тагдырын бузуу коркунучуна гана байланыштуу эмес. Экономиканын ааламдашуу шарттарында көп улуттуу бирикмелер жалпыга маалымдоо каражаттарына (ЖМК) бийлик жүргүзүп, улуттуу журналистиканы “унчукпоого аргасыз кылып”, кабарчылык ишмердүүлүккө каражат чектелип, чет жерлердеги байланыш түйүндөрү жабылууда. Эл аралык

жаңылыктар чектелген жергиликтүү бийликтин “курманы” болуп калууда. Окуяларды баяндоодо саясаттын көйгөйлүү суроолору көңүлдөн тыш калып, жеке адамдардын журналистикасына, көпчүлүктү дүргүткөн болоор-болбос кабарларга артыкчылык берилгени байкалып барат.

Бул кооптуу көрүнүштөрдү баса белгилөө менен анын жакшы жактарын да белгилеп кетүү зарыл. Анткени, жергиликтүү журналисттер үчүн жакшы мүмкүнчүлүктөр ачылып жатат. Айрым башкы жалпыга маалымдоо каражаттары эл аралык олуттуу жаңылыктардан баш тартып жаткан учурда жергиликтүү журналисттердин өлкө ичиндеги өзгөрүүлөргө эл аралык деңгээлде өз салымдарын кошууга мүмкүнчүлүгү кеңейди. Тез маалыматташуу каражаттарынын өнүгүп жаткандыгынын негизинде дүйнө жүзүндөгү аралык кыскарып, жергиликтүү ЖМКга дүйнөнүн күн тартибиндеги жаңылыктарга таасир этүүгө мүмкүндүк берилди.

Жеке менчик корпорациялар жана Батыш өлкөлөрүнүн өкмөттүк агенттиктеринин каржылоосу менен ЖМКна колдоо көрсөтүүчү эл аралык уюмдардын агымы күчөп, жергиликтүү ЖМКга тынчтык, демократия жана өнүгүү шарттарын бекемдеп, чындоого өбөлгө түзүп келет.

Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту (IWPR) - мындай уюмдардын бири жана азыркы учурда 20дан ашык Түштүк-Чыгыш Европа, Азия, Жакынкы Чыгыш жана Африка өлкөлөрүндө иштеп келет. IWPRдын башкы максаты – жергиликтүү журналисттерди окутуу, аларга колдоо көрсөтүү жана медиа уюмдарда иштөөгө керектүү бардык шарттарды түзүп берүү.

Биздин тажрыйба жер-жерлердеги кабарчылар кезик-тирүүчү көп тоскоолдуктарды белгилеп өтөт. Көпчүлүк учурда, алар кысымга алынып, каражаттын жетишсиздигин жана кесиптик колдоонун жоктугун сезишет.

*Демократиянын
өнүгүүсү дүйнө
жүзүндөгү
журналисттер
үчүн олуттуу
мааниге ээ*

Жергиликтүү ЖМКына ылайыктуу колдоо көрсөтүл-гөндө, журналисттер таң калаарлык чечкиндүүлүк менен эл аралык үлгүлөрдүн – тактык, аныктык жана бейтараптыктын эң жогорку үлгүсүн көрсөтүшөөрүн белгилегибиз келет.

IWPR ээ болгон көптөгөн эл аралык сыйлыктар биздин желеде иштеген жер-жерлердеги журналисттердин жетишкендиктерин таануу болуп эсептелет.

Позитивдик өзгөрүүлөрдү андан чоң мисалдарда белгилөөгө болот. БУУнун Өнүктүрүү Программасынын (ПРООН) маалыматына ылайык, “81 мамлекет демократияга карай бир канча маанилүү кадамдарды жасап, бүгүн 200өлкөнүн ичинен 140 өлкө көп партиялуу шайлоолорду өткөрөт – бул мурдагыга караганда алда канча көп”. Демократиянын өнүгүүсү дүйнө жүзүндөгү жергиликтүү журналисттер үчүн маанилүү ролду ойнойт. Ал журналисттердин толук баалуу иштөөсүнө мүмкүндүк берүү менен бирге, чоң жоопкерчиликти талап кылат.

Жаңы коммуникациялык технологиялар тең мүмкүнчүлүктөрдөгү, оюндун бирдиктүү эрежелерин түзүүгө көмөктөшүүдө. Бүгүн маалымат алуу жана таратуу башка убактарга салыштырмалуу алда канча оңой. Качандыр бири-биринен алыстыкта жайгашкан ЖМКнын ар түрдүү чөйрөлөрү, аны менен бирге Интернет булагындагы журналисттик тексттер, аудио-видео материалдар да жакындаштырылууда (албетте, бул компьютер, Интернетке чыгуу жана каналдын өткөрүү мүмкүнчүлүгүнө байланыштуу).

Мындай жаңычылдыктар журналисттерге зор колдоо көрсөтүп, коом үчүн эбегейсиз мааниге ээ. Бирок, жаңы мүмкүнчүлүктөр журналисттерди жумушка жароо даражасын жогорулатуу зарылчылыгын жана жаңылыктарды жарыкка чыгарууда жоопкерчилигин биринчи орунга коёт.

Мына бул китепте дал ушул тууралуу жазылган. Иш жүзүндөгү колдонмо китебинин башкы максаты - кризистин башынан өткөрүп жаткан өлкөлөрдө иштеген журналисттерге колдоо көрсөтүү.

Бул колдонмо китеп журналистиканын негизги эл аралык үлгүлөрүн сунуш кылат жана журналисттик материалдарды даярдоодогу башкы ыкмалар тууралуу көрсөтмөлөрдү берет.

Окуу китепте саясий, экономикалык жана гуманитардык суроолорду камтыган жалпы маалыматтарды берүү жолдору баяндалган. Жаңжалдуу аймактарда окуяларды так, туура чагылдыруу, коопсуздукту сактоо жана жалган жалаа боюнча кеңештер берилген.

Колдонмо китепте биздин окутуу программабыздын бир бөлүгү катарында IWPRга макала жазуу үчүн каралган негизги талаптар баяндалган. Ар бир бөлүмдө көнүгүүлөр, талкуулоого суроолор жана кошумча маалымат топтогуч жыйнактар бар. Бул иш жүзүндөгү жетекчи китеби эл аралык машыктыруучу менен жана өз алдынча колдонууга да ылайыкталып түзүлгөн.

Колдонмо китеп бир нече тилдерге которулган (кошумча маалымат үчүн www.iwpr.net сайтына кириңиз) . Тексттер барак беттеринде өз-өзүнчө бөлүнүп, көп тилдүү семинарларды өткөрүүдө колдонууга ылайыкталган.

Журналисттер укуктарга да, аны менен бирге милдеттенмелерге да ээ болушу керек. Көпчүлүк коомдордо азыр журналисттерге биринчилерден болуп өлкөдө болуп жаткан жаңылыктар жөнүндө эркин кабарлоого мүмкүнчүлүк ачылды. Эгерде, алар кесиптик үлгүлөрүн жана иш сапатын туура аныктап алышса, келечектеги муундардын алдыга умтулуусуна өбөлгө түзөт. Журналисттердин сапаттуу иши коомдук жол баштоочуларды алдыга сүрөп, коомдогу келишпестиктерди жоюп, демократиялык өнүгүүнү түптөөгө негиз салат. Бул колдонмо жергиликтүү журналисттерге мына ушул маанилүү милдетти ишке ашыруу үчүн көмөктөшүүгө арналган.

Энтони Борден,
аткаруучу директор

*Мурдагы муундарга
салыштырмалуу азыр
журналисттердин
өлкөлөрүндө болуп
жаткан жаңылыктар
жөнүндө эркин
кабарлоого
мүмкүндүгү бар*

ЭМНЕ СЕБЕПТЕН ЖУРНАЛИСТ БОЛУШ КЕРЕК?

*Америкалык актёр
Шон Пенн Белградда
өтүп жаткан IWPRдын
үйрөтүүчү семинарына
катышууда*

ЭГЕРДЕ БУЛ КИТЕПТИ КАРМАП ТУРСАҢЫЗ, анда журналистика менен алектенгениңизди, же аталган профессияга кызыгууңуз бар экенин терең ишеним менен айтса болот.

IWPR менен биргеликте дүйнө кыдырып, жүздөгөн адамдар менен семинар өткөрүп жүргөнүбүздө, алар эмне үчүн журналист болгонун талкуулаган элек. Албетте, жооптор ар түрдүү берилди. Бирок, аларды туура же туура эмес жооп деп айтууга болбойт. Анткен менен ошол маектешүүлөрдө белгилүү учурлар кайра-кайра эске түшөт. Ушундан улам, кээ бир талаш-тартыш маселелер баарыбыз үчүн бирдей экени анык.

Бул бөлүмдө «эмне үчүн адамдар журналист болушат?» деген суроого жооп издейбиз. Ошондой эле, журналисттердин кесиптик жолундагы коркунучтар жана адашуулар жөнүндө талкууламакчыбыз. Мындан кийинки көнүгүүлөрдө сиз өзүңүздүн жеке каалооңузду талдай аласыз.

Коом үчүн кызмат кылуу

Көптөгөн адамдар «коомго кызмат кылуу үчүн журналист болгулары келгенин» айтышат. Алар адилетсиздикти ачыктап, саясатчылардын элдин алдында болгон жоопкерчилигин күчөтүү менен бирге каатчылык мезгилде өлкөгө жардам бергиси келгенин кошумчалашат. Чындап эле, жакшы журналистика коомго кызмат кылат. Бирок мындай кадамды башка кесиптердин өкүлдөрү деле аткара алышат эмеспи. Алар: дарыгерлер, мугалимдер, же ошол эле саясатчылар. Ошондуктан, коомго кызмат көрсөтүү максаты сиздин эмне үчүн журналист болушуңузду түшүндүрө бербейт.

Чындыкты чагылдыруу

Намыскөй журналисттер көп учурда чындыкты жактоо жолдорун издерин билдиришет. Бул окуу куралында берилген стандарттар боюнча, далилди табуу жана берүү – баштан эле журналистиканын эң оор тапшырмасы болуп келген. Бирок, «чындык» - бул татаал түшүнүк. Эл аралык журналистиканын эң маанилүү негизи болуп, бири-бирине каршы келген «чындыктын» түрлөрүн окурмандарга тең салмакта берилиши эсептелет. Журналист чындыкты аныктоого укугу барбы, эгерде сиздин журналист катары калпыңыз байкалып калса, эмне болот?

Мекениңизди тааныштыруу

Көптөгөн кабарчылардын патриоттук сезими аябай өнүккөн. Айрыкча алар коркунучтуу кырдаалга туш болушканда, бул – мыйзам ченемдүү көрүнүш. Журналисттер да адам. Ошондуктан, алар кээде маанисине түшүнүп, же түшүнбөй өздөрүн коомчулукка окшоштурат. Бул – аймак, тил, дин, улут жана жарандык өзгөчөлүктөрү менен аныкталышы ыктымал. Анда, журналисттин патриоттуулугу журналистиканын негизги принциптери – калыстык жана тең салмактуулукту сактоого каршы келбейби? Журналистика кызыктуу жана окумдуу болушу зарыл, мурункудай татаал, бир тараптуу стиль кунарсыз сезилиши мүмкүн. Өзгөчө «боорукердиктен чарчаган» дүйнөлүк коом үчүн.

Журналисттин чындыкты аныктоого укугу барбы? Эгерде сиздин журналист катары калпыңыз ачылып калса, эмне болот?

Күн тартибин аныктоо

Журналистика бийликтин башында тургандарга өлкөдө чынында эмне болуп жатканы жөнүндө маалымат берүүгө жардам берет. Саясатчылар менен аткаминерлердин ниети түз болсо да, чындыктан алыс болуп калышы ыктымал. Анткени, аларды курчаган айрым адамдар жакшы көрүнүү үчүн жагымдуу нерселерди гана айтып, өз учурунда саясатчы менен аткаминерлер чындыктан кабарсыз болушу мүмкүн. Журналистика бийлик төбөлдөрү үчүн пайдалуу маалымат булагы болушу да мүмкүн. Бирок, бул жерде да коркунучтар жок эмес. Жетекчиликте кабарлоо үчүн журналист ага жагууга аракет жасап, ал чөйрөдөгү колдоону сактоо үчүн бир топ тобокелдерге барышы да ыктымал.

Коомчулуктун кызыкчылыгын коргоо

Жакшы кабардар болгон коомчулук жарандык коомдун негизи болуп эсептелет. Күчтүү, бирок адилеттүү маалымат каражаттары коомчулуктун купулуна толуп турса, өлкө ичинде өзгөрүүлөрдү жана жакшыртууларды алып келе турган коомдук күчтү уюштура алат. Бул деген саясат өкүлдөрүнүн жана аткаминерлердин эмне менен алектенгени жөнүндө ишенимдүү маалымат берүү болуп саналат. Мамлекеттик саясат адилеттүү жана пайдалуубу? Убада берилген сөздөр жана долбоорлор иш жүзүндө аткарылып жатабы? Жарандардын укугу корголуудабы? Эгерде жок болсо, анда эмне үчүн?

Балким, аталган эң жөнөкөй мисалдардын бири эле журналистикада көптөгөн тобокелдерди жаратышы мүмкүн. Ошол эле аткаминер, оппозициячыл саясатчы, өкмөттүк эмес жана коммерциялык уюмдар өздөрүнүн доо-арыздары менен сизден адилеттүү жана тең салмактуу болушуңузду талап кылат. Административдик жана саясат жумуштарын изилдөө сиз үчүн досторду табуу (же кирешелүү иш) ыгы болуп бербейт. Журналистиканын эски макалына көз чаптырсак, ал «Көз карандысыздык бул – сени баары жек көргөндө» дейт.

*Көз карандысыздык
бул – сени баары
жек көргөндө*

Кулак түрүү

Аябай кызыккандык – бул жөнөкөй, балким, эң бир алмаштырылгыс журналисттин сапаты. Жакшы журналисттердин табият тарабынан берилген сезимине ээ, алар күнүмдүк ишин жакшы аткарып, андан ыракат ала алат. Алар кабарлардан артта калбай, баардыгын окушат. Ал – колуна эмне тийсе, атүгүл анын турумуна каршы келген гезитпи, иши кылып баары бир маалымат алат. Аларды майда-чүйдөлөрдөн бери кызыктырып, ар дайым «эмне үчүн?» деген суроого жооп тапкысы келет. Ага жооп табылары менен журналист бул туралуу баары менен бөлүшкүсү келет.

Ошол эле учурда, жаңылыктын артынан «түшүп алган» журналист, мындай сезимдин оор жактарын да байкайт. Ар дайым кабардар болуу, көптөгөн аракеттерден көз каранды. Ошондой эле, ар дайым чебер болуу журналисттен жумушуна берилгендикти талап кылат. Көптөгөн кабарчылар кандайдыр бир жаңы макаланы жазардын алдында турса жана ал тууралуу эч нерсе билбесе, жеке өзүнүн «билбегендигинен» азап тартып, нөлдөн баштоого туура келет. Кээ бир журналисттер убагында кандайдыр бир тармакка адистеше баштайт жана мүмкүнчүлүгүнүн жетишинче терең билим алып, материалдарын да терең ойлонуп жазганга аракеттенет. Ал эми, кээ бирлери туңгуюкка такалып калышат.

Таасир берүү

Журналисттер аябай чоң таасирге ээ, дал ушул жагдай көптөгөн адамдарды жалпыга маалымдоо каражаттарында иштөөгө түртөт. Аудиторияңызды таба билүү сиздин карьераңызга пайдалуу болушу мүмкүн жана сиздин жасап жаткан ишиңиз кандайдыр бир дэңгээлде түзүлгөн кырдаалды өзгөртө алат. Бирок, бул коркунучтуу болушу да ыктымал. Бийликчилдик сезими кабарчынын калыстыгына жана бейтараптыгына таасир берип, бара-бара ал бийликтеги же оппозициядагы адамдар менен байланышы бардай туюлуп калса, ага болгон ишеним жоголо баштайт. Окуяны мыкты чагылдыруу үчүн ишке камырабоочулук менен карагандык чечүүчү фактор болуп эсептелинет. Ар дайым сизге таасир берүүчү адамдардан көңүл бурдуруу белгилерин алып жатып, сиз өзүңүздүн жашооңузду дагы тобокелге салышыңыз мүмкүн.

Бир гана окуяны так чагылдырып, ишине берилгендик менен эң мыкты журналисттер белгилүү болушат. Мындан башка ыкма жок.

Атак-даңктуулук

Көптөгөн журналисттер белгилүү болгусу келет. Ал эми, бул алардын жумушунун жакшырышына түрткү бериши ыктымал. Жаш репортёрлор CNNдин Кристиан Аманпур, ABCнин Петер Женнингс, же BBCнин Жереми Паксман деген дүйнөгө атагы чыккан журналисттерине окшошкусу келип, качандыр бир мезгилде аларды дагы телевизордон көрсөтөт деген кыялдар менен жашайт. Багдаддагы BBCнин кабарчыларынын бири экинчи дүйнөлүк согушта Персия булуңунда иштеп, кеңири белгилүү болгон. Кийинчерээк ал бул тууралуу китеп жазуу боюнча келишимге кол койгон. Бирок, атактуулук бир эле мезгилде киреше алып келсе, бир жагынан талкалоочу таасир да бере алат. Ошондой эле, ал эч качан журналисттик иштен маанилүү боло албайт. Эң мыкты журналисттер окуяны так чагылдырып, ишине өтө берилүү менен гана кийин белгилүү болушат. Атакка жетүүгө журналистикада мындан башка жол жок.

Акча

Журналистика – бул жумуш жана акча табуунун бир ыкмасы. Жогоруда айтылган белгилүү журналисттер албетте, жакшы айлык-акы алышат. Чатактуу аймактарда, өзгөчө жалпыга маалымдоо каражаттары (ЖМК) көп пайда болгондо, координатор, котормочу, же журналисттин жардамчысы катарында иштесеңиз, көп суммадагы киреше таба аласыз. Эгерде сиз акылдуу, жумушуңузга жоопкерчилик менен мамиле кылып, англис тилин жакшы билсеңиз, маянаңыз да жогору болот.

Бир гана окуяны так чагылдырып, ишине берилгендик менен эң мыкты журналисттер белгилүү болушат. Мындан башка ыкма жок.

*Эгерде сиз көп
акчалуу болгуңуз келсе,
башка жумушту
издеп-таап гана
максатыңызга
жетесиз*

Бирок, ошол аябай жакшы акча тапкан журналисттердин саны аз. Каатчылык кырдаал туу чокусунга жеткенден кийин, же ЖМКнын көңүлү башка райондогу аскердик кыймылга бурулса, айлык-акынын булагы түгөнүшү да мүмкүн. Ишкердиктин бир түрү катары масс-медиа ишенимсиз, басылмалардын көптөрүн иштен бошоого караганда, банкрот эрте күтүшү ыктымал.

Баарынан да жаманы, эгерде журналистикада акча үчүн гана иштесеңиз, бул жагдай сизди пара, туура эмес сыйлык, же кызмат көрсөткөнүңүз үчүн кандайдыр бир белекти алууга түртөт. Актыкты чагылдырган журналистикада мындай аракеттер бир топ жакшы журналисттердин карьерасын талкалаган. Эгерде сиз баштан эле максатыңыз аябай көп акча табуу болсо, анда сиз башка жумуш караштырганыңыз оң.

Эгерде сиз көп акчалуу болгуңуз келсе, башка жумушту издеп таап гана максатыңызга жетесиз

Укмуштуу окуялардын деми

Көптөгөн адамдар журналистикага келерде, алардын укмуштуу окуяларга жакын экендиги, кызыккандык сезими ойноп турары жана жаңы нерселерге таң калгандан чарчабагандыгы менен өзгөчөлөнүп турушат. Ар түрдүү чөйрөдөгү адамдар менен баарлашуу жана аларга бардык (көбүнчө орой) суроолорду берүү – өзүнө тартып ала тургандай сезилет. Ошондой эле, чет өлкөлөргө саякаттап келүү, же өзгөчө, жаратылыш кырсыгы болгон район жана согуш болуп жаткан аймактарга баруу да кызыктырат. Ал жакта иштөө адамдарды жакын дос кылып, бул адистиктин ичиндеги катуу атаандаштыкты жумшартат.

Ал эми, көптөгөн журналисттерди күнүмдүк, жөнөкөй жана кызыксыз жумушту аткаруу күтөт. Маалымат жыйындарда болуп өткөн окуя жөнүндө кабар жазуу, ишкердиктин ийгилик сыры, аягы бүтпөс соттук териштирүүлөр – журналист үчүн чыдамкайлыгын текшерүү үчүн сынак болушу ыктымал. Ар дайым командировкада болуу да чарчатуучу көрүнүшү мүмкүн. Кээде кабарчылар кайсы бир мейманканада түнү ойгонуп кетсе, кайсы шаарда экенин эстей алышпайт... Мунун айынан алардын үй-бүлөлүк жашоосу да жабыр тартып, алардын алкоголь, дары-дармек жана тамекиге жакын болуусун шарттайт. Журналисттердин арасында көптөрү аябай катуу стресс абалында иштешерин айтышып, аны мойнуна алышкан. Алар ар түрдүү тренингдерге катышып, кантип ачууну басуу керектигин үйрөнүп, же стресстен пайда болгон травма (PTSD) менен жабыркап калгандарга кеңеш беришет. Дагы бир жагдай, алар согушта каза болуп калган кесиптештерин эстеп, алардын урматына акцияларды тез-тез өткөрүшөт.

Кесипке болгон жакшы көрүү сезими

Көптөгөн журналисттер өзүнүн жумушун бирден-бир жалгыз себеп менен аткарышат, бул – алардын кесипке болгон жакшы көрүү сезими. Радио же телеберүүнүн алып баруучусу балким, аткарган жумушунан ырахат алат (аны болбой койбос каталар да чочутат). Эң мыкты кабарчылар өзүнүн репортажын тынбай ойлонушуп, маалымат булагын изилдеп, дал ушул жол менен гана алар каалаганына жетерин билишет. Башкы редакторлор жакшы даярдалган материалдар менен иштегенден ырахат алышат.

Эмгегинин бааланганын сезген журналисттер гана аткарган жумушунан канааттанат.

Бирок, сиз өзүңүзгө журналистика болуп эмне саналат жана эмне саналбайт дегенден жыйынтык чыгара билишиңиз шарт. Анын түбөлүктүү эмес, кыска мөөнөткө тиешелүү экенин түшүнүңүз. Журналистика – бул адабият эмес, бул жаңылык, телевизордон берилгени – бул көркөм тасма эмес. Түшүнүксүз баяндоо жана ашыкча эле оор окуя кылып жиберүү – бул журналисттик жетиле электиктин белгиси болуп, ар тараптуу чагылдырууга тоскоол болот. Жазуу убагында кунт мамилени коюп, фразеологиялык сөздөрдү колдоно билүүнү үйрөнгөн соң, журналист окуяны сапаттуу чагылдырууну экинчи планга таштай алат. Тездик кээде тереңдиктен да маанилүү. Элвис Костелло: «Кечээ күнкү жаңылык – бул макулатура жана балыкты ороочу кагаз», -деп айткан.

КӨНҮГҮҮ

Төмөндөгү тематикалык бөлүмдөрдү карап чыгып, эмне үчүн журналист болгуңуз келгендигин чечиңиз. Өзүңүздүн алдыңызда ак ниеттик менен мамиле кылып жана кесиптештер, же досторуңуз менен бул теманы ачык сүйлөшкөнгө аракет кылыңыз. Андан кийин төмөндө берилүүчү суроолордун жоопторун салыштырыңыз. Кайсы жооптор баарынан да көбүрөөк учурайт?

Өзүңүзгө бир канча суроолорду бериңиз:

- Жаңылыктар жана болуп жаткан окуяларга көңүл салып угасызбы?
- Сиз өзүңүздү ошол кыймылдын субъекти катарыбы, же көзөмөлдөөчү сыпатыңда сезесизби?
- Сиз эмне окуганды жактырасыз жана гезиттерди көп окуйсузбу?
- Сизди саясат кызыктырабы, же бир гана партияга тиешелүүсүзбү?
- Сиз сыймыктанган адамдар, жазуучубу же журналистпи?

ОКУУ ҮЧҮН КОШУМЧА ЖАНА СУРАП-БИЛҮҮ МАТЕРИАЛДАРЫ

Көптөгөн веб-сайттардан журналистикага арналган, андан илимий баяндамалардан баштап, акыркы ушак-айыңдарга чейинки маалыматтарды табасыз. Төмөндө АКШ жана Улуу Британиядагы журналисттердин жумушуна байланыштуу эл эң көп кирген сайттар берилген:

- Медиа Гардиан: media.guardian.co.uk
- Пойнтер институту: www.poynter.org
- Poynter сайтындагы медиа-жаңылыктардагы Жим Роменско (көптөгөн башка журналистика сайттарда да шилтемелер бар) www.poynter.org/column.asp?id=45
- Columbian Journalism Review: www.cjr.org
- American Journalism Review: www.ajr.org
- Улуу Британиянын журналисттерди окутуу Улуттук Кеңеши www.nctj.com/index.html
- Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту (тренинг материалдарын караңыз) www.iwpr.net

Жалпыга маалымдоо каражаттары жана журналистиканын этикасы мекемелердин ичинен кызыктуу болуп саналып, көркөм адабиятта жана киноискусстводо сюжет болуп бериши ыктымал. Ар кимдин өзүнүн тандоосу бар, бирок ушул чөйрөгө тиешелүү айрым башкы темалардын тизмеси:

Согушту чагылдыруудагы критикалык жана тарыхый изилдөө менен сак болуу жөнүндө мемуарлар:

- *Биринчи жоготуу: Крымдагы согуштан Косоводогу согушка чейинки аскердик корреспонденттин баатыр, же мифти жаратуучу катарында.* Филипп Найтли (John Hopkins)
- *Согуш – бул бизге маани берүүчү күч.* Крис Хеджс (Public Affairs)

Аскердик кабарчылар тууралуу адабияттын эки классикалык мисалы:

- *Сенсациялык жаңылык (Scoop).* Эвелин Вау
- *Жоош америкалык (The Quite American).* Грэм Грин

Ошондой эле, газета журналистикасы жөнүндө эки маанилүү тасма:

- *Бүт президенттик кошуун* (Дастин Хоффман жана Роберт Редфорд), Карл Бернштейн жана Боб Вудварддын китеби боюнча.
- *Жаран (гражданин) Кейн.* Орсон Веллес

2- бөлүм

ЭЛ АРАЛЫК СТАНДАРТТАР

Мыкты журналистиканын негизин аныктык, тактык жана бейтараптык түзөөрүнө журналисттик ар-намыс кодекстеринин басымдуулугу кошулат

Журналистика — ал кабардар кылуучу дүйнө сыяктуу эле ар кырдуу жана ар түрдүү. Жаңылыктарды даярдаган журналисттердин иши көпчүлүктү дүрбөлөңгө салуучу материалдарды, же атактуулар жөнүндө жазган, же жумалыктарда иштеген журналисттердин ишинен айырмаланып турат. Көп учурда америкалык кабарчынын жазганы британиялык журналист колдонгон ыкмадан өзгөчөлөнөт. Ошол эле учурда, ал экөө тең Европа өлкөлөрүндөгү ЖМКда иштеген кесиптештеринен бир топ башкача жазышат. Башка чөлкөмдөрдөгү, аймактардагы колдонулган ыкма да ар түрдүүчө.

Ага карабастан, бул ар түрдүүлүктү эске алып, дүйнө жүзүндөгү журналисттик уюмдар кесиптик этиканын негизги таянычтарын бир калыпка келтирүү аракетин жасашты.

Мыкты журналистиканын негизин аныктык, тактык жана бейтараптык түзөөрүнө басымдуу көпчүлүк кошулушат. Бул эрежелер IWPRдагы кесиптик даярдыктын негизи болуп келет. Бул бөлүмдө эларалык үлгүлөр баяндалып, мыкты журналистиканын маңызын түзгөн башкы элементтер каралган.

Айырмачылыктар талашсыз, бирок алар билдирүү жана басым коюу мүнөзүнө тиешелүү. Төмөндө сунуштаган мисалдарга көз жүгүртүңүз.

- Куру азгырыктан жана бирөөлөрдүн укугун тепсөөдөн абай салуу – Босния басма сөзүнүн журналисттер кодексинин айырмалоочу белгиси;
- Тактык жана бейтараптык ВВСнин кабарчыларынын ишинин негизин түзөт;
- Журналисттик канондор Япониялык гезит басмаларын жана редакторлор бирикмесин “өркүндөп-өсүүгө жана бейпил келечекке бардык шарттарды түзүүгө үзгүлтүксүз аракеттерди жумшоого милдеттендирет”;
- Кыргызстандагы журналисттердин бирикмеси этикалык кодексте эң маанилүү милдетти так белгилеп өтүшкөн. “Журналисттер чындыкка кызмат кылууга милдеттүү. Массалык маалымат каражаттарынын мааниси ал чындыкты издөөдө”.

Бул кодекстер журналисттердин төмөнкүлөрдөн сактануусунда пикирлеш:

- жалган жалаа жана кордоодон (диффамация);
- плагиаттан (бөтөн материалды өзүнүкү катарында билдирүү);
- пара алуудан;
- калп нерселерди ойлоп чыгарып, чындык деп берүү-дөн.

“Журналисттер чындыкка кызмат кылууга милдеттүү”, - деп белгилейт Кыргызстандагы журналисттердин ассоциациясы

*Окуяларды фактылардын
негизинде гана чагылды-
руу - журналистиканын
негизги эрежеси*

Журналистикада согуш кылмыштарын чагылдырууда жана курман болгон, жабыр тарткандар жөнүндө баяндоодо, “коомдук журналистикада”, олуттуу жаңжалдар жана анын мүмкүн болгон кесепеттерин камтыган “жооптуу репортаж” жасоодо ар кырдуу кесиптик ыкмалар колдонулат. Алардын айрымы колдонмо китепте толугураак каралган.

Массмедиянын коомдун өнүгүшүнө жана демократиянын калыптанышына кошкон салымынын маңызы – анын чыныгы фактыларга айкалышкан жаңылыктар менен кабардар кылуусунда.

Коомдук талаш-тартышка алып чыгуу, кызматкерлерди коом алдындагы жоопкерчилигин көтөрүү жана шайлоо учурунда маалымат менен камсыз кылуу – демократиялык коомдогу ЖМКнын негиздөөчү милдеттер.

Көпчүлүк кесиптик кодекстер ЖМКнын ишенимдүү маалыматтар менен камсыз кылуу милдетин алдыңкы орунга коюшат.

Негизги элементтер

Иш жүзүндө журналисттик кодекстин өзөгүн түзгөн – тактык, актык жана бейтараптыкка басым жасалат. Алар эларалык үлгүлөр катарында каралат.

Этикалык мүнөздөмөлөр маалымат чогултууда ынсаптуулуктун жана актыктын зарылчылыгын белгилешет. Ошондой эле, маанилүү түзүүчү катарында маалымат булактарын коргоо да киргизилген.

1. Бейтараптык же эки жакка тең тартпастык

Бир топ журналисттик ар-намыс кодекстери жана жүрүм-турум эрежелери биринчи орунга “бейтараптыкты” же “көз карандысыздыкты” коюшат. Бирок, бул түшүнүктү аныктоодо бир далай оорчулуктар бар.

Бейтараптык репортаж жасоодо башкаларга каршы бир саясий партияга, динге, элге же этникалык топко колдоо көрсөтпөөнү талап кылат. Ал эки жактын тең саясатын, арыз-жарыялоолорун, бири-бирине болгон көз караштарын камтыган тең жактуу калыс маалымат берүүнү түшүндүрөт. Тең жактуу, тең салмактуу журналистика чындыкка дал келген фактыларды жөн гана ой-божомолдоолордон даана айырмалап көрсөтөт.

Бир топ өлкөлөрдө басма редакциялары кошумча каражат колдоосуз бир кыйла оор деп эсептешет. Ал эми, саясий партиялар, топтор же саясий кызыкчылыктары бар таасирдүү ишмерлер белгилүү максаттарды көздөө менен гана колдоо көрсөтүшөт. Мындай учурларда, жыйынтык чыгарууну окурмандардын өзүнө калтырып, гезиттер каражат булактары жөнүндө билдирүүсү абзел.

Жооптуу басылмалар редакциянын ой-пикири менен жарыяланган жаңылыктардын ортосундагы чектерди даана-так белгилешет. Жаңылыктар биринчи беттерде берилип, башкы макалалар жана ой-пикирлер ичинде белгиленип жарыяланат.

Айрым гезиттер “аналитикалык” макалаларды жарыялоодо журналисттик көз карашты башка кабарлардан бөлүп, “жаңылыктардын анализине” басым жасашат. Көпчүлүк гезит редакцияларында жаңылыктарды даярдоочу топтор менен макала жана түшүндүрүп-чечмелөөчү бөлүмдөр бири-биринен обочолонуп иштешет, аларга өз ара байланышууга тыюу салынган.

Батышта көптөгөн масс-медиалар жана басмалар жеке менчикке тиешелүү ээлик болгондуктан, коммерциялык мүнөздө жарыялануучу материалдар өтө кылдат мамилени талап кылат. Редакциялык жана коммерциялык же жарнак бөлүмдөрү бири-биринен обочолонгон.

Редактор ЖМК ээсинин же башкы басып чыгаруучунун басылманын мазмунуна таасир этүүнү каалаган аракеттерине туруштук бере албай жумуштан кетүүгө аргасыз болгон учурлар да кездешет. Ал эми, мындай кийлигишүүдөн кийин редактор өз ордунда калган убактарда басылманын бедели түшүп, акыры жабылууга дуушар болоору шексиз.

Көбүнчө жаңжалдуу кырдаалдар гезит же телерадио берүү жарнаманын басымдуу көлөмүн ээлеген ЖМКнын же ишкананын ээлерин оңтойсуз абалга калтыруучу материалга ээ болгон убакта пайда болот. Ал материалды жарыялаган учурда алар кирешеден кур калышат. Ал эми, маалымат жарыкка чыкпай калса, ЖМКнын беделди төмөндөп, объективдүүлүгүн жоготот.

Көп себептердин негизинде саясий аныктуулукту сактоо бир кыйла оор. Айрым өлкөлөрдө ЖМК кысымга алынып, өкмөттү сындаган кезде “чет өлкөлүктөрдүн кол алдындагылары катары” мамиле жасалаары белгилүү.

Коом бир алкактын чегинде чектелип калган мезгилде туруктуу позицияны сактоо өзгөчө оор болуп калат. Объективдүү болуу жөнөкөй себептердин негизинде да мүмкүн болбой калышы ыктымал. Мамлекеттин президентинин сөзү ачык үгүттөө болсо да, сөзсүз түрдө, маанилүү жаңылык болуп, ал эми, мамлекетте чечилбеген көйгөйдү айтып жаткан жөнөкөй айыл тургунунун сөздөрү угулбай калышы мүмкүн.

2. Тактык

Ар бир журналисттик кодекс тактыктын зарылдыгын айрыкча белгилеп өтөт. “Туура жана так кылууга” умтулуу ар дайым ылдамдыкка үстөмдүк кылат. Жумушун тездик менен, бирок, туура эмес аткаргандар сыйлык берүүгө татыктуу болуусу шектүү.

Журналист үчүн жазуунун эбин табуу — маалыматты так, бирок кыска-нуска жана таасирдүү натыйжалуулук менен берүүгө байланышкан. Ал туруктуу фактыларга негизделиши абзел. Андыктан, кабарчы кайдан жана кандай жол менен ишенимдүү маалымат алууну билиши зарыл.

Ал журналисттин байкоо жүргүзүү, уга билүү, терең маалыматтуулугу жана ишенимдүү маалымат издөө дө керектүү адамдар менен тил табыша билүү жөндөм-дүүлүктөрү менен түшүндүрүлөт.

Кабарчынын мыктылыгы анын өздүк контактарына байланышкандыгы көз көрүнө чындык. Андыктан, өздүк байланыштарды түзүүгө жана кабыл алынган маалыматты баалай билүүнү үйрөнүү зарыл. Ал үчүн, “ишенимдүү адамдарды” таба билип, алардын ишенимине кирүүгө далалат кылуу менен бирдикте, андай эмес адамдардан да кол үзбөө зарыл.

Бир окуя тууралуу кайчы пикирлердин тең салмактуулугун сактай билүү оор милдет. Басымдуу журналисттик уюмдар “бир фактыны туура, так деп билүүдөн мурда, ал эки көз карандысыз маалымат булагы менен ырасталышы керек” деген эрежени бекем сакташат.

Журналист маалыматтын мүмкүн болушунча туура-тактыгына ынанышы үчүн ар дайым кол жазууларды жүргүзүп, интервьюларды диктофонго жазып алышы керек. Бул жалпы коомчулук тарабынан кабыл алынган эреженин жолун жолдоочулук журналисттик актыкты жана ишенимди колдойт. Журналисттик материал жазууда ар бир майда-чүйдө нерселерге чейин көңүл бурулуп, адам аттары, аталыштардын туура жазылышы талап кылынат. Арзыбаган катачылык макаланын ишенимдүүлүгүнө шек келтириши мүмкүн. Мындай көрүнүш фактыларды, маалыматтарды кылдаттык менен текшерүүнүн зарылдыгын баса белгилейт.

“Туура жана так кылууга” умтулуу ар дайым ылдамдыкка үстөмдүк кылат

Материалды даярдоодо бири-бирин жокко чыгарган маалымат булактары менен кайрадан байланышып, жазылып алынган маалыматтардын аныктыгына ынануу керек. Айрым беделдүү басылмаларда атайын изилдөөчүлөр же башталгыч журналисттер макалада берилген фактылардын аныктыгын такташ үчүн дагы бир ирээт текшерүү жүргүзүшөт. Өзгөчө, татаал жана карама-каршы, ошондой эле, көпчүлүктү дүрбөлөңгө салуучу макалаларда фактылар кылдаттык менен изилденет.

Күмөн туудурган макалалар катачылык кетирбөө үчүн кийинки убактарга калтырылышы мүмкүн. Туура эмес маалымат берүү келечекте басманын беделин түшүрүшү, аны зыянга учуратышы жана сотко берилген доо менен бүтүшү да ыктымал.

*Тактык фактыларга
гана тиешелүү эмес, ал
материалдын маңызына
да байланыштуу*

Тактык фактыларга гана тиешелүү эмес, ал материалдын маңызына да байланыштуу. Шайлоо алдында кандидаттын же ишкананын ишмердүүлүгүнө залака тийгизүүчү макала оор кесепеттерге алып келиши ыктымал. Окурман бул маалыматтар кайсы булактан алынганын жана кандай себептердин негизинде берилип жатканын билиши зарыл.

Көмүскө кызыкчылыктар тарабынан керектүү маалыматтын чамдатылышынан журналисттер этият болуп, аны аудиториянын акыйкаттуу талкуусуна калтырышы керек. Жөнөкөй сатып алуучунун кандайдыр бир азык-түлүктү сындаганы менен ушундай эле азык-түлүк чыгарган атаандаш ишкана тарабынан айтылган сындын ортосундагы айырмачылык абдан зор.

Көпчүлүк адамдар мындай макалаларды “бир жактуу, анык эмес” деп күнөөлөшөт. Эгерде, журналист өз максаттарын көздөгөнү ачык көрүнүп турса, мындай сын-пикир өтүмдүү келбейт же макала жөн гана көпчүлүктүн “көзүн боёмолоочу” ыкма болушу мүмкүн.

Тажрыйбалуу журналисттер жаңылыктарды баяндоодо объективдүү калыстыкка жетүү абдан оор экендигин жана айрым учурларда мүмкүн эместигин белгилешет. Журналисттин жеке тажрыйбасы жана өздүк түшүнүгү чындыктын негизги маңызын бурмалап алышы мүмкүн. Журналист бул жөнүндө эч качан унутпашы керек жана ар дайым окуяларды баяндоодо объективдүү болууга умтулушу керек.

Биринчи ирээтте, журналисттер фактыларга таянат жана анын ишенимдүүлүгүн текшерешет. Кээде журналистке жакшы макала жазууга анын кыжырын келтирген же тынчсыздандырган окуялар түрткү болот.

Макаланы негиздөө үчүн маалымат издөөдө ак ниеттик менен эмгектенип, жыйынтыгы күтүлгүс “бет ачууларга” жана коркунучтуу кесепеттерге алып келишин түшүнүүсү зарыл. Журналисттин фактыларды табуу жана берүү ыкмалары объективдүүлүктү көрсөтүшү же эч болбогондо анын аракеттерин билдириши керек.

3. Актык

Интервью алып жаткан адамдарга карата адилеттүү мамилеңиз маалымат алуу жана жайылтуудагы ак ниеттүүлүктү түшүндүрөт.

Сиз аңгемелешип жаткан киши макала же берүү эмне жөнүндө болоору, анын катышуусу кандай салым кошоору, радио же телеберүү аркылуу түз эфирге чыгаар-чыкпасы жана кандайча түрдө оңдолуп-кыскарары жөнүндө билүүгө толук укугу бар. Ошондой эле, алар видеого тартылып жаткандыгын билүүгө укуктуу жана өз каалоосу боюнча алымча-кошумча киргизүүнү талап кыла алат. Бирок, тараптар арасындагы мамиле ак ниеттүүлүк, абийирдүүлүктүн чегинде болушу зарыл. Жаңылыктарды баяндоодо да абийирдүүлүк жана ак ниеттик башкы көрсөтмө болушу керек.

Журналисттердин Эл аралык Федерациясында журналисттер жаңылык, документ жана фотосүрөт алууда ак ниеттүү гана ыкмаларды колдонушу керек деп жарыяланган. Кадимки шарттарда өзүңүздү журналист деп билдирип, маалымат алууда коркутуу, зекитүү жана күч көрсөтүүдөн алыс болушуңуз шарт.

*Сиздин бир нерсе
жөнүндө билгениңиз,
макалада аны
колдонууга болот
дегенди түшүндүрбөйт*

Сиздин бир нерсе жөнүндө билгениңиз макалада аны колдонууга болот дегенди түшүндүрбөйт. Ачык жана ак ниеттүү жолдор менен алынган маалыматсыз жана ишенимдүү булактын ырастоосуз сиздин маалыматыңыз жокко эсе. Айрым бир учурда жалпы коомчулуктун кызыкчылыгына кызмат кылуучу маалыматты алуу үчүн гана мыйзам бузууга баруу мүмкүн.

Ак ниеттүүлүк сынга алынган ар бир адамдын сиздин дооматтарыңызга жооп кайтаруу мүмкүнчүлүгүндө камтылган. Сын макалаңыз кимдир бирөөнү капалантышы мүмкүн, бирок, ал эч качан күтүлбөстүк болбошу керек. Журналист эң биринчиден, жарыялануучу материалды сынга алынган каарман менен талкуулашы абзел (сиз макаланы толук окуп беришиңиз шарт эмес, бирок, сын-пикирдин негизги дооматтары берилиши керек).

Эгерде, сынга алынган адам менен макалаңызды талкуулоо керексиз деп эсептесеңиз, маалымат жарыяланган учурда өзүңүздү оңтойсуз сезесиз. Бирөө тарапка сын пикир айтуу макалаңызды курчутат, бирок, материалга ал адамдын жакшы жактарын да кошумчалап жазсаңыз, макалаңыз тең жактуу, сын-пикириңиз салмактуу болот.

4. Чындык жана тартиптүүлүк

Этикалык нормалар, тажрыйбага таянган журналисттердин иши жана журналисттик ишмердүүлүктүн жыйынтыктары коомчулуктун ишенимине ээ болуунун эң зарыл талаптары. Журналисттик кодекстин жазылган да, жазылбаган да эрежелери маалымат чогултуу, текшерүү жана таркатууда “оюндун эрежелери менен ойноонун” зарылдыгын белгилейт.

Бир топ кыйынчылыктарга туш кылып, айрым учурларда эки кыйын абалдын эрксиз бирин тандоого мажбурлаган журналисттик тажрыйбада уруксат кылынгандардын чегин билүү жана өздүк этикалык көрсөткүчтөргө ээ болуу керек.

Көпчүлүк кодекстер тактык жана ак ниеттиктен тышкары, жаңылыктарды жазууда чынчылдыкты, ачыктыкты жана жүйөлүү маанини талап кылат. Кандай гана жол менен болсо да маалымат табуу – тартиптүүлүктү унутуу дегендик эмес.

Кабарчылар ишиндеги көшөргөн тырышчаактыгы ме-ен белгилүү. Бирок, ал эч убакта кордук көрсөтүү жана коркутуп-үркүтүүгө жол бербеш керек. Журналисттер редактордун уруксаты бар өзгөчө кырдаалдардан тышкаркы убактарда жашыруун ыкмаларды колдонбой, маалымат алуу ачык-айкын жолдор менен өтүшү керек. Басма сөздүн сынына алынган бардык адамдар жооп кайтарууга укугу бар.

Журналисттер психикалык күчтүү таасирдин же катуу жаралар болуунун натыйжасында жабыркаган адамдардын жашоосуна кийлигишүүдөн алыс болуусу жана адамдардын жеке жашоого ээ болуу укугун сыйлай билиши абзел. Жыныстык катнаштагы кылмыштардан жабыр тарткандарга жана балдарга кылдаттык менен мамиле кылуу талап кылынат. Көпчүлүк өлкөлөрдүн мыйзам чыгаруу органдары алардын аты-жөнүн атоого жана сүрөткө тартууга тыюу салат.

Ишкердик чөйрөсүндө иштеген журналисттер каражат кызыкчылыктары бар ишканалар жөнүндө жазуудан алыс болушу керек. Көпчүлүк медиа уюмдардын журналисттердин жеке менчикке ээ болуу жана соода-сатык иштерин жүргүзүү укуктарын жөнгө салуучу эрежелери бар.

Этикалык суроолордун оорчулугунда көптөгөн журналисттик кодекстер жана нормалар өтө көп сандаган абсолюттук эрежелерди кабыл алуудан баш тартышат. Экстраординардуу учурда журналистиканын туруктуу калыптанган эрежелери жалпы коомчулуктун кызыкчылыгында каралып чыгышы мүмкүн.

Кесиптик кодекстер журналисттерди эч качан өзүлөрүн башка адам деп билдирбөөсүнө басым жасайт. Журналисттер өзүлөрү ак ниеттүү болбосо, калптын айыбын кантип ача алмак эле? Бирок, айрым учурларда кызматкерлердин паракорчулугунун бетин ачууда аларды тузакка түшүрүү үчүн анткордук жана куулук ылайыктуу ыкма катарында колдонулат. Мындай кырдаалдарда редактордон же кесиптештерден кеңеш сурап, өздүк жеке этикалык принциптердин чегинде иш кылуу зарыл.

Дагы бир этикалык эреже бөтөн материалдарды энчилөөдөн баш тартууну сунуштайт. Албетте, ар бир жаңы макала ага чейинки материалдардын негизинде куралат. Бирок, кесиптештердин, керек болсо, атаандаштардын материалдарын уурдоого жана энчилөөгө жол берилбейт. Андай учурларда жеке ийгиликтерге жетүүгө өзүңүзгө өзүңүз бөгөт коюп, карьераңыз урайт.

Этикалык мүнөздөгү дилеммага туш болгон учурда ар дайыма өзүңүзгө төмөнкү суроолорду бериңиз:

- Ушул эле маалыматты алуунун башка жолдору барбы?
- Зыян келтирген адамдарыңыздын астында кылганыңызды таза абийириңиз менен түшүндүрүп бере аласызбы?
- Мындай кырдаалга дагы бир кабылганыңызда дагы деле жогорудай кылмакчысызбы?
- Сиз башкы каарманыңыздын ордунда болсоңуз эмне кылмакчысыз?
- Так жана адилеттүү болууга бардык аракеттерди жасадыңызбы?
- Макалада көңүл бурулуучу маанилүү аспектилерди таба алдыңызбы?
- Сиздин чечимдериңиз ички жана тышкы таасирлерден көз каранды болгон жокпу?

5. Маалымат булактарын коргоо

Журналисттик ар-намыс кодекстери айрым учурларда мыйзамга каршы туруу менен маалымат булактарын коргоого өтө чоң маани берет. Кээ бирлери маалымат булагын билдирбөө үчүн “моралдык милдеттенмелерге” таянышат.

IWPRда маалымат булактарын коргоо журналисттин башкы укугу деп эсептейбиз. Бирок, жогорудай конфиденциалдуулук дүйнө жүзүндө эл аралык үлгү катары кабыл алынган деп айтуу оор. Кээ бир убакта конфиденциалдуулук бузулуп, көп учурда андан журналисттер жана маалымат булактары жабыркашат.

Америка Кошмо Штаттарындагы Журналисттердин Эл аралык Федерациясы, Журналисттерди коргоо комитети жана Париждеги чексиз Кабарчылар уюму сот текшерүүсүнө катышышып, журналисттер маалымат булактарын ачыкка чыгарууну талап кылган кысымдан (айрым учурларда репрессивдүү өкмөттөрдөн) калканч издешкен.

Иш үстүндө булакты жашыруун сактоону сөз берип, акырында аны ачыкка чыгарып салган журналисттерге келечекте маалымат булактарынын ишенимине ээ болуу өтө оор болот. Маалымат булагы же саясий оппонент басма

сөздө анонимдүү түрдө чечкиндүү жарыялоолорду жасаган учурда кызматкерлер булактын аты-жөнүн билип, кийинкилердин андай жорукка баруусуна бөгөт коюу үчүн аны жазалоого ашыгышат.

Көп убакытта суроолор юридикалык шарттардын чегинде каралат. Эгерде, журналист жашыруун маалыматты анонимдүү булактан алса, өкмөт маалыматтын таркалышы менен конфиденциалдуулук жөнүндөгү мыйзамдуулуктун бузулганын ырастап, маалымат булагына каршы доо менен сотко кайрылышы ыктымал.

Жогорудагыдай маселелер маалымат эркиндигинин ички маңызына токтолот. Анткени, көпчүлүк өлкөлөр журналисттердин маалымат булактарын коргоо укуктарына кепилдик бербейт жана айрым учурларда (АКШ жана Австралия) мындай кырдаалдарда журналисттер эркинен ажыратылат. Кээ бир соттор түз көз карашта кабыл алышып, коргоо учурунда коомчулуктун башкы кызыкчылыктарынын аткарылышына таянышат. Ага мисал катарында журналисттерге көмөктөшүүчү чечимдерди кабыл алган Европалык Сотту алса болот.

*Эч кимдин
маалыматка
үстөмдүк кылууга
укугу жок*

6. Төмөнкү жагдайларга ар дайым көңүл буруңуздар

- Иш жүрүшүндө бардык катышуучулардын ой-пикирлери баяндалышы керек. Талаш-тартышта “эки жак” менен тең сүйлөшүүгө аракет кылыңыз жана кээде ал дагы аздык кылаарын эстен чыгарбаңыз. Чатактуу жагдайда “элдеш-пес топтор” да болушу мүмкүн. Алар расмий эл аралык көзөмөлдөөчүлөр, дипломаттар, мамлекеттик эмес көз карандысыз тараптар жана жөнөкөй атуулдар да болот. Эч кимдин маалыматка үстөмдүк кылууга укугу жок. Бир гана азыраак кызыкчылыктары бар адамдардан алынган маалымат ишенимдүү болуп эсептелет.
- Айыпталуучу тарапка коюлган күнөөлөрдүн акыйкаттуулугун текшериниз. Тең салмактуу маалымат берүү жана башка фактыларды белгилөө менен бардык айыптоолорго татыктуу жооп табууну унутпаңыз.
- Журналисттик ишмердүүлүгүңүздө дайыма ачык-айкындыкка умтулуңуз. Сиз коомго кызмат кылуучу журналистсиз, андыктан, алдыңкы катарда болушуңуз абзел. Жасап жаткан ишиниз жөнүндө түшүнүгүңүз канчалык мол болсо, маалымат булагынан кыйкымдуу маалыматтарды алууда ошончолук ийгиликке жетишесиз.
- Чоң жаңжалдарга түртүүчү чырдуу кызыкчылыктардан жана кырдаалдардан абайлаңыз. Объективдүү журналисттерге мамлекеттик кызматта иштөөдөн, саясий партияларда маанилүү орун ээлөөдөн, коомдук демонстра-

цияга катышып, ал жөнүндө репортаж жасоодон алыс болгон оң. Мындай иш-аракеттердин натыйжасында коомчулук сиздин ишмердүүлүгүңүз бул окуялардын таасиринин астында деп күмөн санашы мүмкүн.

- Каражаттык жаңжалдардан алыс болуңуз. Макаланын жазылышына гонорардан тышкары башка сыйлыктар себеп болбошу керек. Сиз жазып жаткан окуяга таасир этүүнү көздөгөн булактан акча алуу журналисттик этикага туура келбейт. Журналисттин өздүк кызыкчылыгы бар ишканалар жөнүндө макала даярдоосу да туура болбойт. Журналисттин түшкү тамактануусу же фуршетке катышуусу макала оңтойлуу өңүттө жазылат жана жагымсыз маалыматтар жарыкка чыкпайт дегенди түшүндүрбөйт. Ошондой эле, маалымат алуу үчүн редактор менен макулдашылган айрым учурлардан башка убактарда эч качан акча төлөбөңүз.
- Журналисттерге оор суроолорду бергенге туура келет. Журналист коомчулуктун кабардар болушу үчүн иштейт. Андыктан, ал изилдөөлөрдүн жыйынтыктарына да жоопкерчиликтүү. Бирок, тартипсиз жана орой болуу шарт эмес. ВВСнин редакциялык көрсөтмөлөрү журналисттер “оор басырыктуу, изилдегич, ар нерсеге ишенбөөчүлүк менен мамиле кылышы жана таамайлыкка ээ болушу керек” дейт. Ошол эле учурда, алар “орой жана бир жактуу болбошу керек” деп эсептешет.

*Сиздин жеке
ой-пикириңиз кандай
болсо да, биринчи орунда
маалымат булагыңызды
сыйлашыңыз керек*

- Адамдар алардын сөздөрү жана образдары кандайча колдоно турганын билиш абзел (айрым жашыруун тапшырмаларды жана журналисттик изилдөөлөрдү жүргүзүүдөн тышкары учурларда). Интервью алып жатканда башкы эрежелерди сактап, фото-видеоого тартууга уруксаат алыңыз. Бул аскер жаңжалдарын баяндоодо абдан маанилүү. Анткени, аскер адамдары өз эрежелерин орнотууга аракет кылышат. Сиздин жеке ой-пикириңиз кандай болсо да, биринчи орунда маалымат булагыңызды сыйлашыңыз керек.
- Аталбаган маалымат булактарын өзгөчө сактык менен колдонуңуз. Кээ бир убакта журналисттер өз аттарын атабоону каалаган “алдыңкы дипломаттардын” жана анонимдүү күбөлөрдүн цитаталарын колдонушат. Бирок, журналисттердин анык эмес айыптоолорду коюуга же маалымат булактарын ойдон чыгарып жазууга укугу жок. Булактын аты аталбаса, окурмандарды маалыматтын чындыгына ынандыруу үчүн ал жөнүндө толук баяндоо жүргүзүңүз. Бардык учурларда ачык-айкындыкка умтулуңуз, өзгөчө, редактор менен. Айрым учурда редактор сиздин кыйкымдуу макалаңыз жарыкка чыгардан мурда маалымат булагын ачык түрдө маалымат берүүгө көндүрүшү мүмкүн.

Сиздин макалаңыз чындыкка төп келбеши да мүмкүн. Ар дайым акыл-эстүүлүктүн чегинде өзүңүздөн сураңыз:

Сиз маалыматты ишенимдүү жана жосундуу ыкмалар менен алдыңызбы?

- Так болууга сиз бардык аракеттерди жумшадыңызбы жана керек болсо, фактыларды далилдеп берүү мүмкүнчүлүктөрүңүз барбы?
- Макалаңызда сынга алынган адамдардын жооп кайтаруу жана түшүндүрмө берүү укугу чектелбей, материалда тең салмактуулук менен окуянын негизги маңызы сакталдыбы?
- Маалыматты дагы башка жолдор менен алууга мүмкүнбү (өзгөчө, булагы аталбаган болсо)?
- Сиздин булактарыңыз ишенимдүүбү жана макалага тиешеси бар эки тарап менен тең сүйлөшүп чыктыңызбы?
- Материалыңыз канчалык деңгээлде ишенерлик жана анын маңызы барбы?
- Эң башкысы, жазган материалыңыз үчүн жоопкерчилик ала аласызбы?

КӨНҮГҮҮЛӨР

Бул бөлүмдө каралган маселелер:

- Коомчулук тарабынан кабыл алынган бейтараптык, тактык жана калыстык концепциялары;
- Журналисттин маалымат булагын коргоо милдети;
- Журналисттик жана кесиптик ишмердүүлүк кодекстеринин жалпы принциптери;
- Окуяларды баяндоодо жана макала жазууда көңүлгө ала турган айрым учурлар.

1-көнүгүү

Милиция кызматкерлери кайрымдуулук ишмердүүлүгүндө таанымал аброю бар жергиликтүү ишкерди камакка алышарын билдиришти. Бирок, ал маалымат “жарыкка чыгаруу үчүн эмес”. Алардын айтымында, учурда алдамчылык жана паракорлук боюнча айыптоолор текшерилүүдө. Убакыт абдан кеч жана сизде расмий бир дагы документ жок.

Сиз ишкерге телефон чалып, анын далилсиз айыптоолор жөнүндө маалым экендигине жана кийинки күнү камакка алына турганын билгенине ынандыңыз. Бирок, ишкер айыптоолор боюнча ачык жооп берүүдөн баш тартууда. Ал сизден үй-бүлөсүнө билдирүү үчүн макалаңызды бир күнгө токтотуп коюңузду өтүнүүдө. Эгерде, макала кечиктирилсе, ал “сиз жөнүндө кам көрөрүн” айтууда.

- Этикалык дилемманын мааниси эмнеде?
- Бул учурда дагы кандай көйгөйлөр бар?
- Сизге бул тууралуу кимдир-бирөөлөр менен кеңешүү керекпи?
- Сизге дагы көбүрөөк маалымат керекпи?
- Маалыматты жарыкка чыгарууга болобу?
- Сиз фактылардын аздыгында жаңылыкты кандайча жаза аласыз жана аны кеңейтүү үчүн дагы эмнелер керек?

2-көнүгүү

Сиз аскердик кылмыш жөнүндө материал даярдоо жана маанилүү маалыматты жарыялоо менен коомчулуктун көңүлүн болуп жаткан кылмыштарга бурдуңуз. Материал даярдоодо журналистиканын бардык этикалык эрежелерин бекем сактадыңыз. Толуктап айтканда, маалымат булактарынын укуктарын коргоп, кийин далилдей ала турган маалыматты гана жарыялап, бардык материалдарды сактап койдунуз.

Бир нече жылдан кийин эл аралык трибунал сизди күбө катарында көрсөтмө берүүгө чакырды. Сиздин жазуу китепчелериңиз сотто каралышы керек. Сотто журналисттик убадаңызды бузуп, журналист катары мурда жарыя кылбаган маалыматтарды ачыкка чыгарууну жана маалымат булактарынын атын атоону талап кылышууда.

- Сиз соттун ишине көмөктөшүп, аскердик кылмыштын бетин ачууга керектүү маалыматтарды бересизби?
- Өмүрүңүз коркунучта турса да, журналисттик ар-намыс кодексинин эрежелерин бек тутуп, сот менен кызматташуудан баш тартасызбы?

ОКУУ ҮЧҮН КОШУМЧА ЖАНА СУРАП-БИЛҮҮ МАТЕРИАЛДАРЫ

Көптөгөн веб-сайттар журналисттик кодекстер жөнүндө маалыматтарды камтышат.

www.uta.fi/ethicnet

www.presswise.org.uk

www.ifj.org

Журналисттин мыкты сапаттары долбооруна да кайрылыңыз:

www.journalism.org

Айрым журналисттик кодекстерди алуу үчүн:

www.asne.org/index.cfm?id=387

www.poynter.org/column.asp?id=32&aid=16997

Нью-Йорк Таймс: **www.nytco.com/pdf/NYT_Ethical_Journalism_042904.pdf**

Ассоциэйтед Пресс: **www.apme.com/index.shtml**

Рейтер: **about/reuters.com/aboutus/editorial**

3-бөлүм

МАКАЛАНЫН ТҮЗҮЛҮШҮ

ПРОФЕССИОНАЛДУУ МАКАЛАЛАР көбүнчө жалпы кабыл алынган эл аралык стандарттардын түзүлүшү боюнча жазылат. Ал маалыматты ачык, кыска жана түшүнүктүү бериш үчүн иштелип чыккан. Ар түрдүү өлкөлөрдө ар түрдүү салт бар, анын сыңары, кайсы бир стилди башкадан жакшыраак экен деп айтуу шарт эмес. Бирок төмөндө берилүүчү жаңылыкты жазуу стили өзгөчө англис тилинде сүйлөөчүлөрдүн арасында колдонулуп, эл аралык масштабда кабыл алынган.

Эң негизги принцип – окурман башкы орунду ээлейт.

Бул деген, берилген кабарлар аны окуй, көрө, уга турган адамдарды эсепке алуу менен жазылышы шарт. Баяндоо ачык-айрым болуп, алардын көңүлүн буруп жана кабарды окуу каалоосун чакырып турушу кажет. Ушул өзгөчөлүктөр менен гана жакшы жазылган кабар башкалардан айырмаланып турат. Окурман эмне каалап жатат, же алар эмнелерди билүүсү керек? Эмне үчүн алар ушул кабарды окуп жатышат?

Адабиятта жана тасмада коомчулук, алардын көңүл көтөрүшүн каалайт. Жазуучу, окурмандын көңүлүн ачуу үчүн чыгармасынын сюжетин көркөмдөп, өзүнүн жазуучулук чебери менен окурманды окуянын туу чокусу, же кульминациясына чейин чымырканоуда кармайт. Аудитория атайын чыгарманы баалоо үчүн убакыт сарптайт.

Жаңылыктарда абал таптакыр башкача. Адамдар маалымат алгысы келет, ошондой эле, аны дароо билишти каалайт.

*Гезит топтолгуча
(Кабулдагыдай),
андагы макалалар
кылдат жыйнакталышы зарыл*

*Жаңылыкты
жазуудагы эң
башкы максат –
маалымат берүү*

Кызыгуу жана кошо катышуу сезими аудитория үчүн жетишкендик, алар аталган сезимдер менен гезит окуса, же сыналгыдан жаңылыктарды укса, оң фактор болуп эсептелет. Бирок, эң негизги максат – маалыматты берүү. Гезитте, же веб-сайттагы жаңылыкты окуп жаткан адамдын акырына чейин чыгарына, анын убактысы болоруна эч ким кепилдик бере албайт. Ошондуктан, бул жагын да автор көзөмөлдөп турушу зарыл.

Сиз гезит, же веб-сайттагы маалыматты окуп жаткан адамды байкоого алыңыз. Бул жердеги принцип китеп окугандан таптакыр башка. Гезитти кармаган адам көз жүгүртө бетти карайт, кийин аталыштарын, андан соң, аны кызыктырган макаланын биринчи сүйлөмүн окуй баштайт. Окурман эмнени жана ага канча убакыт сарптаарын чечип, беттерди шашабуша, же астейдил ачат. Мунун баары кайсы материал анын көңүлүн бургандан көз каранды болот. Гезитте жана веб-сайтта окурман карай турган көп жерлер бар жана бир топ материалдар анын көңүлүн буруу үчүн өз ара таймашкандай туюлат. Анын үстүнө, көптөгөн гезиттер жана саны жок веб-сайттар белгилүү. Ошондуктан, он-лайндагы көп сандагы макалаларды бат карап чыгууну «серфинг» деп атап алышкан.

Окурмандын көңүлүн материалга буруу үчүн макаланын түзүлүшүн кайсы эрежелер менен куруу керектигин эсепке алышыбыз кажет. Эл аралык журналистиканын жазылбаган мыйзамы боюнча, кульминация – эң маанилүү, ошондуктан, ал эң башында, же киришүүсүндө берилиши шарт. Бул – макаланын кириш сүйлөмү деп аталат. Эң маанилүү да-

лилдер биринчи абзацта болушунча кыскартылып, керектүү жерлерин эң жөнөкөй түшүндүрүү зарыл. Андан кийин материалды баяндоо жүрөт, ал жерде автор теманы ачып, маанилүүлүгүнө жараша далилдери биринин артынан бирин маалымдайт.

Көмкөрүлгөн пирамида

Жаңылыкты баяндоонун бул түрү «көмкөрүлгөн пирамида» деген аталыш менен белгилүү. Себеби, сүрөттөөнүн схемасына карай турган болсок, анын стили «атына заты окшошкон». Анда эң маанилүү маалыматтар биринчи берилип, андан ары улай маанилүүлүгүнө карап уланат. Мындай талап окурмандардын да, редактордун да купулуна толот.

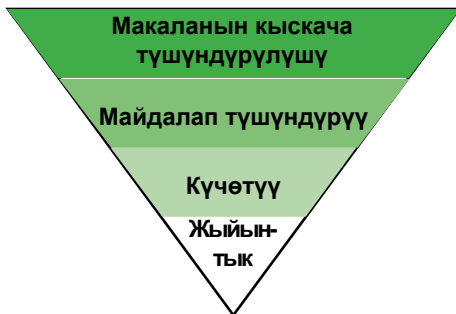
Мындай стиль окурмандын убактысын үнөмдөйт, ал биринчи сүйлөмүн окуп туруп эле, андан ары улантуусун, же улантпоосун дароо эле чечет. Кириш сүйлөм өзүндө эң маанилүү маалыматты камтыйт. Ийгиликтүү кириш сүйлөм 25-40 сөздөн туруп, макаланын негизги бөлүмдөрү жөнүндө багыт берип, окурмандын окуу кызыгуусун арттырат. Бул сүйлөм эгерде, өзүнчө кыска кабар катары кеткенге жараса, ал ийгиликтүү жаралган десек болот.

Кыска баяндоодон кийин журналист түшүндүрүүгө өтөт. Макаланын далилдерин айтуу менен талкууга алына турган, маселеге тиешеси бар адамдар жана уюмдар жөнүндө маалымат берилет.

Журналист материалга улам сүңгүп кирген сайын кызыкдар тараптардын пикирин берип, майда-чүйдөсүнө чейин айтып, алгачкы максатынын багыттарын аныктап алат. Ал аларды ачык, көрктүү берип, же катышуучулардын айткандарын мисал кылат.

Макаланын жыйынтыгын материалда берилген ар түрдүү жагдайларды бириктирүү менен, же спекулянттык суроо берип аяктаса болот. Анда бир адамдын цитатасы менен жыйынтык чыгаруу көп кездешет. Бирок, ал цитатада жаңы маалымат болбошу зарыл, же айтылбаган жана мурун айтылган маанилүү тема, же пункттан турганы болбойт. Жалпысынан ал жеңил аяктоо ыкмасын колдонуп, көптөгөн учурларда жыйынтык кыскартылып, же таптакыр алынып салынат.

Макаланын структурасы

Бул түзүлүш окурманга жеңил болуусу үчүн түзүлгөн. Анткени, макаланын максаты – аудиториянын эмне жөнүндө жазылганы тууралуу изилдеп-таап отурбай, далилдерди бат, калыс, так жана жөнөкөй берүү. Мындай структура редакторлоо ишин да жеңилдетет, чакан жерге батыруу үчүн бир жерин алып салууга, өзгөрүлүп жаткан шарттарга жараша түзөтүп коюу оңой.

*Туура куралган
текст алты башкы
суроолорго жооп
бериши кажет.*

Редактор сизге 800 сөздөн турган материалды даярдоону сурады, деп элестетиңиз. Анан кокусунан өтө маанилүү нерсе болуп өттү. Мисалы, өлкөнүн башчысын өлтүрүү, же жардыруу – мындай окуялар ар дайым капчысынан болот эмеспи. Редактор чуулгандуу окуяны чагылдыруу үчүн болушунча бат кыймылдоосу кажет. Бул – гезиттеги башка материалдарга орун аз болот (же таптакыр болбойт) дегенди түшүндүрөт.

Эгерде, сиздин материалыңыз «көмкөрүлгөн пирамида» схемасында жазылса, анда материалдын астын кесип салуу оңой болот. Бул – анын маанилүүлүгүнө да таасир бербейт. Материалдын керек болсо, бир абзацын толук боюнча алып салууга болот. Ошондо да, текст эреже боюнча куралган болсо, ал түшүнүктүү жана маалыматка бай болот.

Туура куралган текст 6 башкы суроолорго жооп бериши кажет.

Мыкты журналистика – бул алты суроого канааттандыралык жооп берүү

Алты суроо

Журналистика берилген суроолорго толук жооп бергенде гана жакшы деп саналат. Башында суроолор берилип, бирок, жооптор кошо берилбесе, андан өткөн кыжырды келтирген нерсе жоктур. Абзацта бардык суроолорду берүү мүмкүнчүлүгү ар дайым эле боло бербейт. Ошондуктан, түшүнүүгө оордук жаратпаган материалга кыскача түшүндүрүү берүү зарыл. Бирок, бул журналистиканын тапшырмасы болуп эсептелет. Чындыгында эле, башкы суроолор биринчи абзацтарда берилиши кажет. Жаңылыктын жакшы кыска түшүндүрмөсү 25-40 сөздөн ашпайт.

Ким, Эмне, Кайда, Качан, Эмне үчүн, Кантип?

Бул суроолордун активдүү мүнөздөмөсүнө көңүл буру-үз. Журналистика окуялар менен алектенет. Бул кайгылуу окуябы, же тенденциябы, ал дүйнө жүзү боюнча болгон окуяны чагылдырат. Аны кыскача чагылдырып, аудиторияга жөнөкөй жана калыс жеткирүүгө аракет жасайт.

Кунт коюп, мисалды окуп чыгыңыз:

**ОППОЗИЦИЯ ЖАНА ӨКМӨТ
ЧЕРНОГОРИЯНЫ ДҮРБӨЛӨНГӨ САЛЫП, АДАМ
ӨЛТҮРҮҮ БОЮНЧА БИРИ-БИРИН АЙЫПТАЙТ**

Автор: Неделко Рудович, Подгорица

Белгилүү журналистти өлтүргөндүгү боюнча шектүү деп табылган эки адамдын камакка алынышы, Черногориянын бийлиги менен оппозициянын бул жагдайга байланыштуу бири-бирине болгон оозеки согушун тыя алган жок. 27 майдагы Дуско Йовановичтин киши колдуу болушу, өкмөт менен оппозициялык партиялардын ортосун алыстатып, республикада кооптонууну жана коркунучту пайда кылды.

Бул ишке байланыштуу иликтөөлөрдөн улам, спорттун жеке мушташ түрүндөгү белгилүү спортчу Дамир Мандич жана анын бир тууганы Альмир мурунку түнү шектүү деп кармалган.

Подгорицанын ДАН жумалык басылмасынын 40 жаштагы редактору, көз карандысыздык коалициясынын сынчысы Йованович, түнкү он эки чамаларында кеңсесинин жанынан өлтүрүлгөн.

Йованович өз унаасына отураары менен, айнектери күңүрттөлгөн машине жакындап келип, белгисиз адам аны көздөй ок жаадырган. Андан соң машине белгисиз багытта көздөн кайым болгон.

Оппозиция: «Өлтүрүүгө катышкан адамдар премьер-министр Мило Джукановичтин өкмөтүнүн мүчөлөрү жана ага жакын адамдар тарабынан жалданган»,- деген айыптоо менен чыгып, премьер-министрди тынчсыздандырды. 29 майда Йовановичтин жаркын элесине арналган оппозициянын демонстрациясынын катышуучулары, Подгорица борбор шаардын өкмөт имаратынын жанынан өтүп жатып, «Мило – адам өлтүргүч» деп кыйкырып жатышты.

Башкаруу коалициясы болсо, «бул кылмыш бийликти дестабилизациялоо максатында жасалды» деп ырастаодо.

Бийлик тарапкерлери бул адам өлтүрүүгө тиешеси жок экенин далилдөө иретинде, ички иштер министри Драган Джурович, кылмыш ачылбаса, өз ордун таштап кетүүгө убадасын берди. Ошондой эле бул өлтүрүүнүн күбөлөрү жана жалданган кылмышкерлер жөнүндө маалымат билген адамдарга миллион евро сыйлык акы сунуштады.

Джукановичтин айтымында, бул адам өлтүрүү Черногориядагы тынчтык жана туруктуулукка кол салуу катары бааланды. Андыктан, мындай кылмышка кимдин колу барып, кандуу чакырыктын себепкер болгонун иликтеп чыгуу зарыл.

Ички иштер министри бул ишти иликтөө үчүн француз, британ, герман жана америкалык полицияларына мыкты адис жиберүүнү сурап кайрылды.

(Бул жерде макаланын кыскартылган түрү гана берилди)

Бул “жаңылык” же “кызыктыруучу” маанидеги макала эмес, түнкү киши өлтүрүүгө шектүү деп табылган эки адамдын камалышынан кийинки кабарлардын анализи, ал так түзүмдү талап кылат. Келгиле, бул макалага тескери пирамиданын эрежеси боюнча изилдөө жүргүзөбүз.

Окуянын өткөн орду биринчи абзацта берилген. Андан соң контексти тактап баяндама кеңейип, адамдардын кызматы көрсөтүлүп, маалымат теңделет. Байкасаңар кыскача баяндама макаланын мазмунун так билдирет.

Кыска баяндоонун башка түрлөрү

Түз мааниде жазылган кыска баяндама эң жөнөкөй жана коопсуз болгону менен кээде сиз ишинизге айрым жаңылыктарды жана түрдүүлүктү киргизүүнү каалайсыз. Мунун максаты көңүл бурдуртуу же бүйүр жаратуу болуп саналат. Анда жогоруда айтылган негизги алты суроонун жооптору кийинчерээк берилет. Алсак, жаңылыктан башталган киришүү сүйлөм очерк менен көркөм макалага жарабайт. Бирок сиз окуянын чоо-жайын өтө создуктура бербейсиз, антпесе, аудиторияңызды жоготуп аласыз. Бул ыкма «кечиктирилген муштум» деп аталат.

Мисалы:

Акыркы беш жылда Ослобскийдин эли коркунучта жашап келген. Бирок аягында өкмөт бул аймактын жашоочуларын коргоочу иш-аракеттерди кабыл алды.

«Коркунуч» деген сөз аудиториянын бүйүрүн кызытышы мүмкүн. Бирок, негизги 6 суроонун жооптору калып жатат. Ушинтип, анын аркасын мындай сүйлөм ээрчиши ыктымал:

Биринчи эвакуациядан кийинки болжол менен 500 айыл жашоочулары кечээ аскердик бөлүктөрдө жарым жыл мурунку кагылышуудан калган жана жарылбай калган мина менен снаряддарды жардырышты.

Материалдын кыска баяндоосундагы новатордук жана бүйүр кызытуучу стилдер түз кыска баяндамага караганда чынында кызыктуу жана өзгөчө кабыл ала турган жерде жана чеги менен пайдаланыш керек.

Кээде сиз кыска баяндамада мындай абалды түзүүнү да каалашыңыз мүмкүн:

Тамтыгы чыккан көчөлөр өлүм жыттанып, түтүн аны каптап калган. Бул өткөн түндө баиталып, 12 саат бою тынбай уланган массалык аткылоодон калганы – ушул гана.

Кээ бир учурда сиз окурмандын андан да көбүрөөк көңүлүн буруусун каалашыңыз ыктымал:

«Бул таптакыр мүмкүн эмес»,— деди генерал, айлана-чөйрөдөгү кыйроодон эсин жоготуп.

Ал душмандын снаряддарынын соккуларына тушуккан жана талкаланган шаардын калдыктарын карап: ондогон өлүк, жүздөгөн жарадар болгон адам жана борбордогу бүлгүнгө учураган көптөгөн имараттарды изилдеп чыкты.

Кандай учур болбосун, маалымат бат жана түшүнүктүү берилип, «структурасынын» өзүндө киришүү сүйлөмү кыска жана таамай болушу зарыл. Башкача айтканда кыска – нуска жызылууга тийиш.

Окуянын чоо-жайы аны жандуу жана чынга окшоштурат. Бирок, бул майда-чүйдөлөрдүн өтө көп санда болушу керек дегендик эмес. Бул макаланы баяндоодо мүнөздөмөгө караганда, ачык далилдерди көбүрөөк колдонуш зарыл дегендик да эмес. Эгерде, аныктамалар кандайдыр бир өзгөчө нерсени чагылдырса, аны урунса болот. Эгерде, ал сөздөр «кооз бир картинанын сүрөттөсө», анын эч бир кажети жок. Сиз окуяңызды сүрөттөдөн көрө кыймыл менен айтсаңыз, жакшыраак болот. Мүнөздөмөлөр макаланын кээде объективдүүлүгүн жана калыстыгын жоготуп коёт. Бул эки сүйлөмдү салыштырыңыз:

Ачууланган төраганын буйругу менен ызы-чууга бөлөнгөн чогулуш бөлмөсү дароо бошотулду. Ал делегаттын кордогон кыйкырык сөздөрүнөн улам пайда болгон.

Төрага столго балкасы менен бир уруп, делегаттардан кыйкырганын токтотууну жана чогулуш залын дароо бошотуунун талап кылды.

Экинчи сүйлөм кыймылдуу формада жазылып, чынында эмне болуп өткөнү жөнүндө көбүрөөк маалымат берет.

Эгерде сиз сүрөттөөнү берейин десеңиз, өзүңүздөн сураңыз «чындап эле, алар материалдын майда-чүй-дөсүн ачып берүү үчүн берилип жатабы, же жазып жаткандын өз ой-пикири жана божомолу эмеспи».

Материалды майда-чүйдөлөр менен оордотпоңуз. Эреже мындай: материалды түшүнүктүү, кызыктуу жана кайгылуу берүү жетиштүү, бирок эмне жөнүндө айтылып жатса, аудитория башында эмне болгонун унутуп калган деңгээлге жеткизбеш керек.

Шекшине баштасаңыз, сиздин оюңуз боюнча, материалдын кайсы жери аны жакшы кылса, ошону калтырыңыз. Кайсы учур болбосун, редакторлор ар дайым аларды алып коюшу ыктымал, эгер алар жок болсо, демек, редакторлор эч нерсе кошо да албайт.

Бэкграунд (Окуянын кыскача тарыхы)

Журналист макаланы түшүнүү жана жазуу үчүн жетишерлик мурунку маалыматтары бар экенине ишениши керек. Эске алыңыз, эгерде сиз бир нерсени түшүнбөй жатсаңыз, демек ал нерсени аудитория да түшүнбөй калуусу толук ыктымал. Эгерде сиз толук ынанбасаңыз, кайрылып, кайра суроо бериңиз.

Репортер ар дайым төмөнкү шартты эске алышы кажет. Эгерде автор суроонун маселеси тууралуу канчалык билсе, аудитория да ошончолук кабыл алат. Ошондуктан, окуяда жетиштүү маалымат бар экенине караңыз, аудиторияга контекст түшүнүктүү болушу зарыл.

Адамдардын аттарын дайым толук көрсөтүңүз жана акронимдерге толук аталышын бере жүрүшүңүз шарт. Өз өлкөңүздө

*Эгерде сиз
толук ынанбасаңыз,
кайрылып, кайра
суроо бериңиз*

иштеген репортер катары, сиз премьер-министрдин аты-жөнүн жакшы билишиңиз керек. Бирок башка чет өлкөнүн окурманы ЖМК же интернет аркылуу (таратылган же гезиттик тиркемени сатуу) материалды окуп жатып, аны билбеши да мүмкүн. Андан сырткары, жарандын кайсы бир партияга мүчө болгону (кээ бир учурларда 2-жолу катталганы) чалмакей ишке айланышы ыктымал. Ошондуктан эң башында тексттин биринчи шилтемесинде партиянын толук аталышы: солчул же оңчул, динчил же этникалык, социал-демократиялык же консервативдик ж.б. партия деп беришиңиз шарт.

Бул аудиторияга мисалы, Али-Бегдин X районундагы башкы соода көчөсүнүн эркек көйнөктөрүн сатуучу катары түшүндүргөнгө жардам берет. Ал шаар четиндеги тикмечи эмес. Же ишкердиги барбы, же башка бирөөгө жалданганын тастыктайт. Канча жашта? Анын үй-бүлөсү барбы? Окурманга макаланы түшүнүүгө жардам берүү үчүн бул жетишерликпи?

Балким, аудиторияга белгилүү бир мисалга тиешелүү айрым далилдерди эскертүү зарылдыр. Мисалы, «сол колу менен топту ыргыткан атагы чыккан баскетболчу», «полицияны муштаганы үчүн күнөөлөнгөн жана бир жыл мурун түрмөдөн бошотулган депутат» ж.б.у.с.

Алдын-ала көрүүгө аракеттенип, түрдүү суроого жооп берүүгө даяр болуңуз. Эгерде макалада эки окшош фамилия болсо, алар тууган же тууган эместигин тактоо зарыл. Эгерде окуя айыл жеринде болсо, ал борбор шаардан канчалык алыс экенин жана өлкөнүн түндүгүндө, түштүгүндө, же батышында экенин билүү үчүн мүмкүнчүлүк издеңиз. Эгерде оппозиция партиясы билдирүү жасаса, анын же чоң, же таасирдүү пар-

тия экендигин эскертиңиз. Анткени, анын күчү балким, келечекте бийликти колго алганга жетет, же чакан эле бир топтур.

Кээде сиз айрым сөздөрдү кошуп койсоңуз да болот. Мисалы, «чөлдөгү шаар», анткени, көбү анын чөлдө турганын билбеген чыгар. Же «өнөр жайлуу шаардын чет жакасы», же «түштүк шаар».

«Мен кантип аудиторияга түшүнүктүү жаза алам» деген суроонун чечүүчү түйүнү төмөндөгүчө. Кызыксыз жана таптакыр башка майда-чүйдөлөрдөн алыс болуңуз. Бирок белгисиз болгон окуянын предмети менен тааныштырып, анын андан ары өнүгүү окуясын билүүгө окурманга мүмкүнчүлүк бериңиз. Маалыматты же аз, же көп эмес, толук чагылдырыңыз. Бул окурмандын түшүнүшүнө жардам берет.

«Мен кантип аудиторияга түшүнүктүү жаза алам» деген суроонун чечүүчү түйүнү

КӨНҮГҮҮ

Кыска баяндоо берилген материалдары бар газетаны окуп чыгып, төмөндөгү түрдүү мүнөздөгү суроолорго материалдын чеги менен жооп бериңиз:

- Макаланы түзүүдө журналист канча сөз жана абзац пайдаланган?

- Жаңылык макаласынын киришүү сүйлөмү классикалык жазылганбы, баяндап сүрөттөгөнбү, же башка мисал колдонгонбу?
- Бул киришүү сүйлөмүндө негизги алты суроонун жооптору барбы?

Интернетте өзүңүздүн газетаңыз жана публикацияңызга көзөмөл жүргүзүңүз. Сизди түрдүү макалаларды окууга эмне түрткү берерин билүүгө аракеттениңиз. Эмне үчүн бир макала сизди өзүнө ушунчалык арбап алып, текстти акырына чейин окутат? Ал эми, бир макала сизди аркы бетти ачууга, башка материалды издөөгө эмне түрткү берет? Качан майдачүйдө баяндамалар макаланы кызыктуу кылат жана качан окуянын чоо-жайы тажатмага айланат.

Сиздин жыйынтыктарыңызды кесиптештериңизди менен салыштырып караңыз, сиздер бир жыйынтыкка келдиңиздерби?

ОКУУ ҮЧҮН КОШУМЧА ЖАНА СУРАП-БИЛҮҮ МАТЕРИАЛДАР

Пойнтер институтунун сайты көптөгөн «жооп айтып берүүчү беттерден» турат: кантип жазуу, макаланы түзүү жана редакторлоо ыкмаларын үйрөтөт.

www.pointer.org/subject/asp?id=2

МААЛЫМАТ БУЛАКТАРЫ

*Жакшы маалымат
булактарын
тапсаңыз, макала
өзү эле жазылат*

МААЛЫМАТ БУЛАКТАРЫ- МАКАЛАНЫН БАШКЫ ТҮЗҮҮЧҮЛӨРҮ. Жакшы маалымат булактарын тапсаңыз, макала өзү эле жазылат. Мыкты булактарды жоготуп алсаңыз, сиздин макалаңыздын жазылыш деңгээлине, теманын актуалдуулугуна жана жумшалган эмгегиңизге карабастан, ал жарыялоого жараксыз.

Маалымат булактарын издөөдө күжүрмөндүк менен эмгектенип, маалыматтарды баалай билиңиз. Маалымат булагы сизге берип жаткан маалыматты биле тургандай кызматта иштейби, алар ишенимдүүбү же жөн гана ушак-айыңдардын негизинде маалымат берип жатышабы? Фактыларды кылдаттык менен текшере келгенде макалаңыз туура-так чыгабы? Фактыларды ырастаган булактар бири-биринен көз карандысызбы? Макалаңызды негиздөөчү документтер колуңузда барбы же алар жөн гана сөз түрүндөбү?

Мыкты журналист булактардын ишенимдүүлүгүнө гана эмес, алардын ачык-айкындуулугуна да кепилдик бере алат. Макаланын жана маалымат булактарынын негиздүүлүгү аудиториянын макаланын ишенимдүү жана объективдүү экендигине ынандырат.

Жаңжал, талаш-тартыш жана кайчылаштык маселелерин чагылдырууда так аныкталган маалымат булактары орчундуу орун ээлейт. Калыстыгы жок жана жаңылыш пикир деген айыптоолордон журналист күн мурунтан коргонуп, материалдын ишенимдүү болушуна бардык аракетин жумшоосу зарыл.

Маалымат булагы берген маалымат анын чындыгын далилдөөнү талап кылып, “Биз муну кайдан билебиз?” деген суроону пайда кылат. Мисалы, “салгылашууда 12 адам өлгөнүн” кимдир-бирөөлөрдөн уктук же өзүбүз өлүктөрдү санап чыктык дейли. Ал эми, мындай маалыматты эки карама-каршы тараптын биринин өкүлү айткан болсо, маалыматтын чындык экенин биз кантип билебиз? Өкмөттүк эсеп-кысап боюнча бул жылы мисте өндүрүмү жогорулаганын билебиз, бирок, өкмөттүк отчетторго дайыма эле ишенүүгө болобу?

Мындай маалыматтарды башка булактар аркылуу текшерип көрүү керекпи? Эң башкысы, булактардын маалыматтарын окурмандар өздөрү акыл калчап, бир тыянакка келгендей кылып жайгаштыра билүү керек.

Репортажды пландаштыруу

Макала жазууда маалымат алуунун булактарын иликтеп, ага ылайык иш планын түзүү алгачкы кадам катарында каралат. Кийин материалдын башкы идеясын маанилүү жана ыңгайлуу компоненттерге бөлүштүрүңүз. Ага керектүү документтерди, өз көзү менен көргөн, уккан адамдардын ой-пикирлерин да макала жазууга ыңгайлаштырып тизмеге киргизиңиз.

Булактар менен иштөөдө тунук акыл-эс жана журналистиканын башкы принциптери менен жетекчилик кылууга аракеттениңиз. Көпчүлүк учурда убакыттын тардыгынан, мүмкүнчүлүктүн жоктугунан жана ички кысымдын айынан башкы эрежелер этибарга алынбай калат.

*Башкы милдет –
окурмандар жеке
чечим чыгара алгандай
кылып маалымат
булактарын белгилөө*

- Сын көз карашта биографиялык очерк жазып жаткан болсоңуз, сөзсүз түрдө ал адам менен маектешүүңүз абзел. Кандайдыр бир себептердин негизинде андай кыла албасаңыз же ал адам пикирлешүүдөн баш тартса, бул туралуу макалада жазылганы оң.
- Репортаж жаңжал жөнүндө боло турган болсо, эки тарап менен тең сүйлөшүүгө умтулуңуз жана кошумча иретинде көз карандысыз булак менен да жолугушуңуз.
- Кандайдыр бир коомдук окуяга жооп катарында макала даярдоодо мүмкүн болушунча эксперттерди жана көчөдөгү жөнөкөй адамдарды сурамжылоого аракеттениңиз.
- Эгерде, сиз кайсы бир аймакта материал жасап жаткан болсоңуз, майда-чүйдө толуктоолор менен ал жерди сүрөттөп, «окурманды ал жерге көчүрүп» барууга аракет кылыңыз. Журналист окурманды ал окуянын чордонунда жүрөрүнө ишендире билүүсү зарыл.
- Макала отчетко же кандайдыр бир документке негизделген болсо, документтин асыл нускасына жетүүгө же анын мыйзамдуулугун тастыктап бере алган булактарды табууга болгон күч-аракетиңизди жумшаңыз. Документ сиздин колуңузга кантип тийгени жөнүндө сөзсүз түрдө окурманга маалымдаңыз, башкача айтканда, «репортер көргөн документ» же «гезиттен алынган маалымат боюнча» деген толуктоолорду киргизиңиз.

Эл аралык журналистиканын башкы принциптери – бейтараптуулук, актык жана калыстык экенин эсиңизден эч чыгарбаңыз. Бул милдеттер маалымат булактары кылдаттык менен тандалып алынган убакта гана ишке ашышы мүмкүн.

Кошумча сунуш катарында өзүңүздүн да, маалымат булагынын да убакытын туура пайдалана билүү зарылчылыгы айтылат. Булак менен боло турган интервьюга алдын ала даярдануу керек. Эң маанилүү булакты эч качан акыркы орунга калтырбаңыз. Фактыны тастыктоо же комментарий алууга акыркы кезекте маалымат булагына телефон чалып, анын жок экенин билүү – кабарчы үчүн эң азап. Материалды тапшыруунун акыркы мөөнөтүнө чейин байланыштагы булактардын туруксуздуулугун эске алып, мүмкүн болгон кыйынчылыктарды алдын алууга аракет кылыңыз.

Эки булак эрежеси

Маалымат булактарына тиешелүү «алтын эреженин» маңызы – басып чыгарууга жарактуу материалды эки ишенимдүү, бирок, бири-биринен көз каранды болбогон, өз алдынча булактар менен тастыктоо. Бул булактардын өз алдынчалыгы маалыматты алар бири-биринен же бир эле жерден албагандыгын түшүндүрөт.

Эл аралык журналистиканын башкы принциптери – бейтараптык, актык жана калыстык

Негизинен, «эки булак» эрежеси аркылуу текшерүүдөн мурда фактыны анык деп билдирүү туура эмес. Бирок, сиздеги маалыматтын аныктыгына жана аны жарыкка чыгаруу керектигине көзүңүз жетип турса, «А булагы айткандай...», «А булагы ырастагандай...» деген шилтемелерди колдонсоңуз болот.

Ал эми, фактынын аныктыгы талаш маселе экендигин билип турсаңыз, аны эч жашырбастан, бул суроо боюнча кайчылаш ой-пикирлерди камтып өтүңүз.

Жалгыз булакка таянган учурларда анын ишенимдүү-лүгүндө жана фактынын аныктыгында эч кандай шек болбошу керек. Маалымат булагы ачык-айкын болуусу шарт. Албетте, бир нерсе жөнүндө бир адам анык маалымат билиши мүмкүн. Бирок, кокустуктун негизинде гана. Эң жакшы чечим эки же андан ашык булактарды колдонуу.

Булактарды аныктоо

Маалымат булактарын аныктоодо окурмандар булактын ишенимдүүлүгүнө ынанышы үчүн керектүү бардык мүнөздөмөлөргө токтолгонуңуз оң. Булактын аталаган маселе боюнча чечкиндүү пикир айтууга мүмкүндүк бере турган билими, кызмат орду жана себептери бар экендигин аныктап, анын объективдүү болбошунун негиздерин да көрсөтө билүү керек. Бул ишке канчалык кыйкымчыл кылдаттык менен мамиле кылсаңыз, макалаңыз ошончолук ишенимдүү, чындыкка шайкеш болот.

Окурманга макаланын маңызын түшүндүрүүдө маселенин өбөлгөсү тууралуу жана булактын маселеде кандайдыр бир кесиптик же каражат кызыкчылыктары бар экендигин, же болбосо, сындалган адам менен көп убакытка созулган талашы бар экендигин ж.б. маанилүү маалыматтарды белгилеп өтүү манилүү.

Өкмөттүк саясат жөнүндө сын-пикирди цитата катарында колдонуп жатсаңыз, «комментатор Хасан Али айткандай ...» дегенден көрө «... «Трибун» оппозициялык гезитинин башкы баяндамачысы Хасан Али» деген толуктоо тагыраак болот. Ал эми, өкмөткө колдоо катарында айтылган ой-пикир «аталган аймак боюнча көз карандысыз эксперт Рендэл Брейтке» тиешелүү дегениңиз «Рендел Брейтвейт – аймактык суроолор боюнча өкмөттүк консультант» дегенге караганда түшүнүксүз.

*Маалыматтын
расмий түрдөгү көз
караш болушу, ал
текшерүүгө жатпайт
дегенди түшүндүрбөйт*

Ишенимге татыктуу булактар

Мыкты булак болуп расмий түрдө маалыматтуулукту камсыз кылуучу кызматта отурган адам эсептелет. Албетте, коргоо министри коргоо саясатына тиешелүү суроолор боюнча алмаштыргыс булак. Бирок, башка суроолордо, мисалы эл аралык көйгөйлөр же каражат маселелеринде ал негизги булак болуп бербейт. Бардык учурда булактын толук аты-жөнүн, кызмат ордун атап өтүүнү унутпаңыз.

Расмий же беделдүү булактардан алынган маалыматтар маанилүү фактыларды камтыбашы да, айрым учурда кээ бир фактыларды жаап-жашыруу үчүн берилиши мүмкүн. Маалыматтын расмий булактан алынышы маалымат текшерүүгө жатпайт дегенди түшүндүрбөйт. Бул жерде материалды объективдүү же ишенимдүү кылуу үчүн карама-каршы келген пикирди издөө да туура эмес. Андай көрүнүш сиз коргоо министирине ал жетектеген аскер өнөктүгүнүн иш-аракети жөнүндө сурамжылоо боюнча кайрылсаңыз, албетте, андан алынган маалымат ишенимдүү болбойт. Ал расмий кызматты ээлегендиктен чындыкты айтпашы же окуяны өкмөткө ылайыктуу өңүттө баяндашы мүмкүн.

Репортер же өз көзү менен көргөн киши

Негиздүү булак, албетте, репортер өзү же окуяны өз көзү менен көрүп, уккан адам болот.

Жаңылыктын маңызынан репортер баардыгын өз көзү менен көрүп-билгени даана көрүнүп турушу жана булактын аты аталышы керек. Мисалы, «...Жарылуу болгон жерге 20 мүнөт өткөндөн кийин эле келген IWPRдын корреспонденти Саид Джамал жерде жаткан 5 өлүк жана көпчүлүктү таркатуунун аракетин кылып жаткан милиция кызматкерлери жөнүндө билдирди».

Маалымат булагы көрсөтүлбөгөн кабарлар

Маалымат эч кандай талаш-тартышты чыгарбаган учурда булакты көрсөтүү шарт эмес. Мындай көрүнүш көбүнчө тарыхый фактыларга тиешелүү. Мисалы, «Миталистан 1654-жылы көз карандысыз өлкө болгон». Бирок, бүгүнкү күндө көптөгөн тарыхый далилдер талаш-тартышты туудуруп жатканын эстен чыгарбаңыз.

Расмий булактар

Расмий булак катарында кызмат ордуна байланыштуу маалыматка ээ боло алган адамдар эсептелет. Алар сөзсүз түрдө жогорку деңгээлдеги жооптуу кызматты ээлеши керек эмес. Милиция кызматкерин коргоо иштерине байланыштуу макалада, мамлекеттик кызматкер министрлигинде жүргүзүлгөн саясат жөнүндө материалда, Бириккен улуттар уюму (БУУ) же Бейөкмөттүк уюмдардын (БӨУ) кызматчылары гуманитардык суроолордо расмий булак болуп эсептелишет. Ар дайым алардын аты-жөнү, кызматы тууралуу толук маалымат берилиши керек. Анонимдүүлүктүн негизинде маалымат алып жатсаңыз, алгач сизди жаңылыштырып жатышпаганына ынаныңыз.

Бардык учурда эң башкысы, маалымат булагы кандай себептердин негизинде бул маалыматтарды билерин жана эмне үчүн окуя болгон жерде болгонун далилдеп берүүсү керек.

Жөн гана «...кызматкер айтты» дегенден көрө “экономика министиринин орун басары Абдель Бассер Мохаммади өткөн жылга салыштырмалуу бул жылы баалар 20% га арзандаганын билдирди» деп жазуу туура болот. Мамлекеттик кызматкерлер өз атын атабаган учурларда анын кызмат орду тууралуу толук баяндама бериңиз. Жогоруда көрсөтүлгөн мисалдагы кызматкер атын билдирбеген болсо, «...кызматкер айтты» деп колдонуу туура болбойт.

Бир гана маалымат булагы болгон учурда аны көптүк түрдө жазбаңыз. Бир милиция кызматкери «милициядагы маалымат булактары» эмес. Эгерде, бир дипломат айтса, ал «дипломатиялык булактар» болбойт. «Батыш дипломаттары» деген аныкталбаган терминди колдонуудан алыс болуңуз.

Булакты көрсөтүүдө пассивдүү сөз айкаштарын колдонуудан алыс болуңуз

Булакты көрсөтүүдө туюк грамматикалык түзүлүштөрдү колдонуудан алыс болгон туура. «... эсептелет», «билдирет», «түшүнүктүү болгондой» деген терминдерин кайра-кайра колдонуу эл аралык журналистиканын талаптарына төп келбейт. Кабарда ким «түшүнгөнү» жана ким «билдиргени» түшүнүктүү болушу керек. «... деп билдирилди» деген термин кыжырды келтирет. Анткени, «билдирүү» сиздин милдетиңиз. «Кабула радиосунун билдиргени боюнча...» деп билдирүү талашсыз түрдө ишенимдүү булак, ал эми, «көпчүлүккө белгилүү болгондой...» деп колдонууга болбойт.

Булактын макалада орун алышы

Ар бир макаланын башында маалыматтын жаралуу булактарына токтолуп кетүү зарыл. Анын анык жай алуучу орду материалдын карама-каршылыктуулугуна байланыштуу. Эгерде, макала президенттин кийинки расмий иш сапары жөнүндө боло турган болсо, маалымат булактарын биринчи абзацта көрсөтүү анча маанилүү эмес. Албетте, ал жашыруун сапар болсо, маалымат булагын материалдын башын-

*Ар дайым
окурмандарыңызды
маалымат кайдан,
кандай жолдор менен
алынганы тууралуу
тааныштырыңыз*

да белгилөө абзел. Мындай учурда репортер маалыматтарды кайдан, кандай жолдор менен алгандыгы маанилүү. Расмий сапар жөнүндө баардыгына маалым болсо, булактарды мүнөздөө талап кылынбайт. Ал эми, сапардын жүрүшү тууралуу маалымат алуу үчүн булакты табуу керек болот.

Күмөн туудурган же көйгөйлүү фактылар боюнча иштин көзүн билген маалымат булагын табуу башкы милдет. Далилсиз ырастоолор учурунда булакты дароо көрсөтө билүү абзел.

Маани-мазмун

Ар дайым окурмандарыңызды маалымат кайдан, кандай жолдор менен алынганы тууралуу тааныштырыңыз. Мисалы, «пресс-конференцияда айтылгандай», «репортердун билдирүүсү боюнча» же «гезиттеги интервьюда берилгендей». Ыгы жок баалануучулуктан жана адат болуп калган «эксклюзивдүү интервью» деген атоодон алыс болуңуз.

Материалыңыздагы айрым цитаталар мурда жарыкка чыккан отчет, документ же коомдук жарыялоолордон болсо, аларга шилтеме жасоону унутпаңыз.

Булактардын ой-пикирин көрсөтө билүү

Макала эки же андан ашык тараптардын талашы тууралуу болуп, ал эми материалда бир гана тарап камтылса, маалымат булактарын фактыларды тастыктоо иретинде гана колдонуңуз. Булактын ой-пикирлерине таянбастан, макала бир тараптуу болуп калбашына аракеттениңиз.

Талаш-тартышка тиешелүү көз караштар маанилүү. «Бүгүн Миталистандык дипломат Сахестандын каардуу саясатын күнөөлөдү» деген билдирүүдө айыптоо талаш маселе катарында каралмакчы.

Ал эми, көз караштардын кайсы тарапка тиешелүү экендиги ачык-айкын болушу абзел. Күчүнөрдүн болушунча жашыруун булактардан алыс болууга аракеттенүү керек. Кимдир-бирөө башкалар үчүн жагымсыз нерсени айтуудан мурда өз сөзүнө жооп берүүгө жана аты-жөнүн билдирүүгө даяр болушу керек.

Жыйынтыктоодо, эки жакка тартпагандык жана тең салмактуулук эрежелерин эсиңизге бекем сактаңыз. Репортажыңыз эч бир жакка колдоо көрсөтпөшү керек жана ой-пикирлер факты катарында эмес, көз караш иретинде гана каралышы керек. Сын макала жазган болсоңуз, башка тараптын жооп кайтарышына мүмкүнчүлүк бериңиз.

*Ар дайым
ой-пикирлердин
булактарына шилтеме
жасалышы керек*

Цитата келтирүүнүн башкы эрежелери

Интервью алып жаткан адамдарга кылдаттык менен сиз кандай принциптердин негизинде иштеп жатканыңызды түшүндүрүп, башкы эрежелерди тактоо керек. Ал, ЖМКнын иши менен анча тааныш эмес коомчулуктун өкүлдөрү менен иштөөдө өзгөчө маанилүү. Сизге меймандостук көрсөткөн адамдар кийинки иш-аракеттериңиз, ниеттериңиз жөнүндө билүүгө татыктуу. Андыктан, аларга шилтеме жасай турган болсоңуз, бул тууралуу алар биринчи билиши керек.

Коомдук ишмерлер жана расмий өкүлдөр басма сөз менен иштөөдө тажрыйбалуу келишет. Ага карабастан, интервью алаардын алдында башкы эрежелер жөнүндө унутпаңыз.

- *Басма үчүн:* журналист алынган маалыматты толук көлөмүндө, маалымат булагынын аты-жөнүн көрсөтүү менен колдоно алат. Сиз интервью берип жаткан адамды ушунун чегинде сүйлөтүүгө жана анын пикиринин коомдук маанилүүлүгүнө басым жасаңыз.
- *Маалымат булагына шилтемесиз:* маалымат же цитаталарды маалымат булагын атабастан колдонууга болот. Журналист алдын ала субъект менен ал кандайча тааныштырыла тургандыгы жөнүндө сүйлөшүшү керек.

- *Кабардар болуу үчүн:* булактын аты-жөнү, маалыматтар жана цитаталар да колдонулбайт. Журналист үчүн репортаж жасоого керектүү фактылар катары көмөкчү болот, бирок, башка булактар тарабынан ырасталганга чейин колдонулбайт.

Булар сүрөткө тартууга, үнүн жаздырып алууга да тийиштүү. Маалымат булактарын камерага жана башка нерселерге тартуудан, сүрөтүн жарыкка чыгаруудан мурда өздөрүнөн уруксаат алыңыз.

Журналист өз мойнуна алган милдеттерин унутпашы керек жана интервью учурунда башкы эрежелер бузулган болсо, макаладагы эскертүүдө ал тууралуу билдирүүсү абзел. Айрым учурда «кабардар болууга» алынган маалыматтарды «жарыкка чыгарууга» мүмкүнчүлүк пайда болот. Бирок, маалымат башка булактар менен ырасталган учурда жана булактын макулдугу менен гана болушу ыктымал. Көпчүлүк учурда off the record (жаздырууга эмес) термини «кабардар болуу үчүн» же «маалымат булагына шилтемесиз» дегенди түшүндүрүшү мүмкүн. Андыктан, негизги маанисин чечмелөөгө аракеттениңиз.

Интервьюну берүүнүн негизги шарттарын тактап, аны кылдаттык менен ишке ашырыңыз

*Маалымат булагы
документтин астына өз
аты-жөнүн жазуудан
баш тарткан учурда,
сиз ага калп менен
ушак-айыңдарды
жайылтууга жардамчы
болуп жатпаганыңызды
ойлоп коюңуз*

Жашыруун булактар

Маалымат булагы документтин астына өз аты-жөнүн жазуудан баш тарткан учурда сиз ага калп менен ушак-айыңдарды жайылтууга жардамчы болуп жатпаганыңызга ынаныңыз. Адамдарда өз оюн билдирип, куугунтукка алынуу коркунучунан тышкары дагы башка көптөгөн себептер болушу мүмкүн. Ага карабастан, алар өз айткандарынын астына аты-жөнүн жазуудан баш тарткан учурда өз атыңыздын алдында басып чыгаруудан мурда маалыматты кылдаттык менен таразага тартып чыгыңыз.

Акыркы жылдары “Нью-Йорк Таймста” бул сыяктуу бир нече чатактар болгон. Бирок, аталган басылма медиа ишмердүүлүгүндөгү жүрүм-турум эрежелерин камтыган эң толук кодекске ээ. Анын мурунку редактору Джозеф Леливельд жашыруун булактарды колдонууда көмөкчү боло турган эки жөнөкөй суроону иштеп чыгып, журналисттин мыкты сапаттары тууралуу долбоордун сайтына жарыя кылган:

1. Маалымат булагынын окуя жөнүндө канчалык деңгээлде кабары бар?
2. Атайын чатакташтыруу, “калпты ышкыртуу” же чыныгы фактыларды жаап-жашыруу үчүн булактын кандай себептери, ниеттери болушу мүмкүн?

Суроолорго канааттандырырлык жооп алгандан кийин гана аталган гезит мындай булактарды колдоно алмакчы. Мате-

риалда булак кантип, кандайча жолдор менен маалыматка ээ болгондугу тууралуу жана анын кандай жеке кызыкчылыктары болушу даана көрсөтүлүшү керек.

КӨНҮГҮҮЛӨР

Булактарды аныктоо көпчүлүк убактарда журналисттерди кесиптик же этикалык тандоого түртөт. Төмөнкү мисалдарды жана суроолорду карап чыгып, кесиптештериңиз менен ой бөлүшүңүз:

1. Маалымат булагы сизге мамлекеттик атомдук реакторлорго байланыштуу орчундуу көйгөйлөр жөнүндө жашыруун өкмөттүк документтерден үзүндү окуя берди. Албетте, сиз кыскача жазып алдыңыз. Булак анын берген маалыматы сиздин макалаңыздын өзөгүн түзөөрүн жакшы түшүнөт жана өзүн “өкмөткө жакын булак” катарында көрсөтүүгө уруксаат берди.
 - Бул жерде кандай көмүскө тузактар болушу мүмкүн?
 - Материалдын аныктыгын башка булактар аркылуу текшерүүгө аракеттениңизби?
 - Маалыматтын чындыгына көзүңүз жетпесе деле, аны жарыкка чыгарууга бересизби?
 - Сиз сүйлөшө ала турган дагы кандайдыр бир булактар барбы?

2. Жогоруда аталган булак күтүүсүздөн шашылыш түрдө телефонго чакырылып, бөлмөнү таштап кетти.
 - Сиз чыдамкайлык менен аны күтүп отурасызбы же ачык калтырылган жашыруун докладды барактап киресизби?
3. Мина коюлган унаа Багдаддын борборунда жарылды. Тез арада басма сөздө көп атуулдардын өлүмү жана жабыр тартканы жөнүндө маалымат тарады. Бомба чет элдик журналисттер жайгашкан мейманкананын жанында жарылып, район толугу менен курчоого алынган.
 - Сиз маалымат алуу үчүн кимге кайрыла аласыз? Мүмкүн болгон бардык булактарды ойлоп көрүңүз. Кимиси каза болгон, жабыр тарткан адамдар жана окуя болуп жаткан жер жөнүндө толук, туура-так маалымат бере алат?
4. Төмөнкү сөз айкаштарынын эмнеси туура эмес?
 - Ишенимдүү аныкталган ...
 - Адамдар айтышкандай...
 - Борбордо ...деген ушак-айыңдар жүрүп жатат.
 - Ачык-айкын көрүнүп тургандай...

ОКУУ ҮЧҮН КОШУМЧА ЖАНА СУРАП-БИЛҮҮ МАТЕРИАЛДАРЫ

Эксперттерди табуу үчүн:

www.ibiblio.org/slanews/internet/exprtss/html

Коомдук саясат жөнүндө сайт:

www.policy.com

Пойнтер Институту:

www.poynter.org/content_view.asp?id=4634

Журналисттик мыкты сапат долбоорунун веб-сайтынан маалымат булактарын көрсөтүү боюнча кошумча маалыматтарды алыңыз: **www.journalis.org**

МАЕКТЕШҮҮНҮН ЫКМАСЫ

*Адамдардын
билген нерсесин
айттырууга ишендирүү
оор болушу мүмкүн*

Сиздин МАКАЛАҢЫЗГА КЕРЕКТҮҮ МААЛЫМАТКА ЭЭ АДАМДЫН ТАК ЖАНА ТУУРА ТАНДАЛЫШЫ КӨБҮНЧӨ МАКСАТКА ТҮЗ АЛЫП БАРАТ. Ал – кол салуунун курмандыгы, аны кармаган офицер, же уюмдун ишин көзөмөлдөгөн адам болушу мүмкүн.

Ал эми, чынында адамдардын билген нерсесин айттырууга ишендирүү оор болушу ыктымал.

Адамдардын сиз менен маалымат бөлүшкүсү келбегенине бир топ себептер болот:

- Кырсыктан жабыркаган адам жаракат алган болушу мүмкүн.
- Сиз менен маалымат бөлүшө турган полициянын колу бошобой, же жөн эле чарчаганы тоскоол болушу мүмкүн.
- Жергиликтүү жаран прессага ишенбеши ыктымал. Же мурун журналисттин айынан ыңгайсыз абалга түшкөн, же расмий маек берүүдөн тартынышы мүмкүн.
- Маалыматты билген адам маектешүү аны коркунучтуу абалга түртүп, же жумушунан айдалып калышынан чочуркап баш тартышы ыктымал.
- Көптөгөн маалымат булактары жашыра турганы бар болгондуктан, өтө ачык болбошу мүмкүн.

Баарынан мурун сиз журналисттин ролу коомдук баркка ээ экенине ынаныңыз. Сиз иштеп жана издеп жаткан суроолордун коомдук мааниси бар. Демократиялык коомдун негизги компоненттери болгон – маалыматты алууга жана ага жоопкер болууга сиздин укугуңуз бар. Сиз анык нерсени түшүндүрүүнү каалабайсыз, бирок сиз коомдун кызыкчылыгы үчүн иштейсиз жана бул нерсе иштин ийгиликтүү уланышына ишенимди бериши кажет.

Андан сырткары, ар бир журналист адамдарды сүйлөтүү үчүн өзүнүн жеке ыкмасын тандайт. Кээ бир кабарчылар чорт болушу мүмкүн, анткени, алар так жана ачык жооп алгысы келет. Калгандары адам менен жакшы сүйлөшкөн болушу ыктымал, анткени, маектин уланышында астейдил маалымат алгысы келет.

Маалымат булагын сүйлөтүүнүн эң мыкты ыкмасы – аны сыйлаарыңызды көрсөтүп, ага көңүл буруңуз. Ал сиздин адилеттүү, ачык жана оор басырыктуу экениңизди сезиши зарыл. Журналист маектеше турган адамына ишенимдүү көрүнө албаса, анда эч ким, эч качан аны менен сүйлөшкүсү келбейт.

Аябай кылдат даярдануу өтө маанилүү. Сиз каалаган жерден билип ала турган суроону колу бош эмес адамга узатуу туура эмес. Маалымат булактын тынчын алып жана аны тажатуу – жаман ой-пикир. Сиздин тема жөнүндө маалымат билгениңизди саймедиреп сүйлөө менен эмес, кылдат, жакшы ойлонгон жана жооптуу сыйга татыган суроолорду бериңиз.

Жалпы кабыл алынган эреже боюнча, маектешүүчүгө жагымдуу суроо берүү менен баштаңыз, бул жагдай кийинки оор суроолорго чейин ортодо ишеним шартын түзөт

*Жалпы кабыл
алынган эреже
боюнча, маектешүүчүгө
жагымдуу суроо берүү
менен баштаңыз,
бул жагдай кийинки оор
суроолорго чейин ортодо
ишеним шартын түзөт*

Берилчү суроолорду түзүп алып, аларды катары менен тизиңиз. Окуянын хронологиясы боюнча куралган суроолор – эң жөнөкөй жана көбүнчө эң мыкты ыкма болуп саналат. Көпчүлүк учурда, өзгөчө кыска макалаларды жазууда, кийинчерээк макалага кошуу үчүн сиз айрым суроолорду биллип алышыңыз кажет. Бирок, эгерде маектешүү учурунда сөз башка нукка бурулса, сиз элестеткен тарапка буруу үчүн аны кыйнабаңыз.

Эгерде, маектешүүчү адамга ал үчүн оор суроолор бериле турган болсо, башында ага жакшылык каалоочу суроолорду узатыңыз, ал сизге ишенсин, андан кийин гана оор суроолорго өтүңүз. Эгерде сиз ага карама-каршылык туудурган суроону бере турган болсоңуз, жооп берүүчү адам өзү ушул суроону айттырууга аракет кылыңыз, андан кийин сиз аны түшүндүрүп бериңиз деп айтыңыз. Эгерде, сиз дароо эле жопту алуу үчүн суроо берсеңиз, ал баш тартып коюшу толук ыктымал.

Өзгөчө сын суроолорду берсеңиз, сиздеги маалыматтын сөзсүз документ түрүндө тастыкталганы керек болот. Такталбаган маалымат жана негизсиз суроолор менен «аң уулоого баруу» – бир гана жумуштун жаман стили эмес, сиз баалуу маалыматты ала билүү мүмкүнчүлүгүнөн айрыласыз. Маалымат булагыңыз маекти жыйыштырып, аны аяктатып салышы мүмкүн.

Маектешүү учурунда сиздин ачык жана тыкан болушуңуз өтө маанилүү. Бул – ар бир интервьюнун өз убактысы менен диктофондогу жазууну, калтырылган билдирүүлөрдү жана жөнөтүлгөн факстарды сактоо, телефондогу сүйлөшүүлөрдү жазган атайын дептер ачуу зарыл дегендик. Эгерде сын макала жазсаңыз, өзгөчө юридикалык тартышуу жөнүндө сөз болсо, сиз колунуздун келишинче калыс чагылдырганга аракет жасаганыңызды тактап берүүгө даяр болушуңуз шарт. Эгерде, маалымат булагы мурда айтылган сөздөрүнөн танып жатса, сизден редактор жазып алгандарыңызды талап кылышы ыктымал.

Көптөгөн маалымат булактары журналисттер менен сүйлөшүүдө маалымат берүү үчүн эмес, маалымат бөлүшүү үчүн келерин эсиңизде тутуңуз. Алар бир нерсени айтып берерден мурун сизден башка жаңы кабарды билүүгө, балким, аны ким айткандыгы жөнүндө сурашы мүмкүн. Бул көрүнүш өзгөчө маселе жаратпайт. Анткени, башка маалымат булактарынын сырын ачып, сиз маалымат алмашкан болосуз. Сиз аларды баары бир ачыкка чыгарасыз, коомчулукка сунуштайсыз. Бирок колунуздун келишинче бирөөлөр тарабынан пайдаланылып калгандай абалга калбоого аракет кылыңыз.

Сын материалды кылдат курсаңыз, сиздин каарма-ныңыз сиз менен сүйлөшүшү кажет жана ал сиз менен сүйлөшкүсү келет. Эгерде, жоопкерчилик менен ишенимдүү далилдер-

*Калпты сезе билүү
үчүн баарынан мурун
баамдуу жана
шыктуу акыл керек*

ди чогултуп жатсаңыз, маалымат булактын ээси, мейли, сиз сындай турган болсун, сиздин сөзүңүздү, маалыматыңызды угууну каалайт. Бирок мындай жагдайга сизге болгон ишеними жана макалада сиз аны калыс жана адилеттүү чагылдырат деген туюм гана алып барат.

Маалымат булагы маалыматты чын дили менен берген күндө да, кабарчы анын калыстыгына баа берүү керек. Бул – анын айтканын кунт коюп угуу керек дегендик. Албетте, анын айтканынын баарын чынга кабыл албаш зарыл. Адамдар далил катары ушактарды таратуу, бир нерсени билем деп ишендирүү үчүн сизди адаштырышы мүмкүн. Кээде алар сиз уккунуз келген нерсени айтышы да ыктымал.

Ишенбөөчүлүк менен мамиле кылуу журналисттин эң жакшы куралы болуп, анын экинчи жаратылыштан берилген сапаты болушу керек. Бирок, анын бетин ачуучу адаттан алыс болуңуз. Өзүңүздү суроону жакшы түшүнгүсү келгендей көрсөтүңүз. «Сиз муну кайдан билесиз?» деген суроо күнөөлөгөндөй сезилиши ыктымал. Балким, ал адамга белгилүү болгон нерсени айттырууга башкача жагымдуу үн менен айтуу керектир. Ага кантип ушундай маалыматка ээ болгонун жана мындай далилдерди кайдан билгенине кызыгыңыз. Маектешүүчүнү чочутпаңыз, ошондо ал билгенин жана кайдан билип алганын айтып берет.

Эгерде сиз аны уялтууну чечсеңиз, анда ой-пикир менен эмес, далил аркылуу ишке ашырыңыз.

Адамга болуп өткөн окуя жөнүндө айтып берүүсүнө кайрылганда, ошол эле учурда башка маалымат булактары окуянын себептерин жана жыйынтыктарын башкача айтканда, анын сөздөрүнө көбүрөөк маани бериш зарыл. Түрдүү адамдар өткөн окуяга жараша түрдүү көз-караштарга ээ экенин эстен чыгарбаңыз. Ошондуктан, дал ошол мезгилде, алардын кайсы жерде экенин билип алганыңыз жөндүү. Кимдир бирөө самолёттун сол канаты жерге тийгенин айтса, кимдир бирөө оң деп айтышы мүмкүн. Бул алардын алдыда, же артта отурганынан көз каранды.

Канчалык адилеттүү адам болбосун ал дагы ишке байланыштуу далилдерди унутуп, же байкабай калуу ыктымалдыгын эсте тутуңуз. Ал бир караштан, маалыматты ачыктоого жардам бергендей сезилиши мүмкүн. Бул нерсе дагы бир ачык маалымат алуу үчүн себептердин бири болуп калат (ошондой эле, маалыматтын түрдүүлүгүн камсыздайт).

Эгерде сиз кунт коюп уксаңыз, маектешүүчүнүн оюнан чыгарып, же чыгарбай жатканын да аныктоого жардам берет. Андан кайрадан баштоону жана катары менен айтып берүүнү сураныңыз. Маалымат булактарына жөнөкөй жана далилге таянып, суроо берип, анын жооп берип жаткан жеринен озуп кетпеңиз. Кээде маалымат булагына унчугуп отуруусуна убакыт берүү менен анын ойлонуусуна жана чын жооп берүүсүнө түрткү болосуз. Эгерде бир нерсе түшүнүксүз же туура эмес болуп калса, аягында буга кайрылып, кайрадан сурап алыңыз.

*Эгерде сиз аны
уялтууну чечсеңиз,
анда ой-пикир менен
эмес, далил аркылуу
ишке ашырыңыз*

*Калпты сезе
билүү үчүн баарынан
мурун баамдуу жана
шыктуу акыл керек*

Калпты сезе билүү үчүн баарынан мурун баамдуу жана шыктуу акыл керек. Эч качан алдын-ала жыйынтык чыгарбаңыз. Жашоо өзү мындан да татаал жана кызыктуу.

Маектешүүнүн эрежеси

- Суроону бергенден кийин ага жооп берүүгө мүмкүнчүлүк бериңиз. Сиз өзүңүз сүйлөгөндө, эч кандай маалымат ала албайсыз.
- Сиздин көңүл буруп жатканыңыз, кимди өзүн маанилүү жана баалуу сездиртет. Ошондой эле, мындай сезим баарына жагат. Адамга маани буруңуз (бирок, бул нерсе калп эле көрсөтүүчү болбосун) жана анын сөзүн бөлбөңүз.
- Кошо кайгыра билиңиз. Эгерде, сиз макул болбосоңуз да, маектешүүчүнүн тараптуулугун түшүнгөндөй көрүнүңүз.
- Кээ бир адамдарды сүйлөшүүгө такыр чакырышпайт. Аларга ар дайым жек көрүү менен мамиле кылып, ойпикири менен эсептешишпейт. Мындай адамдарга сыпайлык менен мамиле жасасаңыз, алар маалымат берүүдө ачык жана өз жардамын да сунуштайт.

- Журналистика калыстыкты талап кылат. Суралып жаткан адамга коңул коюу менен, сиз каталардан алыс болосуз. Маалымат булактан түшүнүктүү эмес жайларды суроодон тартынбаңыз. Далилди бурмалоодон көрө, жазууңузду түшүнбөй жатам дегенди моюнга алуу жакшыраак.
- Туура келбеген жана маанилүү далилдерди дыкат байкаңыз. Балким, сиздин дагы бир жолу оңдогонго мүмкүнчүлүгүңүз болбойт.

Эгерде маалымат булактарыңыз сиз менен сүйлөшүүдөн баш тартып жатса, суроолоруңузду жазып алып, макаланын мүнөзүн көрсөтүп, кайрылганыңыз пайдалуу болот. Сиз алардын ой-пикирин уккунуз келгендигин ачык түшүндүрүңүз жана жооптун акыркы мөөнөтүн белгилеңиз. Көбүнчө сиздин маектешүүчүңүз сиздеги бар маалыматтан улам, алар жооп бериш керектигин, суроо боюнча өзүнүн позициясын белгилөө керектигин сезишет.

КӨНҮГҮҮ

Бул бөлүмдөн билгендериңизди эске тутуу үчүн:

- Маалымат булактары – бул деле адамдар, бирок сиз менен сүйлөшпөөгө көп себеби бар.
- Ар дайым сизде ишенбөөчүлүк сезими болуп турсун, бирок, күнөөлөөчүнүн, же бетсиздин ролун ойнобоңуз.
- Сиз сүйлөп эмес, унчукпай турганыңызда көбүрөөк биле аласыз.
- Кошо кайгырып жатканыңызды билдириңиз, бирок ага кайсы бир тарапка ооп жатканыңызды көрсөтпөңүз.
- Жөнөкөй суроолордон баштап, аны жибитип алып, кийин оор суроолорго өтүңүз.
- Билинер-билинбес айырмачылыктарды жана ыраатсыздыкты дыкат угуп, аны текшериңиз.
- Сезим органдарыңызды, өзгөчө көзүңүз менен кулагыңызды маектешүүчүнүн айткандарынын чындыгын аныктоого колдонуңуз.
- Суроолоруңузду кылдат даярдап, маалымат булагыңызды жакшы таанып билиңиз.
- Тема боюнча суроолорду кыска бериңиз, бирок ойлонуу үчүн убакытты көп бериңиз.
- Анын жоопторун угуп жатып, кыжырыңызды кел-тирбеңиз, дайым баамчылдыгыңызды сактаңыз.

Төмөндөгү мисалдарды окуп чыгып, кесиптештериңиз менен талкуулаңыз. Сиз эмне кылмак элеңиз?

1. 4-бөлүмдөгү берилген көнүгүүдө өкмөттүн аткаминери мамлекеттик өзөктүк реакторлор маселелерине тийиштүү расмий докладдын бир бөлүгүн ачыкка чыгарды. Сиз бул жөнүндө иликтөө жасап жатып, өзөктүк станциянын ага менеджери учуратып калдыңыз. Ал жашыруун программаны майда-чүйдөлөрүн айтып, коомчулуктан сыр тутулган коркунучту ачууга даяр экенин айтты.

Айыбын ашкере кылуучу адам маек берүү үчүн мейманканада жолугушууга макул болуп, бирок, төрт божомолдонгон шартын эскертти:

- a) Сиздин жалгыз келишиңиз.
- b) Сиз сөздөрдү диктофонго жана өз алдынча кагазга жазбооңуз.
- c) Эгерде, бийлик сиздин артыңыздан түшсө да, анын атын атабоого кепилдик беришиңиз.
- d) Бул макаланын айынан ал жумушунан айдалса, сиздин редакцияңыз компенсация төлөшү.

Ал аябай тынчсызданып, телефон аркылуу анын артынан түшүшкөнүн жана ал түрмөгө отуруп калып, мамлекеттик сырды ачып салганы үчүн кыйноого дуушар болуш мүмкүндүгүн айтты.

- Сиз бул шарттардын баарына көнөсүзбү?
 - Бул маектешүүнүн коркунучу жана пайдасынын салмагы канчалык?
 - Чечим кабыл алардан мурун редакцияңызда ким менен сүйлөшмөксүз?
2. Донордук уюмдун атынан өтө жогору эмес чиндеги аткаминер сизге чалып, ишиндеги паракорчулук жөнүндө «чын окуяны» билдиргиси келгенин айтты. Анда батыштан келип жаткан жардам кандайча паракорчулукка баткан мамлекеттик аткаминерлердин колуна түшүп жатканын сүйлөп берем деди. Андан сырткары, сизге ал маалыматтын төбө чачты тик тургуза турган экенин жана буга 10 миң АКШ доллар төлөө зарылдыгын айтты. Анткени, ал өткөн жумда жумушунан айдалып, сиз берген акчана үй-бүлөсү үчүн сарптарын кошумчалады. Анын төмөндөгү талаптарына макул болсоңуз, ал сиз менен маектешүүгө келем деди.
- Сиз эмне кыласыз? Сиз бул адамдан интервью аласызбы жана анын койгон шарттарына көнөсүзбү?
 - Анын потенциалдуу жаман ниети канчалык?
 - Эгерде, сиз бул материал чыгымга татыктуу деп ойлосоңуз, сиз кандай жол менен ишке ашырмак элениз?

ОКУУ ҮЧҮН КОШУМЧА ЖАНА СУРАП-БИЛҮҮ МАТЕРИАЛДАР

Зордук-зомбулук – курмандык жана травма жөнүндө кабар берүү үчүн басылманын жетекчилиги. Вильям Коте жана Рожер Симпсон, Коламбия Университи Прессте басылып чыккан.

Журналистиканын эң мыкты сапатына жетүү долбоорунан «Интервьюдан кантип болушунча көп нерсени алууга болот?»:

www.journalism/resources/tools/reporting/interviewing/themost.asp

Толуктоолорду колдонуу

*Макалаңыз
журналисттердин
“андан эмне болуптур?”
деген татаал
сынагынан өткөнүнө
ынананыңыз*

МАТЕРИАЛДА толуктоолорду жетиштүү деңгээлде колдоно билүү адбан маанилүү. Аны фотосүрөттөгү көрүнүштүн көлөмү менен салыштырууга болот. Көрүнүш абдан чоң көлөмдө берилсе, анын майда-чүйдө бөлүктөрүнө чейин көрө аласыз. Бирок, толук сүрөттөлүштү көрө албайсыз. Тескеринче, ал абдан кичирейтилген болсо, сиз андан чыныгы кызыктыра турган эч нерсе таба албайсыз.

Албетте, шайлоонун жүрүшү, саясат, өнүгүү долбоорунун ишке ашуусу, каза болгондор жана жабыр тарткандардын саны жөнүндөгү маалыматтар макаланын негизин түзөт. Бирок, биринчи иретте, толуктоолорду жаңылыктын актуалдуулугун арттырып, жарыкка чыгарууга татыктуу деңгээлде колдонгонуңузга ынаныңыз. Чынында эле, бул аталган аймактагы зордук-зомбулуктун биринчи жаралышыбы? Чынында эле, бул белги боло турган өкмөттүк шайлоодо өкмөттү тынчсыздандыруучу оппозициянын жеңишинин жышааныбы? Батыштын сунуштаган өнүгүү стратегиясында борбордук идея калтырылып калганбы?

Аталган бардык мисалдарда жаңылык берүү жана анын эмне үчүн жаңылык экенин көрсөтө билүү маанилүү. Адатта, журналисттердин макаласы “Андан эмне болуптур?” деген татаал сынактан өтүшү абзел.

Толуктоолорду майда-чүйдөсүнө чейин колдоно билүү окурманды иштин чоо-жайын тез түшүнө билүүсүнө түрткү болот. Бирок, материалды аталыштар, саясий партиянын идеологиясы, шаардын орун алган жери, жетекчинин өмүр-таржымалына тиешелүү маалыматтар менен жүктөө керек эмес. Репортердун башкы милдети – маалымат берүү.

Макалаңызда баяндоо жолун бузбастан, толуктоолорду кыска жана нуска берүүгө аракет кылыңыз. Бул толуктоолорду бир абзацтан кийинкисине өткөрө билүү дегенди түшүндүрөт. Окурманды жаңылыктар менен кызыктырыш үчүн алгач “өлкөдөгү оппозициялык партиянын жетекчиси” деп, ал эми партиянын аталышын, жетекчинин аты-жөнүн 3-4-абзацтарда толук берүү туура болот. Бул ыкма материалдын башталышын анча маанилүү эмес толуктоолор менен үймөктөбөө максатында колдонулат.

*Окурмандарыңыз
сиз көтөргөн маселе
жөнүндө жакшы
кабардар деп ойлобоңуз*

Негизги аталыштар

Материалда айтылган бардык адамдар жана уюмдар жөнүндө тааныштыруучу маалымат берип өтүү башкы милдеттердин бири. Окурмандарыңыз сиз көтөргөн маселе жөнүндө жакшы кабардар деп жаңылышпаңыз.

Каармандарды биринчи жолу атап өткөндө алардын аты-жөнү, ээлеген кызмат орду тууралуу толук маалымат берүүңүз абзел.

Генерал-майор Джордж Джексон, премьер-министрдин орун басары Мартин Смит дегендин ордуна жөн гана генерал Джексон, Мартин Смит деп берүү туура эмес.

Негизги географиялык маалыматтарды да кошо билиңиз. Мисалы, калкынын басымдуулугун албандар түзгөн, борбордун батыш тарабында жайгашкан Тете-во шаарчасы, Армениянын батышындагы азербайджандардын Нахичевань облусу, түштүккө карай штаттын борбору Нэшвилдден 100 чакырым аралыкта жайгашкан Хохенвальд шаарчасы.

Саясий партия, уюмдарды алгачкы атоодо аббревиатураларды колдонбостон, толук аталышын бериңиз. Түшүнүксүз болгон учурларда контексттин маңызына кыскача түшүндүрмөлөрдү киргизиңиз. Мисалы, Демократиялык кыймыл үчүн партиясы (ДКП) – мусулмандардын алдыңкы партиясы.

БУУ, АКШ сыяктуу таанымал эл аралык уюмдардын же өлкөлөрдүн кыскартылган аталыштарын түшүндүрүү кажет эмес. Бирок, аларды колдонууда катачылык кетириүүдөн абайлаңыз. Башкы өкүлчүлүктүн офиси (БӨО), мурунку Югославиядагы кылмыш иштери боюнча эл аралык трибунал (ЮКЭТ) сыяктуу уюмдарды түшүндүрүп кетүү абзел. Ассошиэйтед пресстин стилинде АКШ (U.S.) аталышы “биз” (“us”) деген жактама атоочтон айырмалоо үчүн чекиттер менен бөлүнүп жазылат.

Кыскартылган аталыштарды көп колдонуудан баш тартыңыз. Жогоруда көрсөтүлгөн мисалдардай кылып кашаага алып көрсөтүү туура. Бирок, аталыш макалада бир нече жолу кайталанган учурда жана жергиликтүү тилде түшүнүктүү болуп, ал эми англис тилине которгондо түшүнүксүз болгон убактарда гана. Мисалы, Демократиялык кыймыл партиясы (СДА).

Көптөгөн аталыштар кездешкен көлөмдүү макалада булактарды кийинки атоолордо кыскача толуктоолорду берүү же жогорудагыларга шилтеме кылуу керектелет. Мисалы, “Файзал, оппозициянын лидери...”

*Материалда
кездештирилген инсан
макалага кандай
тиешеси бар экендигин
баса белгилөө абзел*

Кошумча маалымат

Материалда кездештирилген инсан макалага кандай тиешеси бар экендигин баса белгилөө абзел. “Андан эмне болуптур?” деген сынактан өтүү учурунда анын маанисин түшүндүрүп кетүү керек.

Эгерде, сиз Кабулдагы жашоонун оор шарттары жөнүндө материал жазуу үчүн жергиликтүү соодагерден интервью алып жатсаңыз, аны жөн гана “жергиликтүү жашоочу” деп тааныштыруунун ордуна “Абдулла Карим, 43 жашта, аялын жана он баласын багуу үчүн базарда диск сатып соода кылат” деген маалымат берсеңиз болот. Мындай учурда окурмандар Абдулланын айтканын жакшыраак кабыл алышат жана албетте, макала кызыктуураак болмокчу.

Ошондой эле, жарылуу жөнүндө кабар берип жатсаңыз, “жарылуу болоор замат окуя болгон жерге келген полиция кызматкери Пьер Дюпондун айтымында” дегениңиз оң болот.

Контексттик толуктоолор

Иштин чоо-жайын түшүнүү үчүн аудиторияңызга контексттин кереги бар же жок экенин түшүнүүгө ара-кеттениңиз. Талап кылынган контексттин көлөмү аудиториядан көз каранды, бирок, эч кандай контекстсиз да мүмкүн эмес.

Мисалга серб аудиториясына Зоран Джиндич “акыркы премьер министр” экендигин белгилеп өтүү керек эмес.

Ал эми, эл аралык аудитория үчүн жазып жатсаңыз, “Зоран Джиндич 2003-жылдын март айында өлтүрүлгөн сербиялык премьер-министр” экендигин айтуу кажет.

Окуя болгон жер дагы кээ бир кошумча маалыматтарды талап кылат. Тажикстандын Бадахшан облусун “түштүк-чыгышынан Кытай жана Ооганстан менен чектешкен Тажикстандын тоолуу Бадахшан облусу” деген толуктоолор менен берүү керек.

Макалага маанилүү толуктоолорду киргизүү жөнүндө алдын-ала ойлонуңуз. Эгерде, материалыңыз Ооганстандын Гильменд аймагы тууралуу болсо, ал өлкө-дөгү баңги заттарды өндүрүүчү ири аймак экендигин белгилөө зарыл. “Өкмөттүк аскерлер апийим айдалган айдоолорду жок кылууга Гильмендге келишти” деген кабарда Гильменд – апийим өндүрүүчү ири аймак экендигин баса белгилөө абдан маанилүү.

*Толуктоолордун
берилишине
күмөндөр болсоңуз, аз
бергиче, болушунча
көп колдонуу туура*

Эгерде, сиз кабарчы болсоңуз, майда-чүйдө толуктоолорду аз бергиче, болушунча көп колдонуу туура. Аны менен редакторуңуз алардын ичинен керектүүлөрүн тандап алууга мүмкүндүк алат. Ал эми, сиз окуя болгон жер, интервью алган адамдар жөнүндө кошумча маалыматтарды бербесеңиз, редакторуңуз сиз үчүн аларды жаза албайт.

Мүнөздүү белгилер, өзгөчөлүктөр жана үндөр

Окурмандарды материалыңыздын маңызы менен тааныштырып жаткан учурда сезүү органдарыңыздын баардыгын колдоно билиңиз. Адабий чыгарма жазуудагы башкы эреже – окуянын болушунча мыкты жана толук чагылдыра билүү журналистикадагы негизги эреже катарында кала берет. Мүнөздүү өзгөчөлүктөрдү, белгилерди жана башка айырмачылыктарды көрсөтө билүү окуяны кайрадан жандандырат.

Мыкты журналист таасирдүү бөлүкчөнү ар дайым таба алат. Көчөдөгү ызы-чуу, абадагы жыт, күзөттө турган солдаттын саамайынан аккан тер аркылуу материалга жан киргизет. Ошондой эле, интервью маалында макаланын аталышы же аягында жыйынтыктоочу боло турган таасирдүү цитатаны кулагыңызга илип алууга куштарланыңыз.

Жетинчи бөлүмдө андай цитаталар жөнүндө толугураак жазылган. Цитаталар маалымат берип токтолбостон, окурмандарды окуя болгон жерге алып баргандай сезим калтырып, адамдарга мыкты маанай берет жана макалаңызды өзгөчөлөнтөт.

Өзгөчө америкалык гезиттердеги көлөмдүү макалалар көйгөйдү ачып бере ала турган көрүнүштөрдү сүрөттөөдөн башталып, чоң социалдык көйгөйдү, анын маанилүүлүгүн ачып берет. Бул ыкма “кийинкиге калтырылган сокку” деп аталат.

Гуманитардык жардамдын өз убагында жеткирилбегенин макалада көрсөтүү үчүн качкындардын лагеринде күнүмдүк жашоо үчүн күрөштү сүрөттөө менен баштаса болот. Мындай ыкма менен баяндоону окурмандарга жакындатып, жеке адамдык сезимди ойготуп, сиз супсак, бюрократиялык материалды ачык, таасирдүү репортажга айландырмакчысыз.

КӨНҮГҮҮЛӨР

Бөлүмдө каралгандарды кайталап, эске сактоо үчүн:

- Кошумча толуктоолор окурманга макала эмне үчүн “жаңылык” экенин түшүндүрүүгө жана “Андан эмне болду?” деген суроого жооп табууга жардам берет.
- Материалдарды кыскартуулар менен жүктөбөңүз. Узун аталыштар макалада кайта-кайта кайталанган учурда гана кыскартууларды колдонууга болот.
- Контексттик түшүндүрмөлөр маанилүү, бирок, окурмандардын керектөөлөрүнө ылайык гана, ар бир окуя өз алдынча бааланат.
- Мүнөздүү өзгөчөлүктөр аларды туура колдонгондо гана макаланы жандандырышы мүмкүн.

Кесиптештериңиз менен төмөнкү мисалдарды талкууга алыңыз жана макаланын түзүлүштөрү жөнүндө оюңузду айтыңыз.

Сиз Суданда репортер болуп иштейсиз. Ал жерде ачкачылыкка кабылган элге гуманитардык жардам келбегендиктен нааразылык көрсөтүлүп жатат. Лагерлердеги абал коркунучтуу. Сиз азыр эле мындай бир лагерден өз ойпикириңиз, баалоолоруңуз менен кайтып келдиңиз. Сиз бор-

борго кайтып, макала жазуу жөнүндө ойлонуп жатканда Кызыл Айдан бир кызматкер сизге абал жөнүндө мурда жарыкка чыкпаган отчетун сунуштады. Отчетто гуманитардык жардамды бөлүштүрүү катуу сынга алынып, көйгөйдү чечүүнүн жолдору каралган. Учурда сизде мыкты отчет жана жеке маалыматтарыңыз бар.

- Макаланы кандайча жазмакчысыз?
- Чыныгы окуяны сүрөттөө менен отчеттук маалыматтарды кандайча айкалыштырмакчысыз?
- Макаланын бири Африканын калкына, экинчиси АКШнын аудиториясына арналмакчы. Экөө көлөмү, маңызы жагынан кандай айырмачылыкта болушу керек?

ОКУУ ҮЧҮН КОШУМЧА ЖАНА СУРАП-БИЛҮҮ МАТЕРИАЛДАР

Жазуу жана текшерүү боюнча Пойнтера Институтунун сунуштары www.poynter.org/cjntent/content_view.asp?id=31907&sid=2 сайтында.

Вильям Зинсер(William Zinsser), Кантип мыкты жазууга болот: адабияттык эмес чыгармаларды жазуудагы колдонмо (Харпер Коллинс басмасы)

7-бөлүм

ЦИТАТА КЕЛТИРҮҮ

ЦИТАТАЛАР ТАМАК-АШКА КОШУЛЧУ ПРИПРАВА СЫМАЛ. Ал өзүнө кызыктырып, анда кошо катышуу сезими байкалат. Бирок, андан тышкары, алар өздөрүндө коркунучту да алып жүрөт. Макалаңызда өтө көп цитата пайдалануу, аны «бири-биринен айырмаланбаган үндөрдүн тартипсиз үймөгүнө» окшоштуруп салат.

Цитатанын эки түрү болот: түз жана кыйыр

Цитаталар өткүр даамдуулукту берип жана катышуу сезимин кошот

Түз цитата

Туура түз цитата айтылган ойду түз жана чечкиндүү берип, кыйыр цитатага караганда жакшыраак кабыл алынат.

«Мистер Смит, эмне үчүн мынча көп адам өлтүр-дүңүз? Эмне үчүн биздин кызыбызды жана анын эже-сиңдилерин зордуктадыңыз?»-деди бир нече көз карандысыз өз көзү менен көргөн жана делегаттардын ичинен ачуусу келген Барбара Браун.

Мындай түз цитата келтирүү төмөндөгү кыйыр вариантына салыштырмалуу көбүрөөк таасир берет:

Барбара Браун Мистер Смиттен сурады, эмне үчүн ал мынча адам көп өлтүргөн жана аялдарды зордуктаган, бул тууралуу бир нече көз карандысыз күбөлөр билдирди.

Бирок, кыйыр цитатанын жакшы жери айтылганды кыскартып бере алат. Түз цитата өтө көп сөздөн турганда, кыйыр цитатаны колдонуу пайдалуураак болот. Ошондуктан, кээде (кайгылуу окуядан тышкары) түз эмес, же кыйыр цитата – ылайыктуу болушу мүмкүн.

Цитаталар өткүр даамдуулукту берип жана катышуу сезимин кошот

Түз цитата эч качан өзгөрүлүшү мүмкүн эмес – бул эң негизги эреже болуп саналат

Түз цитата эч качан өзгөрүлүшү мүмкүн эмес – бул эң негизги эреже болуп саналат. Сүйлөгөн адам эмне десе, ошол сөздөр гана тырмакчаларга алынышы керек. Сиз түз цитатаны келтирип жатканыңызда, окурманга дал бул сөздөр айтылган деп түшүндүрөсүз.

Сөздөрдү өзгөртүп коюу деген – бул сөздү жасап, ойдон чыгаргандык болуп калат. Эгерде, убагында сүйлөп жаткан адамдын сөздөрүн плёнкага жаздырып калбасаңыз, түз цитата колдоно албайсыз. Бул эрежени аткарбоо менен этикалык нормаларды да бузган болосуз. Балким, келечекте ушул эле маалымат булактан интервью алуу мүмкүнчүлүгүнөн кол жууйсуз.

Түз цитатаны оор кайгы, же таң калыштуу маалымат камтыган окуяларга колдонууга гана болот. Жогорку кызматтарда иштеген аткаминерлерге жагынуу үчүн алардын сөзүн чубалжытып, цитатага алуудан алыс качыңыз. Түз цитата келтирүү зарыл болуп калса, кыйыр цитата менен түз цитатаны чогуу кураганга аракет кылыңыз. Айтылган сөздү жыйнактап айтып, эффектисин күчөтүү үчүн маанилүү сөздөрүн тырмак-

чага алыңыз. Контекстен тышкары цитата келтирбөөгө аракет кылыңыз, анткени, материалдын маңызы өзгөрүп кетиши ыктымал.

Кыйыр цитата

Түз эмес цитата келтирүү, же кыйыр сөз өтө чоң көлөмдөгү маалыматты чектелүү жерге баткыруу үчүн колдонулат. Түз цитатага караганда, кабарчы бул жерде сүйлөгөн адамдын сөздөрүн эркин жыйнактай алат. Анда сөздөрдүн маанилүүлүгүнө карата катарга тизет. Көп учурда сүйлөп жаткан адамдын сөзүнө баш ийбей, аны логикалык түрдө так жана ачык бериш зарыл. Бирок бул ыкма анын сөзүн даана түшүндүрүү үчүн гана пайдаланылып, эч качан сөздү өзгөртүп-бурмалабаш кажет. Бир эле маалыматтын түз жана кыйыр жазылган сүйлөмдөрүн окуп салыштырыңыз.

Түз цитата – Мохаммади айтат: «Биздин көптөгөн адистерибиздин ишкердик боюнча, чет жерден алып келген тажрыйбалары бар. 300 миллиондун ичинен 15 пайызы фондго бөлүндү, ал коммерциялык фирмалардын азыраак энчине акча берет. Ал эми, бул фирмалар жолдорго байланыштуу ишкердик үчүн түзүлөт, андан сырткары, иштеп жаткан бензин куючу жайлар, ремонттоо жабдуулары ж.б. Анын үстүнө, донорлор төмөнкү шарттарга кепилдик берүүдө: техникалык комиссиясынын каржылыгын уткан долбоорлор жеке сектордо инвестициясы бар болсо, башка каражаттарды алууга алгачкылардан болуп жолу ачылат. Менеджер иретинде бул долбоордо иштөөгө кайрылчу Миталистандын адистри автоматтык түрдө бул каражаттарга кайрылууга укуктуу болушат. Биз долбоордун аркасы менен жүздөгөн миталистандык адистердин үй-бүлөсү менен кайтып келишин каалайбыз. Алар жолдун долбоорунда жарым жыл ичи иштеп, андан кийин жеке бизнес ачып алышса болот. Биз расмий түрдө 37 долбоорду бекиттик, анын ичинен алтоо эми эле иштеп баштады».

Кыйыр цитата – Мохаммадинин айтымында, 45 млн. АКШ долларынан турган инвестициялык фонд Миталистандын жарандары ишкердик менен алектениши үчүн 37 өнөр жайдын программасын бекитти. Бул жол менен байланыштуу болуп, май куючу жайлар жана оңдоочу устаканалар курулат. Анын ичинен, алтоосу түзүлүп, ишке киришти.

Кыскараак кыйыр варианты узун жана кызыксыз түз цитата келтирүүгө караганда, даана жана таамай жазылган. Кыйыр цитата 40 сөздөн туруп, түз цитатадан үч эсе аздык кылат. Өтө эле узун сөздөрдөн турган түз цитатаны келтирүү, жөн эле бош жерди эптеп толтуруп коюу сезимин туудурат жана сиз макаланын өзөктүү жерин гана окурмандарга берүүгө кызыкпайсыз.

*Тырмакчага баштан-
аяк маалымат
булактын гана сөзү
алынышы кажет*

Цитаталарды текшерүү жана редакторлоо

Цитатаны редакторлоодо анын маанисин өзгөртүп, айтылган сөздү бурмалабаш зарыл. Өзгөртүүгө оңой болбогон сөздү кыйыр цитатага алса болот. Тырмакчага баштан-аяк маалымат булактын гана сөзүн алуу кажет.

Эгерде, кандайдыр бир шектенүү пайда болсо, маалымат булактан кайра сураңыз. Бирок, бул жерде бир көйгөй жаралышы мүмкүн. Маалымат булак мурда айткан сөзүн өзгөртүп койгусу келип, же буга чейинки айтылгандан баш тартып, журналистти оор абалга коюусу ыктымал. Ошондуктан, сиз ага редакциялык саясатты карманаарыңызды түшүндүрүп, айтылган сөздү кайра сөзмө-сөз айттырбай, жазып алгандагы далилдерди гана салыштырып текшериниз.

*Жазып жаткан
сөздү кесиптештердики
менен салыштыруу
кооптуу. Ар ким өзүнүн
макаласына жоопкер
экенин эстеңиз*

Маалымат жыйындан кийин көп учурда журналисттердин топтошуп алып, бири-биринен айтылгандарды салыштырып жатканын көрүүгө болот. Алар кесиптештеринен: «Кандай сүйлөдү?» деп сурай башташат. Бул – тобокелдик болушу ыктымал. Жыйынтыгында, бир кабарчынын катчылыгы бардык жалпыга маалымдоо каражаттарында кайталанып, баарына таркап кетиши толук мүмкүн. Бирок, журналисттер мындай ыкманы көп колдонуп, бири-бирине жардам беришет. Бул жерде эске алчу жагдай, бир-эки ишенимдүү кесиптеш тандап алып, ошолордон гана жазып алгандарды салыштырыңыз. Баары бир ошондо да, эске тутуңуз: өзүңүздүн макалаңызга сиз гана жоопкерсиз! Албетте, маалымат жыйындагы магнитофондогу жазуу сизди көптөгөн көйгөйлөрдөн куткарат.

Эгерде конкреттүү сөздөрдү өзгөртүүгө болбосо, анда түз цитаталар көп чекит, же квадрат кашаалар менен кыскартылышы мүмкүн.

Көп чекит коюлса, анда сүйлөмдүн ичинде кээ бир сөздөр алынып салынганын билдирет. Мисалы: «Соттун чечими жасалган кылмыш менен шайкеш эмес», -деп билдирди прокурор. «Айыпталуучу... 20 жылга эркинен ажыратылууга ылайык». Чекиттердин ортосунда боштук бар экенин байкаңыз (Microsoft Word программасындагы автоматташтырылган көп чекит коюучу функцияны колдонбонуз).

Төрт чекит бир, же андан көп сүйлөмдүн алынганын түшүндүрөт. Мисалы: «Бүгүнкү күндө биздин алдыбызда эки милдет турат – Ирак менен Ооганстанды калыбына келтирүү. ...Бирок өтө көп иштерди жасоо керек болот», -деп Конгресстин комитетинде Колин Пауэлл мойнуна алды. Төрт чекит коюп жатканда, алдыңкысы тыныш белги катары колдонулуп, сүйлөмдүн аяктаганын көрсөтүү менен бөлүү милдетин аткарат.

Квадрат кашаалар редакциялык кошумча катары пайдаланылып, түшүндүрүү иретинде жүрөт. Мисалы: «Адам укуктарын бузуу боюнча өтө коркунучтуу көрсөтмөлөргө карабастан, Батыш Мааренцти [Миталистандын президенти Шепи] колдоп келе жатат» деп билдирет москвалык баяндамачы Алексей Барышников.

«Sic» деген белгини (латынчадан «ушундай») колдонуу окурманды мындан кабарлайт: «эби-сыны жок» фраза, же грамматикалык жактан туура эмес сүйлөм чындап эле, оозеки жана жазууда айтылган. Бул – типографиялык, же редакторлук ката болуп эсептелинбейт.

Көп чекит койбой, башка ыкманы да колдонсоңуз болот. Мисалы: «Айыпталуучу»,– дейт прокурор, – «эң азы 20 жыл түрмөгө кесилгенге ылайыктуу». Бирок бул ыкманы бир гана макаланын структурасын жакшыртуу үчүн пайдалануу кажет. Ошондой эле, ал цитатага алынган материалды туура эмес берип, же бурмалабашы зарыл.

Видео жана аудиоташуучуларга жаздыруу жана кыска белгилерди түзүү

Диктофон, же магнитофон жеке сүйлөшүүнүн сырдуулугуна тоскоол кылып коюшу мүмкүн болсо, маалымат жыйындарда алар өтө баалуу жардам көрсөтүшү ыктымал.

Жазуу учурунда журналисттин көңүлүн башка нерсеге буруп жибириши, же маектешүүчүгө тыныгуу берип коюшу мүмкүн. Сиз өзүңүз кагазга шыпылдап бат жаза баштасаңыз, сүйлөшүп жаткан адам «мен өтө көп сүйлөп жиберген жокмунбу» деп ойлоп калышы ыктымал. Өзгөчө түз цитаталарды жазууда, сөздүн кылдаттык менен көчүрүлүүсү жана тактык керек.

Бул жерде журналисттерге стенографияны жазуу ыкмаларын билүү жардам берет. Ал журналисттин адистик куралы болуп, бир аз үйрөнүп алсаңыз да, сизге көп жетишкендик алып келет. Англис тилиндеги стенографиянын өтө пайдалуу системалары бар. Алар – Teeline жана Pitman деп аталат. Үйрөнгүсү келгендер Интернет аркылуу сатып алса болот, ал эми интернеттен издөө менен түрдүү үйрөтүүчү сабактарды да ала аласыз.

Стенографиянын жөнөкөйлөтүлгөн түрү бул – үндүү тамгаларды өткөрүп жиберүү менен жазуу. Бул жазуу ыкчамын тездетип, кийин аны оңой түшүнүүгө да мүмкүнчүлүк берет.

Кайсы системаны пайдаланбаңыз, интервью бүтөрү менен эстеп калууга жана өткөрүп жиберген, же түшүнүксүз жерлерди калыбына келтирүү үчүн жазган дептериңизди карап алыңыз.

Бирок, баары бир жазып алуучу каражатты колдонгон жакшыраак. Сиз маалымат булагына бул нерсенин так жана толук сөздү көчүрүү үчүн зарыл экенин түшүндүрүңүз. Тактык – бул эки тараптын тең кызыкчылыгы.

Чоң балээге туш болгондон көрө, жазып алуучу аппараты, батарейканы, микрофонду, плёнканы жана дисктерди кайта-кайта текшерип алуу кажет. Журналист үчүн жакшы интервьюдан кийин кокусунан магнитофондун иштебегенин көрүүдөн өткөн чоң коркунуч жок.

Маалымат булактары менен кафеде, же дагы башка коомдук жайларда жолугушууга болот. Бирок, сиз колго жазып, же магнитофонго жаздыра турган болсоңуз, алардын көбү өздөрүн ыңгайсыз сезишет. Ресторан, же кафеде маектеше турган болсоңуз, диктофонго абай болуңуз. Анткени, идиш-аяктын бири-бирине тийген добушу сүйлөп жаткан адамдын үнүнө кошулуп, кийин аны угуңуз татаалдашат. Ошондуктан, микрофон кыстарып, же магнитофонду болушунча сүйлөй турган адамга жакын коюңуз.

Интервью бүтөрү менен эстеп калууга жана өткөрүп жиберген, же түшүнүксүз жерлерди калыбына келтирүү үчүн жазган дептериңизди карап алыңыз

Маанилүү интервьюга даярданып жатып, бардык үн жазууларын транскрипциялоо (айтылган сөздү тамгалардын жардамы менен айтылгандай так жазуу) керек. Бул процесс эмгекти көп талап кылат. Сиз биринчи элестеткенден да, дискуссиянын толук контексти жана узун цитаталар көп учурда маанилүү. Жазылгандын чечмеленишин оңой сактоого болот, эски магнитофон кассеталарына караганда, архив менен иштөөдө жеңил пайдаланасыз.

Стенограмманын чечмеленишине жана жазган баракчаларыңызга датаны коюуну унутпаңыз, кийин аны ыргытып жибербей, сактап коюңуз. Эгерде, кокусунан макала боюнча маселе жаралып, сот иши козголуп калса, сактап койгон жазууларыңызга кайрыласыз. Көптөгөн батыштын журналистик уюмдары кесиптештерине жазууларды эң аз үч жылга сактоону сунушташат.

КӨНҮГҮҮ

Журналисттердин ишинде кез-кез болуп турчу дилеммалар боюнча кесиптештериңиз менен төмөнкү мисалдарды талкуулаңыз.

1. Өнүгүп келе жаткан өлкөлөргө жардам көрсөткөн агенттиктин жетекчисинен кенен интервью алдыңыз. Анда ал өзүнүн жетекчилигин паракорчулук менен алектенет деп күнөөлөп, ачыктан ачык билдирүү-лөрдү жасады. Сиз эң сонун айтылган цитаталардан куралган мыкты макала жаздыңыз. Бирок материал басылып чыгардын алдында, ал жетекчи чалып, тынчсызданып жатканын билдирет. Анын айтымында, бул интервьюнун айынан иштен куулуп кетиши мүмкүн, же өмүрүнө коркунуч туулушу да ыктымал. Ал айтылган сөздөрүн жумшартып, макаланы кайра иштеп чыгууну каалаганын айтты.
 - Сиз бул абал боюнча ким менен кеңешмек элениз?
 - Эгерде ага макул болсоңуз, жакшы жана жаман жактары эмне деп ойлойсуз?
2. Сиз өлкөүздүн премьер-министри менен эксклюзивдүү интервью өткөрдүңүз. Анда ал саясатты сындап, кээ бир министрлерди өкмөттүн алдында милдеттерин аткаргандыгы жана экономикага коркунуч туудургандыгы үчүн

күнөөлөдү. Сиз кеңсеге кайтаарыңыз менен анын пресс-катчысы чалып, премьер-министр ойлонуп, интервью басылмага туура келбейт дегенин айтты. Анын айтымында, премьер-министр тынчсызданып, макала коалициялык өкмөттү кызматтан кетишине жеткизет.

- Пресс-катчынын өтүнүчүнө эмне деп жооп бересиз?
- Сиз абал боюнча ким менен талкууламак элеңиз?
- Эгерде ага макул болсоңуз, жакшы жана жаман жактары эмне деп ойлойсуз?

ОКУУ ҮЧҮН КОШУМЧА ЖАНА СУРАП-БИЛҮҮ МАТЕРИАЛДАР

Пойнтер институнун сайтындагы цитаталарды ирээтке келтирүү боюнча:

www.poynter.org/column/asp?id=1&aid=2912

Вашингтон Посттун цитаталарга карата саясаты:

www.poynter.org/column/asp?id=45&aid=61190

Диктофонго жазуу керекпи, же керек эмеспи:

www.poynter.org/column/asp?id=52&aid=15200

8-бөлүм

ЖАҢЫЛЫКТАРДЫ БААЛОО ЖАНА МАКАЛАНЫН ТҮРЛӨРҮ

“Жаңылык” деген түшүнүккө аныктама берүү татаал, ал эми макала жазуу үчүн тема таба билүү журналисттик чеберчиликтин негизин түзөт.

“Ит адамды капса” – жаңылык эмес, ал эми “адам итти капса” – бул жаңылык деген ырастоого көпчүлүк журналисттер кошулушат. Эмне үчүн?! Жообу, эң жөнөкөй. Биринчи көрүнүш жашообузда көп кездешет, экинчиси болсо, укмуштуудай, таң калаарлык жана мурун болуп көрбөгөн окуя.

Жөнөкөй кабар кайсы учурда “жаңылык” болоорун аныктоонун бир нече ыкмалары бар. Жаңылык эң жөнөкөй түшүндүрмөдө – болгон окуя, нерсе, кокустан болгон же болуп жаткан көрүнүш. Кимдир бирөөнүн чоң утушка ээ болуусу же жоготуу, жаңжалдын чыгышы же чечилиши, бир нерсенин курулушу же кыйрашы, кимдир бирөөнүн баш айланткан ийгилиги же жолу болбогону.

Мыкты макаланын башы, маңызы жана жыйынтыгы бар. Ал 3-бөлүмдө берилген ким, эмне, качан, кайда, эмне үчүн жана кантип деген суроолорго жооп берет. Макала жазууда окурманыңыздар жөнүндө унутпаңыз. Сиздин макалаңызды окууга аларга эмне түрткү болмокчу? Макалаңызда кандай жаңылык бар жана ал кызыктуубу?

*Макала жазууга
тема таба билүү –
журналисттик
чеберчиликтин негизи*

*Макалаңыздагы
идея жаңылык экенин
билүү үчүн болуп жаткан
бардык нерселер жөнүндө
кабардар болуу керек*

Көйгөй тууралуу макала

Өзгөчө жаш журналисттер үчүн башкы кыйынчылыктардын бири – коомдогу кандайдыр бир көйгөйдүн макала жазууга себеп болоорун же боло албастыгын аныктоо. Макала көйгөй жөнүндө болушу мүмкүн, бирок, көйгөй макала болуп эсептелбейт.

Болочок макаланы талкуулоодо көпчүлүк кабарчылар коомдук жашоодо болуп жаткан көйгөйлөр менен тынчсызданып, алар тууралуу жазууну каалашарын айтышат. Мындай көйгөйлөр макалага түрткү болушу мүмкүн, бирок, бул жетишсиз. Бул жакырчылык, билим берүү, коопсуздук көйгөйлөрүнө байланыштуу.

Журналист өзгөчө окуяны баяндаган макала жазуу үчүн болгон окуянын жүрүшүн, өнүгүшүн жана карама-каршылыктуулугун терең талдап чыгышы керек.

Жаңылыкка байлануу

Материалдарды тандоодогу маанилүү компонент – жаңылыктар жөнүндө кабардар болуу. Макалаңыздагы идеянын жаңычылдыгына ынануу үчүн болуп жаткан бардык окуялар жөнүндө билүү абзел.

Мурда ЖМКда жарык көргөндөр тууралуу материал жазуунун кажети жок. Кыска билдирүү же очерк мурун айтылбаган, жаңы нерселер жөнүндө билдирип, жаңы көз караш, багыттарды камтышы керек.

Сиз жаңы, мурда болуп көрбөгөн окуя тууралуу билдирүүңүз маанилүү. Же алар башкача көз карашта, жаңы маалымат булагын колдонуп, мурда жарык көрбөгөн материалдар менен кеңейтилип, толуктоо иретинде берилиши шарт.

“Жаңылыкка байлануу” — кандай кабарлар азыркы учурда кызыктуу, атайын талкуулоого татыктуу экендигин аныктай билүү жөндөмдүүлүгүнө байланыштуу. Редактор гезит мурда басып чыгарган макаланы жарыкка чыгаруудан жана жаңылык айдыңында жатпаган темаларды ачуудан баш тартышы мүмкүн.

Бул эрежелердин ортосунда тең салмактуулуктун сакталышы бир кыйла оор. Ар бир редактор жаңылыкка байлануу көйгөйлөрүн ар башкача кабыл алат. Жаңылыкка байлануу концепциясы ЖМКын чектөөгө алуучу ыкма катарында көпчүлүк журналисттердин кыжырын келтирбей койбойт. Алар көз карандысыз ЖМК окуялардын агымы менен жүрө бербей, жаңылыктарды өздөрү аныкташы керек деген далилдерди келтиришет. Бирок, олуттуу окуялардын жүрүшүндө жаңылыктардын бири-бирине байланыштуу болушу сөзсүз.

Жаңылыктар түрмөгү макала маанилүү окуяларга жана учурдагы көйгөйлөргө таянышы керек дегенди түшүндүрөт. Макала жаңылыктардын башкы темасы, мисалы, премьер-министрдин өлтүрүлүшү менен байланыштуу болушу керек. Же учурдагы жаңылыктарга тиешелүү эмес, бирок, коомдогу зордук-зомбулуктун же курал-жарактардын таркалышы сыяктуу кандайдыр бир тематиканы терең ачып бере алган макала болууга тийиш.

*Олуттуу окуялардын
жүрүшүндө
жаңылыктардын
бири-бирине
байланыштуу
болушу сөзсүз*

*Өзүңүздүн гезитиңизди,
атаандаштардыкын
да жана сиздин көз
караштарыңызга кайчы-
лаш келген басылмаларды
мүмкүн болушунча окуңуз*

Көп учурда материалдын алгачкы сүйлөмдөрүн оңдоп-тескөө менен макаланы күн тартибиндеги актуалдуу жаңылыкка айландуу мүмкүн экендигин унутпаңыз. Ошол эле мезгилде , окуялар тез арада башка багытта өнүгүп, жаңылыктар эскирген убакта материалыңыз “номерден алынып салынаары” эсиңизде болсун.

Бардык шарттарда жана каалаган убакытта сиз башкы жаңылыктар тууралуу кабардар болушуңуз талап. Журналисттин эң башкы милдети – жаңылыктардын эң ач көз керектөөчүсү болуу. Мүмкүн болушунча баардыгы жөнүндө окууга ашыгыңыз. Өзүңүздүн, атаандаштардын гезитин жана сиздин көз караштарыңызга кайчылаш келген баылмаларды окуңуз. Башка өлкөлөрдүн гезиттерин окууга жана Интернет түйүнүнө назар салууга ашыгыңыз. Сиз байкоо жүргүзө турган ЖМКнын тизмесин түзүп, аларды үзгүлтүксүз түрдө карап чыгууну көндүм адат кылыңыз. Ошондой эле, электрондук ЖМКна кайрылганды да унутпаңыз. Өзгөчө, эртең мененки жана кечки жаңылыктар берүүсүн эч калтырбоого аракет кылыңыз.

Каалоолорго ылайык!

Макалалардын кандай түрү адамдарды көбүрөөк кызыктыраарын кантип билүүгө болот?! Жообу эң жөнөкөй. Түрдүү адамдарды түрдүү материалдар кызыктырат. Мындай көрүнүш алардын билим деңгээли, кесиби жана жашаган аймактарына байланыштуу.

Андыктан, биринчи эреже – аудиториянын кызыкчылыктарын эске алуу. Алар сиздин макалаңызга кызыкдарбы? Адамдар ал маалыматтар жөнүндө билиши керекпи? Мисалы, эл аралык аудиторияга жергиликтүү жолдо кырсыкка учураган унаа жана каза болгон эки адам жөнүндө окуу кызыксыз болот. Албетте, ал эки адам чет өлкөлүк же дүйнө жүзүнө таанымал инсандар болбогон учурда. Мындай жаңылыктар жергиликтүү аудиторияга эле тиешелүү.

Улуттук өзгөчөлүктөрдү, айрым мүнөздүү белгилерди камтыган макалалар эл аралык аудиторияны кызыктырышы мүмкүн.

Мисалы, Фарер аралдарындагы кит уулоо, саякатчыларды суктандыруучу эс алуучу жайлар, археологиялык өзгөчөлүктөр же жергиликтүү фестиваль.

Унаа кырсыгы жолдордун абалы, аларды оңдоо жана башка коопсуздук чараларын кабыл алуу жөнүндө очерк жазууга себеп боло алмакчы. Очерктердин темасын бардык жерлерде табууга болот, аны жөн гана издөө жана таба билүү зарыл. Мыкты журналисттер очерктерге тема табуу үчүн көздөрүн, кулактарын жана эрудициясын туура колдоно билишет.

Макалалардын түрлөрү

Көпчүлүк маалымат агенттиктери макаланын негизги төрт түрүн белгилешет. Алар IWPRда да тажрыйбаланат. Андыктан, сиздер кандай түрдөгү макала жаза турганыңызды билишиңиз абзел.

- **Жаңылык макалалары** – окуя же негизги ой жөнүндө билдирүү. Ал курч, тең салмактуу жана салыштырмалуу кыска болушу керек.
- **Очерк** – окуяны, тенденцияны, окуя болгон жерди жана каармандарды ар тараптуу сүрөттөөгө мүмкүндүк берген кеңейтилген баяндама (айрым учурда “фичерз” деп да аташат).
- **Маалымат-аналитикалык макала** – жаңылыкка, окуяга же тенденцияга башкы катышуучулардын жана адистердин сөздөрүнөн цитата келтирүү менен анализ жүргүзүү. Ар тараптуу көз караштар тең салмактуулукта берилиши керек.
- **Комментарий** – окуя тууралуу калыстыгы жок жеке көз караш жана чечкиндүү аргументтер менен коштолуп, көйгөйдү чечүү жолдорун сунуштаган ой-пикир.

Болочок материалдын темасын тандоодо кандай макала жазылаарын билүү жана редактор менен алдын-ала макулдашуу керек.

IWPRдын макалаларынын басымдуулугу – регулярдуу анализ жүргүзүү менен жазылган жаңылыктар түрмөгү жана очерктер. Комментарийлер чанда бир таанымал эксперттер же журналисттер тарабынан гана жазылат. Бейтараптык принцибине толук жооп берүү үчүн дайыма макалалардын ортосундагы айырмачылыктарды билүү жана жаңылыктар менен комментарийлерди өз-өзүнчө берүү зарыл.

Жаңылык макалалары

Бул макалалар шашылыш жана пландаштырылган жаңылыктарга бөлүнөт. Кээде пландаштырылган жаңылыктарды “календарлуу/даталуу” материал деп аташат. ЖМК кандайдыр бир иш-чаранын болуу мөөнөтүн билген учурда аны жарык кылуу үчүн иштин өтүү күнүн алдын-ала белгилеп коюшат.

1. Көпчүлүк адамдар шашылыш жаңылыктар деп өтө катаал мүнөздөгү кабарларды түшүнүшөт. Алар көбүн эсе чукул болгон окуялар: учактын кыйрашы, саясатчылардын өлтүрүлүшү, катуу куюндун турак-жайларды кыйратышы, тез арада чыккан согуш, аймактагы катаал жер титирөөлөр, жанар тоонун атылышы ж.б.у.с. Күнү-түнү жаңылыктарды баяндаган каналдар аларды “күтүүсүз жаңылыктар” деп аташып, түз эфирге чыгарууда көрүүчүлөрдүн көңүлүн буруу максатында тексттин алдынан кызыл тилке жүргүзүшөт.

Жаңылык – бул көбүн эсе күтүүсүздөн чукул болгон окуялар: учактын кыйрашы, саясатчылардын өлтүрүлүшү, тез арада чыккан согуш

2. Пландуу жаңылыктар – адатта күн мурунтан белги-лүү (жогоруда айтылгандай, алар “календарда белгиленген” болушат). Алар белгиленген датанын жана алдын-ала түзүлгөн пландын тегерегинде өрчүйт. Мисалга, өлкөнүн президентинин сөзү, ишкананын өткөн жыл ичиндеги каражаттык жетишкендиктери жөнүндө жарыялоосу. Тарыхый маанилүү окуя, адам же мекемеге арналган атайын салтанаттуу майрам, көз карандылыктын 10 жылдыгы, кайгылуу окуядан кийинки он жылдыктар – баардыгы макала жазууга ылайыктуу себеп боло алышмакчы.

Мындай макала жазууга керектүү маалыматтарды күн мурунтан караштыруу зарыл. Бирок, күтүлбөгөн кокустуктарды алдыртан ойлоону унутпаңыз. Президент сүйлөп жатканда өлтүрүлүшү же коомчулук тарабынан шылдыңга алынышы мүмкүн. Ошондуктан, журналисттер окуянын башка өңүттө өнүгүшүнө да даяр болушу маанилүү.

Айрым кабарчылар белгиленген күнгө мурунтан жазылган макаланы тапшырып койгондон кийин атаандаштарынан чынында окуя таптакыр башкача болгонун билишет. Алар болуп жаткан окуяларга убагында көңүл бурбастан, оор абалга туш болгон учурлар кездешет. Мындай репортаждар окурмандарды жаңылыштырат. Ал эми мыкты кабарчы бардык күтүлбөгөн окуяларга даяр болушу зарыл.

Очерктер

1. “Иликтөөчү очерк”. Кээде макаланын өзү “жаңылык” болушу мүмкүн. Эч кандай укмуштуу окуя, жаңылык болбогон учурда деле макалада жүргүзүлгөн изил-дөө биздин болуп жаткан же күтүлүүчү окуя жөнүндө түшүнүгүбүздү өзгөртүп, жаңы маалыматтардын бетин ачат.

Адатта ички жаңжалдардан, согуштук кырдаалдардан кийин журналисттер окуянын катышуучулары – саясатчылар, дипломаттар жана генералдардан алынган маалыматтардын негизинде китеп же көлөмдүү макала жазышат.

Согуш эчак эле аяктаган болсо деле, кабарчылар окуяларды биз күтпөгөн башка тараптан ачып бериши мүмкүн.

Айрым учурларда “иликтөөчү очерктер” өндүрүш мекемелериндеги шарттар, кичи топтордун көйгөйлөрүн, экологиялык кризистин өнүгүшүн же билим берүүдөгү жетишкендиктер жөнүндө айтышы мүмкүн. Бул макалалардын драмалуулугу окуянын өөрчүп жетилишинде жана журналист жаңы маалыматтарды табуу менен макаланы “жаңылык” кыла алат.

*Адамдар ар дайым
башка адамдар
тууралуу билүүгө
кызыкдар экендигин
унутпаңыз*

2. Улуттук өзгөчөлүктөргө басым жасаган очерктер жалпыга белгилүү мүнөзгө ээ жана басымдуу көпчүлүккө кызык. Алар көңүл ачарлык мүнөздө болуу менен журналисттерге жазуучулук чыгармачылыкка түрткү берет. Мындай материалдар сөзсүз түрдө “актуалдуу жаңылык” боло бербейт. Алар көңүл ачуучу жана маалымат берүүчү материал болушу мүмкүн. Мисалы, саясий лидер, саякат же тамак-аш жөнүндөгү макалалар. Спорт жана көңүл ачуучу темалар да аудиторияга сиңимдүү. Адатта мындай материалдарды “адамдык кызыкчылыкты туудуруучу макалалар” деп аташат. Чындыгында, мыкты публикациялар сөзсүз түрдө терең маңыздуу жана олуттуу болушу керек эмес.

Мезгилдүү басма сөзгө очерк жазууда терең идея жана мыкты жүргүзүлгөн изилдөө маанилүү. Жазуудан мурда темаларды кылдаттык менен тандап, макаланы кызыктыруучу жана өзүнө тарттыруучу мүнөздө берүү зарыл. Макала жүйөлүү ой-жүгүртүүчүлүк жана кызыктуу чечим чыгаруучу ыраатта берилиши керек.

Очерк жазуу үчүн бир тармакты камтыган темадан же кең сууроону баяндоодон баштаган оң. Эгерде, адамдардын айылдардан шаар жергесине көчүп кетип жаткандыгы тууралуу жазууну кааласаңыз, биринчи учурда айылга барып, айыл тургундары менен жолугуп, алардын айткандарын, башкы көйгөйдү жана аны чечүүнүн жолдорун баяндай билиңиз. Адамдар ар дайым башка адамдар тууралуу кызыкдар экендигин унутпаңыз.

Кандайдыр бир долбоор жөнүндө жазмакчы болсоңуз, анын таасиринде калган адамдардын көздөрү менен баяндоого аракеттениңиз. Сиз материалды статистикалык көрсөткүчтөр же кеңирээк маалыматтар менен толуктай аласыз. Бирок, алар маанилүү болбосо, материалыңыз зериктирме болуп калышы мүмкүн.

Маалымат-аналитикалык макалалар

Маалымат-аналитикалык макала жаңылыкка караганда окурмандарга көбүрөөк маалымат бериши керек. Журналист адатта убакыттын тардыгына карабастан, окуяны терең талдап, кең түшүндүрмө бериши зарыл. Мындай учурда сиз бир кыйла оор абалга туш болушуңуз мүмкүн. Сиздин алдыңызда фактыларды тездик менен чогултуу жана учурда болуп жаткандар жөнүндө толук кабардар болуу милдети турат. Мындай шашылыш жаңылыктардын маанилүүлүгү окурмандарга түшүнүктүү болуш үчүн макала маңыздуу болууга тийиш (“Андан эмне болуптур?” деген сыноодон өтүшү керек).

Бирок, алар алгачкы фактылардын негизинде гана жүргүзүлгөн анализ болбоого тийиш.

Окуя жайгаштырылгандан жана жаңылыктар чагылдырылгандан кийин бул темага кайрадан кайрылып, өзүнчө аналитикалык макала жазууга убакыт келет. Бирок, жөнөкөй макаладан бир аз көлөмдүүрөөк жана кошумча анча-мынча толуктоолорду киргизүү менен эле, аналитикалык материал жазам деп жаңылышпаңыз.

Чыныгы мыкты анализ жүргүзүү үчүн окуянын жүрүшү, анын чыгуу себептери, учурдагы жана келечектеги мааниси жөнүндө өзүлөрүнүн ой-пикирин, көз караштарын билдирген саясатчыларды, аскер жетекчилерин жана дипломаттарды табуу керектелет. Ар дайым бул эрежелерди сактоого жана теманы тереңирээк ачууга аракеттениңиз.

Комментарий

Жаңылык басмалары комментарий-макалаларды жарыкка арбын чыгарышат. Бирок, алар так белгилениши керек. Мындай учурда аталган макала түз, так жана объективдүү маалымат эмес, кимдир бирөөнүн боло турган же учурда болгон окуя жөнүндө жеке көз карашы экендигин окурмандарга жеткирүүгө кепилдик берилет.

Комментарийлерди журналисттер өздөрү жаза алат жана эксперт, дипломат, саясатчылар да көмөкчү боло алышат. Штатында көп журналист эмгектенген газеталар “Кытай дубалынын принциби”(Chinese Wall principle) боюнча иштешет. Аталган принцип жаңылык материалдарын даярдаган журналисттер жана комментарий жазган журналисттердин топтору өз алдынча обочолонуп иштешет дегенди түшүндүрөт.

Батыштын маалымат агенттиктеринин басымдуулугу жарыкка чыгуучу комментарийлердин тең салмактуу болуусуна аракет кылышат. Мисалы, өлкөдө шайлоо учурунда бир партиянын саясатчысы газетага комментарий жазган болсо, башка партиялардын алдыңкы мүчөлөрүнө ошондой эле көлөмдө материал жазууга орун берилет. Айрым телерадио компаниялар бардык саясий партиялардын жетекчилерине бирдей эфирдик убакыт бөлүп берүү эрежеси менен иштейт.

Эскерте кетчү нерсе, комментарий жазуу жалган жалаа (бул учурда автор гана эмес, басма да сотто жоопко тартылат), куру экстремисттик ырастоолор же раса жагынан кемсинтүү, кордоолорго жол берилбейт. Редакциядагы жогорку кызматтагы адам “комментарий журналистиканын кесиптик үлгүлөрүнө туура келет” деген кепилдик берүүгө милдеттүү.

*Комментарий
жазууда бирөөгө
жалган жалаа жабуу,
куру экстремисттик
ырастоолор же раса жа-
гынан кемсинтүү,
кордоолорго жол
берилбейт*

КӨНҮГҮҮЛӨР

Төмөнкү билдирүүлөрдү окуп чыгып, кайсынысы жаңылык экендигин аныктаңыз жана кабарчы теманы кеңейтүү үчүн эмне кылышы керек? Сиз бул тууралуу кандай макала даярдамакчысыз?

1. Көпчүлүк ымыркайлар медициналык шарттардын жоктугуна байланыштуу төрөт маалында каза табышат. Мындай көрүнүш чоң шаарларда жана борбор калаанын чет жакаларында өзгөчө таркаган.
2. Бажыга талап кылынган төлөмдөрдү төлөбөстөн, чек аранан товарларды мыйзамсыз жол менен өткөргөн контрабандисттерди кармоо үчүн өкмөт маанилүү соода жолдорун кайтарууга аскерлерди жиберди.
3. Марафондун жыйынтыгында билим берүү министрлиги 10 миллион доллар чогултту.
4. Өлкөгө кайтып келген качкындар жашоо оорлоп бара жаткандыгын белгилешет.
5. Үстүбүздөгү жылы өлкөгө кайтып келген айрым качкындар муниципалитеттин алдына жашоо шарттарга нааразылык көрсөтүү иш-чарасы менен чыгышты.

ОКУУ ҮЧҮН КОШУМЧА ЖАНА СУРАП-БИЛҮҮ МАТЕРИАЛДАР

Columbia Journalism Review (Колумбия журналистикасына көз жүгүртүү) өнөктүгү менен бирдикте иликтөө иштерин жүргүзүү жана журналисттерди окутуу боюнча шилтемелер:

www.powerreporting.com

Компьютерлерди колдонуу менен репортаж даярдоо:

www.nicar.org

БАСЫЛМАЛАРДЫН (ЖАЗУУ) СТИЛИ

*Окурман жана
угармандарга тоскоол
болушу мүмкүн
карама-каршылык
жана түшүнүксүздүктөн
алыс качуу стилдин
жалпы милдети
болуп саналат*

БАСЫЛМАНЫН СТИЛИ бул – гезит, веб-сайт, же телерадиокомпаниянын кызматкерлери материалдарга пайдалана турган жалпы кабыл алынган тил жана грамматикалык эрежелер. Бул ички макулдашууну камсыздоо үчүн керек.

Ар бир публикациялык материалдын максаты маалыматты калкка болушунча жеткиликтүү берүү. Ал эми, максаттын куралы болуп, бир түрдүү стиль эсептелет. Бул бирдей мүнөздө айтып берүү дегендик эмес. Албетте, ар бир автордун өзүнө гана тиешелүү жазуу стили бар. Бул деген – окурман жана угармандарга тоскоол болушу мүмкүн карама-каршылык жана түшүнүксүздүктөн алыс качуу. Аудитория маалыматтын бир түрдүү ыкмада жана материалдын «бир үндө» жазылганын алууга укуктуу. Мындай жагдай басылмага болгон ишенимди бекемдетет.

Кээде айрым басылмалардын мүнөзү жана стили, алардын өзгөчөлүктөрү катары эсептелип, аны кылдат сакташат. Мисалы, Британиянын бульвардык прессы өтө кыска аталыштарды жана сүйлөмдөрдү колдонот. Ал эми, The Economist журналы бардык рубрикалардын мазмунуна карабастан, бирдей мүнөздө баяндайт.

Туруктуу эреже убакытты үнөмдөп, авторлорго басылмага ылайыктуу болгон вариантты сунуштайт. Редакторлор үчүн орфография, грамматика ж.б. маселелер боюнча жоопторду дароо алуу менен камсыз болот.

Эгерде, бир тилдин бир канча диалектиси бар болсо, гезит кайсы диалектиде чыгуу боюнча чечим кабыл алып, ошондо гана басылып чыга баштайт. Ырааттуу жана түшүнүктүү болуу үчүн ысымдардын башка тилден башкага жазылуусунда да, бир эрежеге баш ийүү зарыл.

Кээде мындай чечимдерди кабыл алуу саясий дискуссияларга чейин жеткирет. Алсак, Косово (серб тилинде), же Косова (албанча) деп жазыш керекпи? Ыраттуулук болушу жана материалдын басмага кетер алдында талаш-тартыш маселе жаратпоого редактор кандайдыр бир тарапты тандап алышы кажет.

Ушул себептен улам бардык басылмалар, агенттиктер жана телерадиокомпаниялардын так тандалып алынган жазуу стили бар.

Көбүнчө редакторлор стиль боюнча иш алып барган ички башкармалыкка кайрылат. Алар өз учурунда андан жогору турган жалпы жетекчиликке (Мисалы, «Ассошиэйтед Пресс» жана «Экономисттин» дагы белгилүү башкармалары бар) шилтеме жасашат. Жыйынтыгында, эгер зарыл болсо, баштан тандалып алынган бир сөздүккө шилтеме берилет.

Стилдин мисалдары

Макулдашылган стилде биринчиден, датаны кандай жазыш керек экендигин карап чыгалы. Көптөгөн мамлекеттер күндүн календарын колдонушат. Бирок мусулмандар, православ христиандар жана еврейлер тарыхында болуп өткөн мезгилдерге карата түрдүү календарларды пайдаланышат.

Мусулмандар салттуу болуп калган ай календарына баш ийип, эл аралык масштабдагыдай эмес, жылды өз алдынча эсептешет. Сиздин аудиторияңызга кайсынысы ыңгайлуу деп ойлойсуз? Басылмаңызга кайсы түрү туура келет? Качан эки стилге тең шилтеме берүүгө болот?

Батыш календарында 2003-жыл болсо, мусулмандардын диндик календарында хижрадан кийин 1421/22-жыл деген жазуу болот.

Батыш негизинен жылды белгилөө үчүн BC жана AD (Христтин төрөлгөнгө чейинки жана биздин кудайдын жылы) календарын пайдаланат. Батыштын тарыхчылары батыш календарын колдонууда нейтралдуу тарапты карманып, б.з.ч (биздин заманга чейин) жана б.з. (биздин заман) деп белгилеши ыктымал. Бул христиандык символдорду колдонбоого жардам берет.

Сиздин басылмаңыз кайсы календарды пайдаланат? Эгерде, кимдир бирөө сиздер колдонгон календардан башканы айтып, аны цитатага ала турган болсоңуз, өзүңүздүкүнө өзгөртөсүзбү, же ага түшүндүрмө жазып коёсүзбү?

Чет элдик, айрыкча өзгөчө мааниге ээ сөздөргө да атайын стилистикалык эрежелер колдонуу зарыл болушу мүмкүн. Же жаңы жана илимдин лексикасынан алынган сөздөр ушундай эле эрежелерге муктаж болушу ыктымал. Аларды которуу зарылбы, же кандай болсо, ошондой берип, жанына түшүндүрмө жазуу керекпи? Басылма (жазуу) стилди жөнгө салууга бир топ маселелерди аткаруу керек болот.

Дагы бир кыйынчылык бул – кээ бир англис тилинде басылып чыккан басылмалар эки өлкөдө тең, Улуу Британия жана АКШда да материалдарын жарыялай турган болсо, айырмачылыктар көп болот. «Англиялык англис тили» менен «Америкалык англис тилинин» орфографиясы жана эки мамлекеттин журналисттик стили бири-биринен аябай өзгөчөлөнүп турат. Айрым уюмдар эки аудиторияга тең жеткиликтүү болушу үчүн журналисттер менен эки вариантта жазууга келишим түзүшөт.

Кээ бир жалпыга маалымдоо каражаттары өзгөчө маселени туудурган сөздөрдөн качат. Рейтер кабар агенттиги «убада берүү», же «коркутуу» деген сөздөрдү дээрлик колдонбойт. Анткени, мындагы эки сөз тең түрдүү маани берет, бири – позитивдүү болсо, экинчиси – негативдүү. Бул сөздөрдү жазган автор кандайдыр бир деңгээлде өзүнүн пикирин айтып салгандыкка барабар болуп калат. Рейтердин стили – анын материалдары калыс жана бейтарап жазылган дегенге багытталган.

Ошондой эле, Рейтер «террорист» жана «терроризм» деген сөздөрдү пайдалануудан алыс. Мындай эрежени IWPR да сактайт.

«Террорист» жана «терроризм» деген сөздөр так мүнөздөлгөн эмес жана күчөтүүчү мааниге ээ, ошондуктан аларды башка жакшыраак түшүндүргөн жана тагыраак сөзгө алмаштырууга болот

«Террорист» жана «терроризм» деген сөздөр так эмес жана күчөтүүчү мааниге ээ, ошондуктан аларды башка тагыраак сөзгө алмаштырууга болот. Көптөрү бул стилдик эрежени карама-каршы келет, же бул сөздөрдүн кеңири таркап кетүүсүнө байланыштырып, эрежени сактоо оор деп эсептешет. IWPR мындай терминдерди цитатага эле алып калбаса, колдонуудан баш тартат.

Стилдин түшүнүгүнө пунктуация да кирет. Түрдүү басылмалардын түрдүү стилдери болушу мүмкүн, мисалы, цитатаны жазууда бир (‘), же эки (“) тырмакчага алуу. Англиялык жана америкалык басылмалар цитатага тыныш белгисин коюу менен өзгөчөлөнүп турат.

The Economist ар дайым кайсы бир адамды жазууда мырза, же айым деген урматтоочу сөздөрдү кошо жазат. Кээ бир басылмалар эч качан мындай сөздөрдү кошпойт, же бир гана алгачкы жолу айтылып жаткан адамдын атына кошушу ыктымал.

Айрым басылмалар аталыштарды курсив менен белгилесе, кээ бири тырмакчага алышы мүмкүн. Ал эми, анча-мынчалары аны да, муну да жасабашы ыктымал.

Жогоруда айтылган сөздөрдүн көбү табитке жараша болот. Бирок, кандайдыр бир эрежени бир жолу кабыл алып, басылма жана анын кызматкерлери ырааттуулук сакталыш үчүн биротоло ошол стилге гана баш ийип калышы кажет.

КӨНҮГҮҮ

Стилдин айрым суроолорун кесиптештериңиз менен талкуулоо үчүн:

1. Сиздин басылмаңыздын жазуу стили барбы?
2. Сиздин басылмаңызда ар дайым жазуу стили менен жөнгө салып туруучу сөздөр колдонулабы жана ошол сөздөрдү эстей аласызбы?
3. Англис тилинде жазганыңызда англиялык, же америкалык орфографияга тиешелүү *labour/labor*, *homogenize/homogenize* ж.б. сөздөрдү пайдаланасызбы?
4. Макаланын калыс жана бейтараптуу стилине туура келбеген «азгыруучу, кызыктыруучу» сөздөрдү эсиңизге түшүрө аласызбы?
5. Үч басылманы алып көрүңүз: сиз алардын басылма стилине карап, бири-биринен айырмалай алар белеңиз?

ОКУУ ҮЧҮН КОШУМЧА ЖАНА СУРАП-БИЛҮҮ МАТЕРИАЛДАРЫ

Басылма стили боюнча толугураак маалымат алуу үчүн IWPRга кайрылыңыз:

www.iwpr.net/index.pl?development/resources/training_styleguide.html

Жакшы сөздүктүн болушу мааниге ээ. Интернетте эл аралык англис тили боюнча *Кембридж сөздүгүнүн электрондук версиясы бар*:

dictionary.cambridge.org

АКШнын медиа рыногу үчүн Ассошиэйтед Пресс тарабынан басылып чыккан басылма (жазуу) стилинин китеби эталон болуп саналат:

www.ap.org/pages/order/html

Экономисттин стиль боюнча колдонмосу:

www.economist.com/research/StyleGuide/index/cfm

Amazon.com. *Сөздүк форматында ыңгайлаштырылып курулган Нью-Йорк Таймс стилин* пайдалануу колдонмосун саныриптик версиясын сатат.

Англис тилинде жазуу стилин үйрөтүүчү китептердин арасынан эң кадыр-барктуусу бул – Вильям кичүү Странк менен Е.Б. Уайттын *Стилдин негиздери* деген китеби. Толуктоолор жана Уайттын кириш сөзү кошулган версиясы да көңүл бурарлык. Странктын версиясынын оригиналы төмөнкү сайтта жайгашкан: **www.bartleby.com/141**

10 - бөлүм

ЖАЛГАН ЖАЛАА ЖӨНҮНДӨ

Сөз эркиндигине болгон ажырагыс укук журналисттерден өзгөчө жоопкерчиликти талап кылат. Репортаждын жалган жалаага алынган субъекттери сот адилеттигине ар убакта кайрылышы мүмкүн.

Жалган жалаадан коргоочу мыйзамдар ар бир өлкөдө ар түрдүү айырмачылыктарга ээ. Андыктан, жалган жалаа бул эмне экендигин жана сиздин өлкөңүздө инсандын өздүк жашоосуна кол тийбестикти камсыз кылуучу кандай мыйзам ченемдүүлүктөр бар экендигин билүү зор мааниге ээ.

Куугунтуктоочу бийлик жалган жалаа тууралуу мыйзамдарды аны сынга алган сынчылардын оозун жабуу үчүн колдонушу мүмкүн. Макала объективдүү болгон учурда да жалган жалаа деген далилдерди келтирүүгө мүмкүн. Сот адилеттиги көз каранды болгон учурларда, адатта, мындай иштер жергиликтүү журналисттердин көп жылга эркинен ажыратуу менен аяктайт.

Жалган жалааны таркатуу боюнча катаал мыйзамдарга ээ Англия адамдардын “жакшы атына” өзгөчө көңүл буруп, жалган жалаадан коргоо иш-аракеттерине эркиндик берет. Бирок, өлкөнүн мыйзамдуулугу журналисттин көптөгөн коргонуу мүмкүнчүлүктөрүн белгилейт. Журналисттер өзүлөрүнүн актыгын далилдөөгө мажбур болушат.

Жалган жалаа боюнча айыптоолор салыштырмалуу аз. Бирок, жарандык иштердеги өкүм иретиндеги акчалай айыптар алда-канча бүлдүрүүчүлүк деңгээлде. Жалган жалааны таркатуу боюнча жоопко тартуучу АКШдагы мыйзамдар арыздануучудан арызынын чындыгын далилдеп берүүсүн талап кылат. Өзгөчө, алар коомдук ишмер болгон учурда (жеке жарандарга башка мыйзамдар каралган).

Сөз эркиндигине болгон ажырагыс укук журналисттерден өзгөчө жоопкерчиликти талап кылат

*Жалган жалаа боюнча
айыптоолордон
ылайыктуу коргонуу
– ак ниеттүү
журналистикалык иш*

АКШда жалган жалаа боюнча доо менен кайрылган коомдук ишмер “кабарчы жалган маалыматты жарыкка чыгаргандыгын гана эмес, чындыкты билүүгө аракет кылбастан, атайын одоно катачылык кетиргендигин” далилдеши керек. Маңызы боюнча, андай иштер кара ниеттик менен жасалат.

Коргонуунун эң жакшы ыкмасы – бейтараптуу журналистика

Журналисттер жалган жалаа таркатуу боюнча жоопкерчиликке тартуу жана инсандын өздүк жашоосуна кол тийбестик мыйзамдарын ыйык тутуусу зарыл. Бул мыйзамдар адамдардын “жакшы атка” ээ болуу жана башкалардын кийлигишүүсүз жеке жашоого ээ болуу укугун коргойт.

Бул тең салмактуулук айрым учурда сакталбайт. Жогорудагы мыйзамдуулуктар журналисттерге кысым көрсөтүп, алардын ак ниеттүү ишине тоскоол болбошу абзел. Жалган жалаа боюнча айыптоолордон ылайыктуу коргоо – мыкты журналистикалык иш, негиздүү, жүйөлүү жана объективдүү репортаж, дыкат жана скептикалык оңдоп-түзөө жана бейтараптуу берилген материал.

Мыйзамдар жана аларды колдонуу жолдору ар түрдүү болгондуктан, журналисттер өз өлкөлөрүндө иштөөдө кыйкымчыл болуусу зарыл. Ошондой эле, алардын материалы жайыла турган өлкөлөр жөнүндө унутпоо керек.

Эгерде, репортаждар англис тилинде даярдалган болсо, журналисттер Англия жана АКШдагы жалган жалаа боюнча мыйзамдарды билүүсү шарт. Англиянын катаал мыйзамдары айрым убактарда “бир калыпка салуучу үлгү” катарында колдонулат. Алар тууралуу бул бөлүмдө толук маалымат берилген.

“Ылайыктуу” сот издөө

Жалган жалаа тууралуу соттук иштерди көбүн эсе чет элдик соттордо карашат. Бул юрисдикцияга байланыштуу. Жарыкка чыккан материалдар басылып чыккан же журналисттер иштеген өлкөдө эмес, алар сатылып, таркаган өлкөлөрдөгү сотто каралмакчы. Интернет түйүнүнүн кеңейиши менен мындай “экстерриториялык” соттук иштер көбөйүүдө. Жалган жалаа боюнча IWPRдагы макалаңыз үчүн бир катар өлкөлөрдө сот жообуна тартылышы мүмкүн.

Жалган жалаа боюнча соттук иште жеңишке жетүү үчүн “ыңгайлуу” өлкөдө доо ишин козгоо – “ылайыктуу сотту издөө” деп аталат.

Дүйнө жүзүндө экстерриториялык юрисдикция боюнча башкы жана эң акыркы мисал катарында Dow Jones & Company Inc Gutnick (Доу Джонс энд Компани Инк против Гутинк) алса болот.

*Материалыңыз он-лайн
аркылуу ондогон
өлкөдө жарыкка
чыкса, сизге каршы
доо иши алардын
каалаганында
козголмокчу*

2002-жылдын 10-декабрында Австралиянын Жогорку Соту АКШнын электрондук Barron's Online сайтында басылып чыккан макала үчүн анын ээси жана басып чыгаруучу Доу Джонско Австралиянын Виктория штатында доо коюуга мүмкүн деген токтом чыгарган. Доу Джонстун колдоого алган Рейтер жана Amazon.com агенттиктерине жана маалыматты жайгаштыруучу сервердин орун алган жерине карабастан, сот Джозеф Гутникке жалган жалаа Виктория штатында жарыяланган деген чечим чыгарган.

Албетте, мындай иш каалагандай жерде ийгилик менен аяктаары талашсыз. Соттун токтомунда “бир нече юрисдикциянын чегинде караланган адам керек болгон учурда эмне үчүн каалаган бир юрисдикциянын бир тарабы катарында чыга албайт. Жеке менин көз карашымда, мен ага тоскоол болуучу себептерди таба албадым” деп айтылган.

Бул соттук иш боюнча чечим Австралия жана башка өлкөлөрдөгү окшош соттук процесстердин көбүнө жол ача алмак.

Интернет-жалаа адатта кадыресе жалаадан эч айырмаланбайт. Сиз бирөөнү айыпсыз жамандасаңыз жана ал материалды башка бир өлкөдө бир эле адам көргөнүн сот далилдесе, сизге ошол өлкөнүн сотунда жоопко тартылууга туура келет. Эгерде, материалыңыз он-лайн аркылуу ондогон өлкөдө жарыкка чыкса, сизге каршы доо иши каалагандай өлкөдө козголмокчу.

Ушундай себептердин негизинде ММК бир катар өлкөлөрдүн жалган жалаа боюнча мыйзамдарын билүүгө аргасыз болушат. IWPR көп улуттуу жана эл аралык соттордо жалган жалаа боюнча жоболордун өзгөрүшүнө кылдаттык менен көңүл буруп, маанилүү өзгөрүүлөр тууралуу редакторлорго жана кызматчыларга консультация өтүп турат.

Акыркы учурда үчүнчү өлкөлөрдүн жалган жалаа боюнча мыйзамдуулугунда төмөнкү кеңештер берилген:

- өз өлкөнүн мыйзамдуулугун билүү;
- Англиянын мыйзамдарын билүү;
- үчүнчү өлкөлөрдөгү бирөөнү жамандоо боюнча мыйзамдар Англиядагыдай эле катаал деп билүү.

Таза акыл-эс тарабынан чечим чыгаруу

Ар кайсы мыйзамдуулуктарды талдап көрүүдөн мурда, суроого таза акыл-эстин негизинде кароо маанилүү.

- Тактык жана объективдүүлүк талаптарына ыклас коюу жана катачылыктарды дароо оңдоо. Сиздин сылык
- мамилеңизди жана катаны оңдоого аракет кылганыңызды көргөн ачуулуу окурман кийинки иш-чараларга барууда бир аз кайрымдуураак болмокчу. Катачылыктарды дароо оңдой коюу сотто да жеңилдетүүчү шарт катары каралат.

- Соттук иштин козголуу коркунучун эч качан кийинкиге калтырбаңыз. Тез арада башкы редактор менен сүйлөшүңүз. Өзү эле оор кесепеттерсиз бүтүп калат деп үмүттөнбөңүз.
- Башкы редактордун кыйкымчыл темалар боюнча материалдарды текшерүүгө убактысы бар экенине ынаныңыз. Юридикалык негиздөөнү талап кылган чечимдер редактордун жардамчысы тарабынан шашылыш түрдө кабыл алынбашы керек.
- Ак ниеттүү журналистика тобокелчиликтин болушун түшүндүрөт. Бирок, бир гана жетишерлик деңгээлде алдын-ала ойлонулган шарттарда. Тобокелчиликти баалай билүү – бул юридикалык кеңеш алуу жана жалаа боюнча суроолорду эске алуу.

Кээ бир мамлекеттерде кимдир-бирөөнү ушактоо жана каралоо кылмыш иши катары эсептелет жана айыпталуучулар камакка алынышы мүмкүн. Башка өлкөлөрдө жалаа жарандык мыйзамдуулук катарында кабыл алынып, ири өлчөмдөгү материалдык чыгашага алып келет. Айрым доочулар жарандык жана кылмыш иши боюнча мыйзамдуулуктарды бирдей колдонушу мүмкүн.

Айрым өлкөлөрдө министр же мамлекеттик кызматчыларга карата айтылган катуу сын же кордоо кылмыш же бузукулук катары каралат. Башкаларында мамлекеттик ишмерлерди сынга алуу коомдук кызыкчылык үчүн жана демократияны өнүктүрүү максатында кеңири колдонулат. Бул тууралуу универсалдуу келишим түзүлгөн эмес. Ошондуктан, журналисттер өздөрү жергиликтүү мыйзамдар жана тажрыйба менен таанышып чыгуусу абзел.

ММКда өзүн-өзү таанытуу эркиндигинин өнүгүшүнө көмөктөшүүчү Лондондогу Article 19 уюму “универсалдуу сунуштар эл аралык мыйзамдардын, түрдүү ички үлгүлөрдүн жана кабыл алынган жалпы принциптердин негизинде куралышы мүмкүн” деп билдирген.

Бул адамдардын өзүн-өзү таанытуу эркиндигине жана инсандык кадыр-баркын коргоо укуктарын тең салмактоого мүмкүндүк берет.

Кең аныктамалар

Азырынча универсалдуу сунуштар иштелип чыга элек. Бирок, диффамация жана өздүк жашоого тиешелүү жалпы элементтер бар. Алар журналисттерге белгилүү болуусу зарыл:

Айрым өлкөлөрдө министр же мамлекеттик кызматчыларга карата айтылган катуу сын же кордоо кылмыш же бузукулук катары каралат

*Кимдир-бирөө тарабынан
айтылгандар көз
карандысыз булактар
менен ырасталбаса,
сиздин мурун аны
кайрадан кайталап
берип жатканыңыз
актоого татыбайт*

Биринчиден, жалган жалаа деген бул эмне? Стандарттык аныктамага ылайык, бул кимдир-бирөөнүн беделине же иш-мердигине шек келтирүүчү, коомчулуктун жек көрүүсүнө айлантып, шылдың кылуучу жалган билдирүү. Жалакордук ой-толгоолор ага окшош. Бир айырмачылык, алар кыска келишет жана басмага чыкпай оозеки түрдө айтылат. Бирок, Англияда радио же теле берүүдө айтылгандар жалакордук ой-толгоо катары эмес, жалган жалаа болуп эсептелерин унутпаңыз.

Басымдуу өлкөлөрдө чындык – бул жалган жалаадан коргонуу. Сиз макалаңыздын чындыгын далилдөөгө мажбур болушуңуз же фактылардын тактыгын текшербестен, төгүн материалдарды жарыкка чыгарганыңызда жоопкерчиликке тартылышыңыз мүмкүн. Материалыңыздын чындык экендигине көзүңүз жетип турган убакта да, аны башкаларга далилдеп берүүгө туура келет.

Айрым мамлекеттерде жалган жалаа боюнча доо арызы менен кайрылган инсан ал фактылардын төгүндүгүн далилдеп берүүгө мажбур болот. Эгерде, кимдир-бирөө тарабынан айтылгандар көз карандысыз булактар менен ырасталбаса, сиздин мурун айтылган сөздөрдү кайрадан берип жатканыңыз сизди актоого татыбайт.

Аз сандагы адамдардын тобуна берилген билдирүү, макаланын кыскача баяндамасы же радио-телеберүүгө даярдалган материал редакторлордун конференциясында колдонулган болсо, алар жарыкка чыккан материал катарында эсептелет.

Жалган жалаа басымдуу өлкөлөрдө бир адамга же мекемеге карата каралат.

Адатта, бул фактынын жана даражанын суроосу. Кээ бир өлкөлөрдө өлкө башчысы, министр же мамлекеттик кызматкер жөнүндө айтылган жагымсыз ой-пикирлер үчүн соттук иликтөө жүргүзүлүп, журналист камакка алынышы мүмкүн. Тескерисинче, айрым өлкөлөрдө мамлекеттин коомдук кызыкчылыгын колдогон мындай сын-пикир адилеттүүлүк катарында кабыл алынат.

Улуттук, этникалык, диний жана башка ушул сыяктуу топтор жөнүндө билдирүү аларга жалаа коюу болуп эсептелет. Бирок, ал жек көрүүнү пайда кылуучу же ага түрткүлөөнү тыюу салган мыйзамдуулукка каршы келиши мүмкүн. Кээ бир мамлекеттерде өлкө башчысын жана шериктеш өлкөлөрдүн жетекчилерин сынга алууга тыюу салынган.

Макалада айтылган адамдын аты-жөнү берилбесе да, кызматкер адам даражасы, кызмат орду, дареги же ишмердүүлүгү боюнча таанылып калышы ыктымал. Эгерде, кеп аз сандагы адамдардын тобу жөнүндө жүрүп жаткан болсо, анын ар бирин аныктап коюу оңой. Ошол эле, учурда алардын ар бири сизге каршы доо менен сотко кайрылууга укуктуу.

Басымдуу мамлекеттерде сотко доо менен кайрылгандар, чындыгында эле, алардын беделине зыян тийгенин далилдеп бериши керек. Кээ бир соттор келтирилген зыянды болжолдуу түрдө алышат. Мындай учурда, коргонуучулар жабыр тартуучу тарап эч кандай зыян тартпаганын далилдеп берүүсү талап кылынат. Жабыркануучунун коомдогу орду жана бедели канчалык жогору болсо, ал тарткан зыян да ошончолук зор болот.

*Билдирүү кандайдыр
бир инсан тууралуу
болгон учурларда өтө
этият болуу керек*

Кооптуу белгилер

Билдирүү кандайдыр бир инсан тууралуу болгон учурларда өтө этият болуу керек. Кесиптик кара ниеттик жана компетенттүү эместик боюнча айыптоолор, кылмыштуулук жана моралсыз жүрүм-турум, адамдын теги жана кимдир-бирөөнүн акыл-эстик жетишпестиги же жыныстык жактан оорулуу болушу жөнүндө куру ооз ырастоолорду жарыялоодон алыс болуу абзел. Шаардык өзүн өзү башкаруунун кызматчысы мас абалында унаа айдап жүргөн жеринен милиция тарабынан кармалып, анын күнөөсү аныкталса, коомдук айыптоолордун объектисине айланмакчы.

Ресторандын кожоюну текшерүүчүлөр санитардык эрежелердин бузулгандыгын билдирген убакта ишмердүүлүгүнөн куру калмакчы. Мындай билдирүүлөр чындык болсо, аны жайылтуу жалган жалаа боюнча айыптоолорду пайда кылбайт. Бирок, жогорудагы адамдардын күнөөлөрү сотто далилденбесе, сиз материалыңыздын чындыгын кантип далилдеп бермекчисиз?

Жалган жалаа боюнча Англиялык мыйзамдар

Жаңылыктарды англис тилинде таркатуучу IWPRга окшош уюмдар жалган жалаа тууралуу Англиялык мыйзамдарды жана айыптоолордон коргонуу жолдорун билүүгө милдеттүү.

Англиянын мыйзамдуулугундагы диффамациянын (жалган жалаа) классикалык аныктамасы төмөнкүдөн. Диффамация — ак ниеттүү адамдардын аң-сезиминде адамдын беделин түшүрүүчү ырастоолор. Так аныктама жок, бирок, бул түшүнүк көчөдөгү бардык адамдарга тиешелүү.

Жалган жалаа боюнча айыптоолордон коргонуунун төрт башкы ыкмасы бар.

1. *Чындык. Эң алгылыктуу коргонуу.* Бирок, кеп сиз эмнени чындык деп билгениңизде же эмнеге ишенгениңизде эмес, кеп сиз аны чындык деп далилдеп бере алганыңызда.

Мисалы: 1993-жылы New Statesman (Нью Стейтсмен) журналына премьер-министр Джон Мэйджердин үй кызматчысы менен байланышы бар экендиги тууралуу имиштер боюнча материал жарык көргөн. Ушак-айыңдар жалган жалаа деп кабыл алынып, басылма өзүнүн макаласынын чындыгын далилдеп бере алган эмес. Мэйджер бул жаңжалды сотко кайрылбастан чечүүгө макул болгон. Бирок, анын сотко доо менен кайрылууга жана журналдын жабылышын талап кылууга толук укугу бар болгон.

Диффамациянын классикалык аныктамасы — “ак ниеттүү адамдардын аң-сезиминде адамдын беделин түшүрүүчү ырастоолор”

2. *Адилеттүү түшүндүрмө.* Коргонуунун бул түрү фактыга эмес, көз карашка түшүндүрмө берүүгө тиешелүү. Окурман дароо материалдагы ойдун комментарий же жеке көз караш экендигин түшүнүүсү керек. Комментарийди түзгөн негизги фактылар талашсыз түрдө чындык болууга тийиш.

Мисалы: 80-жылдары “Би-Би-Си” радиосунун юмордук программасында “Ньюс оф уорлд (бульвардык) гезитинин бардык сулуулары- сүрөткө мыкты түшүшөт, ал эми, жаңылыктары- ойдон чыгарылган” деп айтылган. Гезиттин редактору Дерек Джеймсон “Би-Би-Сини” сотко берген. Сот мындай айтуу жалаа жабуу деп тааныган. Бирок, ал гезиттин жеңил-желпи маалыматтарга орун берген сенсациялык маңызына мүнөздүү “туура комментарий” экендигин моюнга алып, радиону жоопко тартуудан баш тарткан.

3. *Артыкчылык укук.* Парламентте же Англиянын сотторунда жарыяланган билдирүүлөр “айрыкча укукка” ээ. Андыктан, алардын негизинде төгүн материалдарды жарыялоо кээ бир убактарда мүмкүн болушу ыктымал. Бул мыйзамдуулуктун эң татаал аймагы жана фактылардын болушунан көз каранды.

Англияда парламенттик билдирүүлөр абсолюттук артыкчылыкка ээ. Башкача айтканда, аларды магнитофонго жаздырып алсаңыз, эч ким сизге каршы доо менен кайрыла албайт.

Сиз сотто эмне жөнүндө айтылганын билдире аласыз. Ал чындык болууга тийиш. Басылманын кийинки чыгарылышында каалагандай жооп же каршы айыптоолор да басылып чыгышы зарыл. Бул тема боюнча репортаж мүмкүн болушунча тез аранын ичинде даярдалышы керек.

Мисалы: 1980-жылы ылайыктуу шарттардын агымында милиция кызматкерлери бир топ адамдарды өлтүргөн кайгылуу “Йоркширдик потрошителди” камакка алышкан (анын унаасы капыстан анча маанилүү эмес себептин негизинде токтотулган). Милициянын башчысы анын ким экендигин билгенден кийин маалымат жыйынын уюштуруп, журналисттерге “биз аны колго түшүрдүк” деген билдирүү жасаган. Көпчүлүк гезиттер, аларга кошумча “Дарлингтон ивнинг деспатч” дагы бул сөздөрдү макаланын аталышы катары колдонушкан. “Йоркширдик потрошителдин” соту ошол күнү эле өткөн. Гезиттер жалган жалаа жана сотту сыйлабагандык боюнча айыптоолорго туш болушкан. Анткени, маалымат жыйынында айтылган сөздөр “эскертме артыкчылыкка” жана кылмыш жалпылык мүнөзгө ээ болгондуктан сот буга макул болгон. Кадимки учурларда гезиттер жалган жалаа боюнча жоопко тартылышмак.

4. *Өлүм.* Каза болгон адам доо менен сотко кайрыла албайт. Бирок, сак болуңуз. Өлгөн адамды каралоо тирүүлөр үчүн оор кесепеттерди тийгизбесин. Өлгөн адамга жалаа жабуу менен ага жакын болгон адамдарга же мекемелерге сөз тийиши мүмкүн.

Каза болгон адам доо менен сотко кайрыла албайт. Бирок, өлгөн адамды каралоо тирүүлөргө терс кесепеттерин тийгизбешине аракет кылыңыз

*Жоопкерчилиги
чектелүү ишканаларда
иштөө жалган жалаа
боюнча доолордон
коргой албайт*

Англиянын мыйзамдуулугу кайсы шарттарда жоопкерчиликтен кутултпаары жөнүндө билүү да маанилүү. Адатта төмөнкү актануулар жараксыз:

- “Бирок, мен Англияда жашабайм...”

Сизди материалыңыз жарык көргөн бардык өлкөнүн соту жоопко тартышы мүмкүн. Мисалы, орусиялык ишкер Борис Березовский жалган жалаа боюнча америкалык журналга каршы доо менен Орусиянын же Американын сотуна эмес, сотко Лондондо кайрылган. Аталган журнал Лондонго ай сайын 2-3 даана жибергендиктен, ал өлкөдө сотко кайрылуу мүмкүн болгон.

- “Муну мен эмес, менин басып чыгаруучум кылган...”

Чектелген милдеттенмелер жана жеке жоопкерчилик: жоопкерчилиги чектелүү ишканаларда иштеген журналисттер жалган жалаа боюнча доолордон коргоно алышпайт. Бирөөнү жамандаганыңыз үчүн сотто жоопко жалгыз тартылышыңыз мүмкүн. Төгүн маалыматтар боюнча бир эле убакытта гезиттин өзүнө, репортерго жана ЖМКнын таркатуучусуна каршы доо менен кайрылууга болот. Бул Англиянын чектелген жоопкерчилик жөнүндөгү мыйзамдарындагы таң каларлык мыйзамдуулук.

- “Бул тууралуу башка гезит билдирген...”

Жарыкка чыккан материалдарды кайрадан кайталап басуу: бирөөнү жамандаган макаланы кайрадан басып чыгаруу жоопкерчиликтен кутултпайт. Парламенттин мурунку өкүлү Джеффри Арчер 1980-жылдардын аягында Daily Starдан (Дейли Стар) жалган жалаа иши боюнча компенсация төлөтүп алган. Дейли Стар “Джеффри Арчер сойкуларга акча төлөйт” деген билдирүүнү башка гезиттен көчүрүп, кайрадан басып чыгарган. Биринчи гезит сойку менен байланыш түзө алган, ал эми, Стардын коргонууга эч кандай мүмкүндүгү жок болгон. Бир нерсе тууралуу канча адам жазганы маанилүү эмес. Маалыматты жеке өзүңүз ырастай албаган учурларда текстин алдына эч качан колуңузду койбоңуз.

- “Баардыгына белгилүү болгондой...”

Ушак жана айың кептерди гана таркатып жатканыңыз сизди сот ишинен куткарбайт. “Жалпыга белгилүү...” же “Анын наркотикалык заттарды сатаарын баары билет...” деген сыяктуу ой-пикирлер актанаарлык себеп эмес. Сиз адамдардын ой-толгоолорун жөн гана кайталай бербестен, анын чындыгын далилдеп бере аласызбы?!

Бир нерсе тууралуу канча адам жазганы маанилүү эмес. Маалыматты жеке өзүңүз ырастай албаган учурларда текстин алдына эч качан колуңузду койбоңуз

*Сот жарыя ак ниеттүү
адамдардын аң-сезиминде
кимдир-бирөөнүн жакшы
атын булгады деген чечим
чыгаргандан кийин
айтылгандарды
төгүндүккө чыгаруу эч
жардам бере албайт*

- “Ал чындыгында эле ошондой деп айткан...”

Жаңылыштуу түшүнүктөр комментарийлерди берүүдө көп пайда болот. Бир А В жөнүндө бир нерсе айтат. Гезит А нын айткандарын факт катары алып, комментарий жазат. Бирок, аны менен актанууга болбойт. Сотту комментарийдин сөзмө-сөз баяндалышы эмес, анын субъекттин кадыр-баркына шек келтирип, беделин түшүргөндүгү кызыктырат.

- “Ал муну ачык түрдө жокко чыгарды...”

Эгерде, сот жарыя ак ниеттүү адамдардын аң-сезиминде кимдир-бирөөнүн жакшы атын булгады деген чечим чыгаргандан кийин айтылгандарды төгүнгө чыгарып газетага басуу эч жардам бербейт. “Кан ордодо жашагандар Чарльз итине мышык жедиртти деген маалыматты жокко чыгарышты” деген жарыялоолор кабыл алынбайт.

- “Мен аны эмес, анын ишканасы жөнүндө жазгам...”

Алдын ала ниеттенбеген байланыш: сиздин субъекттиңиздин кимдир-бирөө менен болгон байланышын белгилөө бузукулук мүнөзгө ээ болушу мүмкүн. Британиялык соттор мектеп сынга алынган учурларда окуу бөлүмүнү башчысына, ошондой эле, ишкананын жетекчисине, милициянын башчысына да жалган жалаа боюнча доо менен сотко кайрылууга мүмкүндүк берет. Ишкана, бирикме жана уюмдар да кадыр-баркка жана аны коргоо укугуна ээ.

- “Мен анын атын атаган эмесмин...”

Аттарды атабаган учурларда өтө этият болуңуз. Кайсы бир футбол командасынын мүчөсү жашына толо элек кыз менен жыныстык катнашта болгон деген билдирүү жасап, бирок, эч кимдин атын атабасаңыз, бир адам эмес, 11 адамдын жалган жалаадан коргонуу боюнча доо арызы сотко тапшырылат.

- “Мен моралдык кодексти бек сактагам...”

Эрежелерди сактоо: көпчүлүк журналисттик ассоциациялардын ар бир макала так, объективдүү жана тең салмактуу болушу керек деп жарыялаган абийир кодекстери бар. Макала эки тараптын тең көз карашын камтышы керек жана журналисттин өз комментарийлерин кошумчалоого укугу жок. Бул жетекчи көрсөткүчтөр абдан мыкты болгондугуна карабастан, алар сот ишинин козголушунан сактабайт.

- “Бул ак ниеттүү жаңылышуу...”

Билбегендик: мыйзамдарды билбөө сизди жоопко тартылуудан коргобойт. Ар кандай шылтоо айтуу жетишсиз. Сиз макаланын объективдүүлүгүн ишенимдүү негиздердин чегинде далилдеп беришиңиз зарыл.

*Мыйзамдарды
билбөө сизди
жоопко
тартылуудан
коргобойт*

- “Мен күмөндүү деген сөздү колдонгом...”

Мааниси бүдөмүк сөздөрдү колдонуу. “күмөндүү” же “... билдиргендей” деген жана башка бул сыяктуу сөздөрдү колдонуу сот ишинде калканч болуп бербейт.

Коомдук кызыкчылыктарды коргоо

Айрым өлкөлөрдө коомдук кызыкчылык сот иштеринде жопко тартылуудан бошотуучу шарт катары каралат. Ал “коомду кызыктырган” нерсе эмес, ал коомдук жыргал жана пайда үчүн жасалуучу иш. Коомдук кызыкчылык соттук иштерде колдонуучу норма. Ар бир өлкөгө жана коомдук дебаттардын колдоого алынышына жараша инсандын жеке өздүк жашоого ээ болуу, жашырындык жана коопсуздук укуктарын бузууда колдонулат. Бирок, ал жалпылык тарабынан кабыл алынган мыйзам болбогондуктан, адилеттүүлүк жана объективдүүлүк сакталат. Англияда буга окшош коомдук кызыкчылык жана коомдук ишмер деген азат кылуучу түшүнүктөр жок.

Кээ бир мамлекеттер фактынын бурмалангандыгын бекемдөөчү көз караш жана комментарийлерди кеңирээк чекте карашат. Баяндамачы жаңы пьесанын бет ачаары акча менен убакытты бекер коротуу болду жана анын бир да каарманы сынга алынган жок деп айтышы мүмкүн. Жеке көз карашка ар бир адам укуктуу жана ал далилдөөчү факт болуп бере албайт. Актёрлор айтылган сөздөр алардын кесипкөйлүгүнө шек келтирет деген доо менен сотко кайрылса болот. Алар

ал иште утулуп калышы да мүмкүн. Анткени, мындай маалда көпчүлүк нерсе сынчынын кадыр-баркына байланыштуу жана алар жөн гана тобокелчилик кылышат.

Көз караш негиздүү жана ишенимдүү байкоолордун жыйынтыгына таянган кезде гана чечкиндүү түрдө айтылып, колдоого ээ боло алат. Ал тек гана болжолдоо эмес жана ойпикирлерди факт катары берүүгө эч качан аракет кылбаңыз.

“Пьеса жашообузга эч кандай жаңылык киргизбегендиктен, убакытты бекер өткөрүү болуп сонорат” — бул анык көз караш. Бирок, “негизги актер мас экен” деп айтуу коркунучтуураак. Бул фактпы? Аны далилдеп берүүгө мүмкүнбү? Мындай маалымат актердун беделин түшүрөбү?

Дагы бир маанилүү фактор — бир суроо тууралуу мыйзам чегинде кандай чечим чыгарылары жана коомчулук маданият жагынан аны кандай кабыл алаарын баамдоо. Мындай абал чакырык салууга татыктуубу деген жооп табуу керек. Соттук чечимге суроонун маданият жагынан каралышы өз таасирин тийгизбей койбойт.

Абдан апыртылып айтылган сөз айкаштары жана сатира тамаша кылуу жана тамаша иретинде айтылган кездерде айыптоолорго туш болбойт. Маданий көрсөтмөлөр өз оңдоптүзөөлөрүн киргизиши ыктымал. Бирок, бир коомдо тамаша иретинде кабыл алынган нерсе, башка коомчулукта кордоо, мазактоо катары кабыл алынышы мүмкүн. Белгилүү ин-

Көз караш негиздүү жана ишенимдүү байкоолордун жыйынтыгына таянган кезде гана чечкиндүү түрдө айтылып, колдоого ээ боло алат

*Сөз инсандын беделди
тууралуу болуп
жаткан учурда
бардык нерсеге —
аталышы, фото-
сүрөттөргө
этият болуңуз*

сан же улуттук топту мазактоо кордоо көрсөтүү катары кабыл алынат. Журналист татырлык кызыкчылыктардын негизинде өзгөчө сактык менен бардык кесепеттерге даяр болушу абзел.

Тобокелдикти азайтуу

Журналисттер тажрыйбада өз иштерин кандай жолдор менен коргой алышаары төмөндө баяндалган:

- Сөз инсандын беделди тууралуу болуп жаткан учурда этият болуңуз. 2000 сөздөн турган макаланы өлкөнүн каалаган адвокаты жактырат. Бир гана, анын аталышындагы бир сөз же фотосүрөт бардыгын бүлдүрүшү мүмкүн.
- Кимдир-бирөө тексттеги бир ойду баса белгилөө максатында макалаңызга маанилүү өзгөртүүлөрдү киргизген учурларда, материалыңызды кайрадан кылдаттык менен текшерип чыгыңыз. “Наркотик соодагерлери” деп аталган фотосүрөттөгү бардык адамдар, чындыгында эле, жогоруда аталгандай экендиктерине ынаныңыз. Фотосүрөттөгү ар бир адам же капысынан сүрөткө түшүп калган адам сизге каршы доо менен сотко кайрылууга укугу бар. Алар наркотикалык заттар менен иш кылган учурда да, сиз аны далилдеп бере аласызбы?

- Макаланы айыптоолордон же мыйзамсыз иштерден коргоодо “X кокустан айткан” же “X кокустан айтты деп А билдирген” деген сүйлөмдөрдүн ортосундагы айырмачылык чечүүчү ролду ойноп калат. Милиция кимдир-бирөөнү кылмыш ишинде күнөөлөгөнү тууралуу билдирсеңиз жана ал расмий документтер менен ырасталса, сиз толук сактангансыз. Кийин ал инсан акталып чыкса да, сиз коопсуз абалда болосуз. Бирок, сиз соттук өкүм чыга электе эле, кимдир-бирөө тарабынан кылмыш жасалгандыгын кабарласаңыз, эч кандай нерсе сизди коргой албайт.
- Окуянын курмандыктары жана күбөлөрү тарабынан алынган маалымат, албетте, төгүндөлбөс зор күчкө ээ. Бирок, бардык учурларда расмий иш-кагаздар – соттун жана милиция документтери артыкчылыкка ээ болот. Андыктан, таанымал инсандар жөнүндө кабарларды билдирүүдө жана маалымат башка булактар тарабынан ырасталбаганда өтө этият болуңуз.

- Кошуна, кесиптеш, тааныштар жана башкалар менен капыстан көпчүлүктүн көңүл борборуна айланган инсандардын мурунку жашоосу тууралуу сүйлөшүүдө сак болгон оң. Маалымат булагы аталган адам жөнүндө жаңылыш көз карашта болушу мүмкүн.
- Кылмыш иштериндеги айырмачылыктарды билүүгө аракет жасаңыз. Кээ бир айыптоолор башкаларга караганда катаал болушу мүмкүн. Айрым соттук иштерде адамдардын өмүрүн кыюу — атайын өлтүрүү, кокустуктан өлтүрүп алуу же кырсыктуу окуяны түшүндүрүшү мүмкүн. Таасирдүү жана маңыздуу болуу үчүн гана бирөөгө айып такпаңыз, ал оор кесепеттерге алып келиши ыктымал.
- Жөнөкөй түшүндүрмө берүүгө боло турган учурларда окуядан “арамзалык” жана “бузукулук” издебеңиз. Фактылар артыкчылыкка ээ болгон кезде да, алардын негизинде жалган чечим башкача болот.
- Айрым өлкөлөрдө мыйзамдуулук жергиликтүү калк үчүн абийир түшүнүгүнө караганда анча маанилүү болбошу ыктымал. Кээ бир адамдар өздөрүнүн жакшы атын коргоо үчүн киши өлтүрүү кылмышына бара алат. Ар убакта ызыланган адамдарга жооп кайтарууга жана айыптоолордон коргонууга мүмкүнчүлүк берүү зарыл.

Жеке жашоого кол тийбестик тууралуу мыйзамдар

Жеке жашоого кол тийбестик тууралуу мыйзамдар журналисттерди бир кыйла кыйкымдуу абалдарга туш кылат. Айрым мамлекеттерде мындай мыйзамдуулук жок, айрымдарында алар абдан катаал. Кээ бирлери коомдогу инсан жүзүн коргоого алса, кээ бирлери коргошпойт.

Поп-жылдыздар жана футболчулардын жеке жашоолору башкалардыкына салыштырмалуу азыраак коргоого алынган. Алардын популярдуулугу ЖМКнын иш-аракеттеринен көз каранды. Бирок, айрым учурларда көпчүлүк мыйзамдар алардын укуктарын коргоого алышат.

Атак-даңктуу адамдар да өз эркинче болуу укугуна ээ

Франциянын жеке жашоого кол тийбестик тууралуу мыйзамдары Англияныкына караганда бир кыйла катаал. Ал мыйзамдарда инсандар папарациден коомдук жерлерде коргоого алынышпаса да, жеке менчик имараттарда, үйлөрдө толук коопсуз деп айтылган. Кичинекей балдар өзгөчө юридикалык коргоого муктаждыгын унутпоо зарыл.

Атак-даңктуу адамдар да өз эркинче болуу укугуна ээ. Адатта, журналисттерге коомду кызыктырган окуялар жөнүндө репортаж жасоого чексиз эркиндик берилген. Билдирүүлөрдүн жана фотосүрөттөрдүн субъектилерин ыңгайсыз акыбалга калтырган учурлар да кездешет. Көпчүлүк мамлекеттерде журналисттердин ассоциациялары жана бирикмелери жеке жашоо темаларын жөнгө салуучу кесиптик абийирдүүлүк кодекстерине ээ. Алыс жактан сүрөткө тартуудан этият болуу керек.

Карап чыгууга төмөнкү тексттерди сунуштайбыз:

- Чындыгында эле, бул окуя же инсан коомдук кызыкчылыкты туудурабы?
- Ал жарыябы?

*Мыкты журналист өз
пикирин элге таратуучу
ыкмадан качып,
жазган адамдарын
урматтоого аракет кылат*

- Аны жаңылык деп атоого болобу? Албетте, жылдыздар, футболчулар жана ага окшогондор тууралуу кабарлар “катаал” жаңылыктарга караганда көңүл ачуучу болуп эсептелет. Ошондой эле, алар чатактуу болушат. Андыктан, алардын чындыгына шек келтирилет.
- Сиз кимдир-бирөөнүн аты-жөнүн же сүрөтүн уруксатсыз, каражаттык максатта колдонгонсузбу?
- Сиз кимдир-бирөөнүн аты-жөнүн же сүрөтүн кылмыш тууралуу репортажды көрсөтмөлүү кылуу үчүн же башка эч тиешеси болбогон нерселерге колдоносузбу?

Жек көрүүгө түрткүлөө

Тажрыйбалуу журналисттер жалакордук материалдарды жана окурмандарга зор таасир этүүчү же аларды тескери ойго бура алган тилдик стилдерди колдонуудан баш тартышат. Бул саясий сыпайылык эмес. Бул колдонулган тилдин жек көрүүчүлүккө же зордук-зомбулукка түрткү болбогондугуна кепилдик берүү. Кеп мыйзам эмнеге уруксаат берери жана бербестигинде эмес. Бирок, айрым өлкөлөрдө мындай тилдик стилди колдонуу үчүн жазалар каралган.

Мисалы, Улуу Британияда расалык дискриминацияга каршы мыйзам бар. Майып адамды шылдыңдоо да мыйзамсыз көрүнүш. БУУнун трибуналы Руандагы геноцид суроолорун караштырып жатып, бир нече теле-радио компанияларынын журналисттерин бир канча киши өлтүрүүлөргө түрткү болгон тилдик стилди колдонушкан деп камакка алган.

Ар бир коомдо башкалар үчүн кордук катары кабыл алынуучу сөздөр бар. Мыкты журналисттер жеке инсан же адамдардын тобу жөнүндө жазууда алардан алыс болушу керек.

Юридикалык жактан коопсуз деп эсептелген макала, адилеттүүлүк, объективдүүлүк талаптарына жооп бербешти да мүмкүн.

“Биз муну жарыкка чыгара алабызбы?” – бул юристтер үчүн суроо. “Муну басып чыгаруу керекпи?” – бул журналисттер жана редакторлорго багышталган суроо. Мына ушундай жол менен мыйзам бузууларга барып, материалды “коомдук кызыкчылык” үчүн жарыкка чыгаруу чечими кабыл алынат. Бул тобокелдик жана мындай чечимди башкы редактор, басып чыгаруучу же басманын ээси гана чыгарышы мүмкүн. Жоопкерчиликтүү журналисттер мындай тобокелчиликтерди редакторлорго калтырышат.

Юридикалык жактан коопсуз деп эсептелген макала, адилеттүүлүк, объективдүүлүк талаптарына жооп бербешти да мүмкүн.

КӨНҮГҮҮЛӨР

Бул бөлүмдө каралгандарды эске түшүрүү үчүн:

- Жалган жалааны таркатуу боюнча жоопко тартуучу мыйзамдар жана башка сөз эркиндигин чектөөлөр ар бир өлкөдө ар башкача. Сиз иштеген жериңизде кандай эрежелер колдонулаарын так билишиңиз керек.
- Жалган жалаа боюнча кабыл алынган жалпы мыйзамдар бар. Алар идентификация, диффамация жана билдирүүлөргө тиешелүү.
- Жалган жалаа боюнча айыптоодо чындык башкы коргоочу. Макала коомдук талкууга алынган учурда коргоонууга кандай артыкчылык укугуңуз бар экендигине ынаныңыз.
- Редакциядагы жаңылыктар бөлүмүндө жана репортаж даярдоодо сактык чараларын колдонуу керек.
- Жүргүзгөн иликтөөлөрүңүздүн материалдарын ар дайым сактап коюңуз. Алар далилдөөгө керектелип калышы мүмкүн.
- Мыйзамдар, моралдык жана этикалык нормалар жана аларды иш-жүзүндө колдонуу көп айырмачылыктарга ээ. Сиздин өлкөдө кайсылары колдонулаарын билишиңиз керек.

Төмөнкү мисалдарды жана суроолорду окуп чыгып, кесиптештериңиз менен талкуулаңыз.

1. Шайлоо алдындагы жыйналышта мыйзам чыгаруучу органдын бир мүчөсү атаандашын “маскарапоз” катары сүрөттөп, “ал бир канча жолу курулуш ишканаларынан пара алган” деп ырастап, аны “партиясынын саткыны” деп атады.

■ Жогоруда айтылгандарды макала жазуу үчүн колдонууга болобу? Материалыңызды кимдир-бирөөгө карап чыгууга жиберүү керекпи?

2. Шаардын четиндеги негизги жолдун курулуш иштери тез арада башталмакчы. Бир күнү кечинде сиз менен бир бейтааныш адам байланышып, “башкы подрядчи өкмөттү алдап, курулушка төмөн сапаттагы материалдарды колдонуп жатканын жана ал документтерди өз көзү менен көргөндүгүн” айтты. Ал өзү жол курулушундагы бөлүмдө иштерин айтып, бирок, өзүнүн аты-жөнүн атоодон баш тартууда.

Ал “силер чындыктын бетин ачкан макаланы жарыкка чыгарбасаңар, башка атаандаш басмага берем” деп айттууда. Ал сизге жарым сааттан кийин жооп алуу үчүн кайра телефон чалат.

■ Сиз жана сиздин жетекчилигиңиз тез аранын ичинде кандай чараларды көрүшү керек?

■ Сиз бейтааныш адамга эмне деп жооп бересиз?

- Мындай маалыматтан дароо баш тартасызбы же маалымат алуу үчүн кандайча ыкма колдоносуз?
- Сиздин басылма үчүн бул макаланын башка жакта басылып чыгышы кандай мааниге ээ болмокчу?

3. Шаарда бир катар жаңы ресторандар ачылды. Алардын эң белгилүүсүн аныктоо үчүн журналист жалдадыңыз. Анын баяндамасынан бир нече мисалдарды сунуш кылабыз:

- Бул кебабды мышыгыма да бермек эмесмин.
- Мен бул кебаб бөлмөлүк температурада көпкө туруп калган деп ойлойм.
- Санитардык департаменттин отчету бул кебабдан калыңыраак болот.
- Санитардык департаменттин текшерүүчүлөрү кебабда келемиштин калдыктары бар экендигин билдиришкен.
- Санитардык департаменттеги менин булактарым бул жакка жакын жолошпойт.
- Дүйнө жүзүндөгү эң жаман ресторан.

Жогоруда айтылгандардын кайсынысын колдонмокчусуз жана аны кандайча жол менен өзгөртмөкчүсүз?

Ар дайым факты менен көз караштын, коргоого алынган жана алынбаган маалымат булактарынын, факт менен апыртуунун жана жергиликтүү мыйзамдуулук менен маданияттын ортосундагы айырмачылыктарды эстен чыгарбаңыз!

ОКУУ ҮЧҮН КОШУМЧА ЖАНА СУРАП-БИЛҮҮ МАТЕРИАЛДАР

Журналистикага тиешелүү англиялык мыйзамдуулук тууралуу эң акыркы жаңылыктар:

McNae's Essential Law for Journalists, Том Уэлш жана Уолтер Гринвуд Butterworths Law басылмасында басылып чыккан.

ОКУЯЛАРДЫ ЖООПКЕРЧИЛИКТҮҮ ЧАГЫЛДЫРУУ

Конфликттин жүрүшүндө жалпыга маалымдоо каражаттары – айласы түгөнүп калгандай сезимди көрсөтүү жана коомду согуш тартибине багындыруу куралы катары пайдаланылып, же болбосо, ЖМК аркылуу өлтүрүү буюртмалары берилиши толук ыктымал

Конфликттин жүрүшүндө жалпыга маалымдоо каражаттары – айласы түгөнүп калгандай сезимди көрсөтүү жана коомду согуш тартибине багындыруу куралы катары пайдаланылып, же болбосо, ЖМК аркылуу өлтүрүү буюртмалары берилиши толук ыктымал

Жалпыга маалымдоо каражаттары согуш менен өтө татаал мамилелеште. Көп учурда айтылгандай, биринчи октун үнү угулганда, бирөө дароо жарадар болот. Анткени, бири-бири менен согушуп жаткан тараптар жалпыга маалымдоо каражаттарга карата манипуляция (татаал ыкма менен көз боё) кылат. Ал менен бирге калкты мобилизациялап (мамлекеттин куралдуу күчүн тынчтык абалдан согуштук абалына жеткирүү), өлтүрүү жана зордук-зомбулуктун чындыгын жашырат. Ошондой эле, каршы тарабын түрдүү кылмыштары үчүн күнөөлөйт.

Мындай конфликттерде жалпыга маалымдоо каражаттарын пайдалануу ыкма түрлөрүн карап чыгыңыз:

- Партизандык топтор айылдын жашоочуларына каршы провокацияларды (атайын чатак чыгарууга көктүтүү) уюштурууда. Алардын маалыматы боюнча, өкмөт тараптан ырайымсыз контратака күтүп жатышат. Андан соң, партизандар эл аралык жалпыга маалымдоо каражаттары аркылуу коомчулуктун көңүлүн бурдурткусу келишет.
- НАТОнун аткаминери пресс-конференцияда сүйлөп жатып, реактивдүү снаряддар тууралуу маалымат берди. Анын айттымында, алар өтө тактык менен атылат, ошол эле учурда жөнөкөй адамдардын өлүп калыш мүмкүндүгүн жашырып жатат. Калк үчүн бул басып кирүү «боштондукка чыгаруучу» болуш керек эле.
- Динчил экстремисттик топ террорчулукту жайылтуу үчүн ири борбор шаардын батыш жагында келе жаткан поездди жардырышкан. Андагы үрөйдү учурган майыптардын жана кыйраган поезддин сүрөттөрү дүйнөгө заматта таркады.

Согуш аяктаганда, партизандар гезит, радио жана телеберүүлөр аркылуу күрөшүн улантат. Жетишкендиктери менен атаандашып, өзүнүн кыймыл-аракеттери үчүн актанат жана абалды ого бетер начарлантат. Алар үчүн тынчтыкка жетүү жана жарашуу адилетсиздик жолу менен пайда алып келиши ыктымал. Алсак, бийликтеги кызмат.

Жаңжал баштала электе да, согушту жактаган өкмөт анын көзөмөлүндө турган жалпыга маалымдоо каражаттарды түрдүү максатта пайдаланат. Зордук-зомбулуктун дубалын тургузуу үчүн жек көрүү жана зыянга алпаруучу сөздөр, оюнан чыгарылган окуялар, «тоодой» калптар жаңырат. «Душманга» болгон коркунуч жана жек көрүү сезими күчөгөндө улуттук күрөштүн (албетте, анын лидери талашсыз артыкчылыкка ээ) зоболосу андан да көтөрүлөт. Жалпыга маалымдоо каражаттары коопсуздукка коркунуч түзүү жана коомду согуш тартибине багындыруу үчүн пайдаланылат. Андан тышкары, алар аркылуу өлтүрүү ыкмалары жана каражаттары тууралуу түз буюртмалар берилет.

Мындай коркунуч туудурган сценарийлер чыр-чатак болуп жаткан жерлерде боло берет жана кайра-кайра кайталанат. Эл аралык аскердик интервенцияда (бир же бир нече капиталисттик өлкөлөрдүн экинчи бир мамлекеттин ички иштерине куралдуу күчтөр менен кийлигишүүсү) роль ойногон батыш жалпыга маалымдоо каражаттары жөнүндө адистик жана академиялык талаш-тартышуулар кызуу башталат. Акыркы он жылда жергиликтүү жалпыга маалымдоо каражаттарынын кыянаттык менен геноцидке (улуттун кырылышы) түртүшү, өзгөчө Руанда жана Балканда байкалды. Мындан улам, жалпыга маалымдоо каражаттарынын зыянкечтиги жана анын күчү зор экени билинип, өзүнө көп көңүл бурдуртту.

*Эгерде жалпыга
маалымдоо каражаттары
согуш менен ушунчалык
тыгыз байланышта
болсо, эмне үчүн
тынчтыктын
орношуна салым
кошо албайт?*

Эгерде жалпыга маалымдоо каражаттары согуш менен ушунчалык тыгыз байланышта болсо, эмне үчүн тынчтыктын орношушуна салым кошо албайт?

Бул оор суроо журналисттердин арасында жана изилдөө мезгилинде көптөгөн талаш-тартыш учурларды жаратат. Жалпыга маалымдоо каражаттарынын кызматкерлеринин мурдатан калыптанып калган адистик ишенбөөчүлүк мамилеси негизи эле жалпыга маалымдоо каражаттарынын кандайдыр бир роль ойногонуна каршы экенине түрткү болот. «Тынчтык жөнүндө репортаждар» тууралуу дискуссияларда көптөгөн редактор жана кабарчылар журналистиканы бейтараптуу көзөмөлдөөчү чегинен түртүп чыгарып жаткандай баалашат. Ошол окуянын аргасыз катышуучусу катары бердирүүгө аракет жасашканын айтышат. Эгерде, бул нерсе жакшы ниеттен улам башталса да, жалпыга маалымдоо каражаттарын мындай «куралдаштыруу» негизги профессионалдык эрежелерди бузуу болуп саналат. Тынчтык үчүн үгүттөө баары бир үгүттөө боюнча калат.

Бирок журналистика жоопкерчиликтүү жана көңүл кош болбошу зарыл. IWPR сыяктуу жалпыга маалымдоо каражаттарын өнүктүрүү боюнча иш алып барган бир катар уюмдар, журналисттер жана редакторлор көп нерсени ойлонуусу керек болот. Алсак, профессионалдык стандарттарды карманыу үчүн эрежелерди иштеп чыгуу жана жаңжалды чечүү ишине активдүү салым кошуу.

Түрдүү изилдөөлөр потенциалдуу жоопторду түрдүү топторго бөлдү. АКШнын өкмөтү тарабынан каржыланган Тынчтык институтунун илимий борборунун баяндамасына ылайык, ал жалпыга маалымдоо каражаттарынын структуралык жана агрессивдүү кийлигишүүсүн карайт, спецификалык мазмунду камсыздайт. Канадалык медиа-саясат жана жарандык коом (IMPACS) тобунун жыйынтыгында ЖМКга кийлигишүүнүн 5 түрүн аныктаган. Анда негизги окуудан баштап, тынчтык орногонго чейинки түрдүү маданий жолдор аркылуу позитивдүү идеяларды алдыга чыгаруусу жазылган. Жалпыга маалымдоо каражаттарынын бир тобу жалпы журналистика деп аталган, же жергиликтүү журналисттер репортаждарынын мазмунуна салым кошуунун жаңы ыкмалары боюнча эксперименттерди жүргүзүшкөн.

Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту кризисте жашаган өлкөлөрдөгү жоопкерчиликтүү ошол жердик журналисттерге платформа түзүп берүү үчүн түзүлгөн. Анткени, алардын мамлекетинде болуп жаткан жаңжалдын көйгөйү боюнча, көп учурда алар жергиликтүү жана эл аралык дебаттардан сыртта калып калат.

IWPR тынчтыкты чагылдыруу кадамдарын үч топко бөлөт: жеке чеберчиликти жогорулатуу, төртүнчү бийлик иретинде ЖМКнын таасирин бекемдөө жана коомдун талкуусуна кандай окуялар чыгарылышын аныктоо. Үчүнчүсү болсо, дал ушул бөлүмдүн мазмунун түзөт.

Жеке чеберчиликти жогорулатуу

Чыр-чатак жөнүндө жазылган жакшы маалыматтын «жүрөгү» жана «жаны» бул – олуттуу журналистика. Ал далилге таянган, жеткиликтүү деңгээлде түшүнүктүү, маалымат булакта-

*IWPR талкууларга
катышууга мүмкүнчүлүгү
жок олуттуу иш алып
барган жергиликтүү
журналисттерди колдоо
көрсөтүү үчүн түзүлгөн*

ры жана темаларынын тандоосу тең сакталган. Мунун баары жаңжалдуу аймактарда так жана конструктивдүү иш алып барууга негизги адистик ыкмаларды өнүктүрүү жетекчилик кылат.

Жаңжал чыккан аймакка барганыңызда, эки эрежени колдонуңуз. Биринчиден, кадимки жашоо менен жашаңыз, көп окуңуз, расмий, расмий эмес жана жөнөкөй жарандар менен сүйлөшүңүз, аймак жана анын калкы (мүмкүн болсо, тилин дагы) боюнча алыңыздын жетишинче, көп маалымат билиңиз. Айтылгандын баары макала жазганга жана камеранын алдында турганга чейин аткарылышы кажет.

Экинчиден, өзүңүздүн көзүңүз менен көрбөгөндөн тышкары бардык нерсеге ишенбеңиз. Өзгөчө расмий билдирүүлөргө ишенбөөчүлүк менен мамиле кылыңыз. Күндө болчу пресс-конференцияда аскер жетекчилер өздөрүнүн ийгилиги жана душмандардын зөөкүрлүгү жөнүндө сүйлөп берсе, өз көзү менен көргөн башка киши айтып бермейинче ишенбеңиз. Эң мыкты жана эр жүрөк кабарчы бул – тынбай пресс-конференцияларга катышкан адам эмес, ал – өмүрүн тобокелге салып, согуш болуп жаткан жерден репортаж жасаган кабарчы.

Төртүнчү бийлик иретинде ЖМКнын таасирин бекемдөө

Жоопкерчиликтүү жана иштиктүү талкууну жараткан профессионалдуу жана креативдүү журналистика ага колдоо көрсөтө турган күчтүү институттар жок болсо, өнүгө албайт. Бул институттар төмөнкүлөрдү камтыйт:

1. Саясий көз карандылыктан эркин болгон жалпыга маалымдоо каражаттарынын күжүрмөн уюмдары
2. Жалпыга маалымдоо каражаттарынын эркиндигин колдогон жоопкерчиликтүү расмий жана расмий эмес органдар
3. Жарандык коомдун күчтүү бөлүгү. Дал ушундан идеялар жана маалыматтар алынат, ал аркылуу коомдун кеңири катмарына талкуу жүргүзө алат.

Мындай мүмкүнчүлүктү түзүү менен жалпыга маалымдоо каражаттары жөнүндө мыйзамды реформалоо, медиа уюмдардын адистигин жогорулатуу, окутууга колдоо көрсөткөн жалпыга маалымдоо каражаттарынын органдарын курууну камтыйт. Алсак, медиа-окутуу жана мониторинг жүргүзүүчү уюмдар, сөз эркиндигинин топтору жана журналисттик ассоциациялар.

Бир катар эл аралык уюмдар медиа-компоненттин мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү боюнча түрдүү чөйрөдө адистешкен. Ошондой эле, макулдашылган көз-ка-раштарды билдирүү эркиндигинин эл аралык эрежелери бар. (Бул бөлүмдүн маалымат берүүчү жерин караңыз). Биринчилери радио жана телеберүүлөрдүн программаларын реформалоого маани бурса, башкасы көз карандысыз жана коомдук радиостанция ачуу менен алек, үчүнчүсү журналисттик бирикмелердин юридикалык системасын түзүү менен иштейт.

Коомдо сөз эркиндиги өтө маанилүү. Анткени, дүйнөгө кандайдыр бир маалыматты билдирүү жана таркатуу мүмкүнчүлүгүн берүү керек. Алсак, журналистке кол салынды, каржылык жана юридикалык колдоо көрсөтүү, саясий басымды күчөтүү, же мыйзамсыз эркинен ажыратылганга мөөнөтүнөн мурун бошотуу. Медиа-мониторинг кээде цензура жана текшерүүнү киргизүү аракети үчүн сынга алынат. Бирок бул аракет болгону жоопкерчиликтүү медиа-коомчулуктардын ишинин жакшыруусуна өбөлгө болот.

IWPRдын бул чөйрөдө жаңы уюмдарды түзүү, иштеп жаткан жалпыга маалымдоо каражаттар уюмдарын реформалоо, жергиликтүү керектөөнү аныктоо жана медиа-долбоорлорго баа берүү мүмкүнчүлүктөргө ээ. Андан сырткары, бул иштин негизинде медиа-окутууларды жүргүзүү, изилдөө жана текшерүү топторун (мониторинг) чыңдоо жана узак мөөнөткө ыкмалардын өнүгүүсүн камсыз кылууга жергиликтүү тренерлерди үйрөтөт.

Коомчулукка кандай окуяларды талкууга алын чыгуу керектигин аныктоо

Журналистиканын негизги эрежелери жана этикасынан тышкары, конфликттерге таасир берүүчү дагы башка ыкмалар аябай көп. Алар тематиканы издөөдө тандалат, маалыматты берүү стратегиясын иштеп чыгууда жана макаладагы айтылгандын структурасын түзүү менен таасир берүү мүмкүн. Жогоруда жазылгандын мааниси бул – пессимизмден өйдө бо-

луу кажет. Кошумча ой-пикирлерди издөөдө IWPRдын өзүнчө айкашкан коомдук диалог болуп, конфронтациядан качуу максат болуп эсептелет. Кайчы пикирлерден көрө, макулдашууга келүү жана окуянын өнүгүшүнө позитивдүү чагылдыруу берүү зарыл.

Иш-чара программасынын ыкмасын түзүү үгүттөөгө кирбейт. Бул бир тарапка эле колдоо көрсөтүү дегендик эмес. Же аскердик кыймылга каршы дебаттарда анын түз тарапкери болуу да эмес, чынында, «согуш деген эмне» экенин теориялык негиздердин жыйынтыгында түшүнүү зарыл.

Жалпыга маалымдоо каражаттары жаңылыктарды билдирип жатып, кабарларды жаратып жатканын моюнга алуу керек. Жалпыга маалымдоо каражаттары реалдуу мезгилде тарыхый материал жасайт.

Журналистика кесибинин ээлери өзөк куралдарынын физиги сымал табышмакка туш болот. Сиз атомду ченей албайсыз, анткени, сиздин аракетиниз аны да кыймылдоого түртөт. Албетте, мындан атомдун да өлчөмү өзгөрөт. Дал ушундай эле, журналист кандайдыр бир окуяны чагылдырууда төмөнкү жагдайларга жоопкер:

- Анын катышуу деңгээли окуяга канчалык таасир берерин түшүнүү;
- Калыптанып, бир-бирине дал келбеген тараптарды тереңдеп казуу;

*Коомчулукка
жаңылыктардын
ичинен кайсынысы
күндүн маанилүү
окуясы болоруна ЖМК
көрсөтмө бере алат*

*Дүйнөдө ким коомчулукка
кайсы окуянын талкууга
чыгышын аныктаса,
анын тең салмактуу
чагылдырылышы үчүн
карама-каршы жактын
көз-караштарын
бериши кажет*

- Чыр-чатактын кызыкдар медиа-оюнчулары өзүнүн аскердик тарабын алга сүрөө үчүн сизди пайдаланбай жатканын аныктоо;

Согуш мас кылуучу таасирге ээ. Ошондуктан, согуш тууралуу маалыматтын агымы кызыктыруучу болуп, ал эми, тынчтык – жадатмадай сезилиши мүмкүн. Наамга татыган Нью-Йорк Таймстын кабарчысы Крис Хеджес өзүнүн эскерүүлөрүн минтип атаган: «Согуш бул – бизге маанилүүлүк берген күч».

Дүйнөдө ким коомчулукка кайсы бир окуянын талкууга чыгышын аныктаса, анын тең салмактуу чагылдырылышы үчүн карама-каршы жактын көз-караштарын бериши кажет.

Конфликтти (жаңжал, чыр-чатак) түшүнүү

Каржылык темаларын жазган журналисттин экономикалык айрым билими болушу зарыл, ал эми, юриспруденция тууралуу чагылдырган кабарчы үчүн мыйзамдын негиздерин билүү кажет. Дал ушундай эле, согуш маселелерин чагылдырууда – конфликттин мүнөзүн түшүнүү маанилүү. Бул – жөнөкөй күнүмдүк окуяны чагылдыруу чегинен чыгып, конфликтти ким сүрөп жатканы жана анын чечилиш жолдорун түшүнүүгө каалоо менен мамиле кылуу дегендик.

Чыр-чатакты анализдөөдө (же «дүйнөнү изилдөө») минтип айтылат: «Жаңжал бул – мыйзам ченемдүү жана жөнөкөй иш, бирок ал ар дайым эле зордук-зомбулукту түшүндүрбөйт».

Чындыгында, конфликттин тынчтык жолу менен чечилиш мүмкүндүгүн башка процесстердин баяндамасы көрсөткөн. Бирок бул жол оңойчулук менен аткарыла бербейт. Жаңжалдын көзөмөлдүн чегинен чыкпашы үчүн аракеттерди жасоо – анын чечилишиндеги алгачкы кадам болуп саналат. Тынчтыкты жаратуу боюнча иш-аракеттерди жүргүзүүдө узак мөөнөткө жана бекем мамилеге кызыкдар адамдардан топ түзүү өтө маанилүү.

*«Катаал конфликт
болбой койбос» деген
адамдан чочулаңыз*

Ошол эле учурда, ким катаал конфликтсиз кутула албайбыз десе, андан чочулаңыз. Оор жаңжалдар белгилүү себептерден улам болот жана адамдар аркылуу башкарылат. Кээде өлкө башчысы, же өкмөт коопсуздукту жана көзөмөлдү сактоону шылтап, атайын чыр-чатак чыгаруу үчүн көкүтөт. Жаңжалдын баштагы себеби бул – өлкөнүн начар ресурстарынан чыгат. Ал жерде бийлик менен байлык тегиз бөлүштүрүлгөн эмес. Ошондой эле, мурунтан таарыныч жана карама-каршылыктардын узун окуясы калып кеткен. Бул – «тарыхый душмандардын» өз ара жаңжалдашуусу болбой койбостой сезилет, бирок мындан буйтап өтсө болот. Кантип? Тең бөлүнбөгөн ресурстардын маселеси менен алектенүү, же саясий бийлик бул көйгөйдүн тегерегинде талкуу жүргүзүшү шарт.

Төмөндө IMPACS деген канадалык топтун жыйынтыгынан үзүндү берилмекчи. Ал конфликттин кандай уланышынын классикалык үлгүсүн мисалга алган.

Бир бакчада апельсин дарагы өсөт. Бирок анын мө-мөлүү шактары коңшу бакчага ийилип турат. Эки кошунанын ар бири «апельсин меники» деп эсептейт. Чыр-чатак изилдөөдө окуянын 4 өнүгүү жолу аныкталды:

ЖЫЙЫНТЫК	ҮЛГҮ
Бир тарап гана утат а) ким күчтүү болсо, ошол туура б) соттук чечим в) окуя д) компенсация төлөп берүү	а) кошуналар апельсиндин айынан мушташып кетишти б) жеке менчик тууралуу мыйзам апельсиндердин кимге тиешелүү экендигин аныктайт в) апельсиндердин айынан кошуналар тыйын ташташат д) бирөө апельсиндерди алат, экинчиси ага 5 с. төлөйт
Жаңжалдын токтошу а) кетет б) жок кылат в) кечиктирет	а) эки тарап тең апельсиндерден баш тартат б) алар апельсинди жок кылат, же бирөөгө тартуулайт в) алар апельсинди муздаткычка салат
Компромисс Запастарды бөлүп алуу	Тараптар апельсинди чогуу жыйнап, андан шире жасап, суусундукту тең бөлүп алууга макулдашат
Эң мыкты жыйынтык Инновациялык чечим	Апельсиндердин ичинен данегин чыгарып, аларды отургузуп, кароону башташ керек. Андан жаңы ишкердик, жаңы киреше жана көбүрөөк ресурстар пайда болот.

Жаңжалдын тынчтык менен аякташынын жакшы үлгүсү деп Түндүк Ирландияны мисалга алса болот. Бир топ жылдар бою «католиктер протестанттарга каршы» чыр-чатагы чечилбестей көрүнчү. Биринчилер үчүн өзүмчүлдүк башкарууга болгон кайсы бир кыймыл (Ирландия Республикасы менен биротоло кайра бириктирет) акыркылар үчүн башкарууну жоготкондой (Британдык бирикменин өзүн да) каралган. Ошондой эле, маданиятка жана өмүрдүн өзүнө тобокел жаралмак. Ошентип, зордук-зомбулук улана берген.

1998-жылы кабыл алынган «Өтө берилген жума» (Страстная пятница) макулдашуусу ирландиялык президенттин тапканы болгон. Ал республикалык кыймылдан, Британия өкмөтүнөн жана Юнионисттерден өзүн алыс кармап, ортодогу аралыкты сактачу. Ошол эле учурда, токтоо адамдардан турган топтор эки жактан тең колдоо таап, макулдашуу мыйзамдашылган. Ал менен биргеликте тынчтыкка болгон ийгиликтүү жолго дем берген. Андан соң, эки жак ортодо пайда болгон көйгөйлөрдү чечкен. Ал эми, чечилбестей болуп көрүнгөн маселе оң жагына оогон.

Жаңжалдын катышуучусу эки тараптан турса, аны чечүү бат эле татаалдашат. Анткени, ар бир жак жеңишке умтулат жана экинчи жактын утулуусун каалайт. Бир тараптын ийгилиги экинчинин эсебинен улам аткарылат. Бирок жаңжалдын оюнчулары жана кызыкдар адамдары көп болсо, ошончолук деңгээлде аны чечүүнүн жолдору көбөйөт.

*Конфликтти
чагылдырган
журналист
зордук-зомбулуктун
эмне экенин
билүү кажет*

Сырттагы ортомчу жаңжалдын себептерин азайтып, эки жакка тең бири-бирине жол берүү аркылуу келишим түзүүгө аракет кылат. Алардын негизги талаптарын канааттандырууну аныктап, бир эле учурда, зордук-зомбулуктан алыс болууга чакырат. Анткени, канчалык зордук-зомбулук күчөсө, кайсы бир тараптын жеңилүүсүнө жеткирет. Албетте, эгерде согуш саясаттын урап түшүүсү катары аныкталса, анда зордук-зомбулуктун кеңири таркашы анын толук жеңиши болуп калат.

Зордук-зомбулуктун түрлөрү

Чыр-чатакты чагылдырган журналист зордук-зомбулук-тун эмне экенин билүү кажет.

Кээ бир изилдөөлөр кыйноонун түрүн үчкө бөлөт: түз зордук-зомбулук (токмоктоо, атуу, зордуктоо ж.б.); маданияттуу кыйноо (жек көрүү сезими менен сүйлөп чыгуу, ксенофобия, согушту диний жактан актоо ж.б.) жана түзүлүшкөн кыйноо (апартеид, колониялаштыруу, башка бир мамлекеттин жерин аскердик күч менен басып алуу ж.б.).

Кыйноонун ачык жана ачык эмес түрлөрү да болот. Журналист өлтүрүлгөн, жарадар болгон, зордукталган, жүдөгөн жана өз үйлөрүн таштоого аргасыз болгондорду өз көзү менен көрүшү мүмкүн. Бирок мунун астында жек көрүү сезими жашыруун болуп, ксенофобия, согуштан жеңилгенден кийин жеңүү үчүн кайта күрөшүүнү эңсөө болот. Бул жагдай зордук-

зомбулуктун уланышын шарттайт. Системанын өзгөрүшү (структуралык өзгөрүү) – алсак, тилди жана маданиятты жок кылуу – аң-сезимге оңой менен берилбейт. Мунун аткарылышына көп убакыт сарпталат.

Согуш учуру болсо да, зордук-зомбулуктун аныкталган түрлөрү эл аралык гуманитардык укукка каршы келет. Аскердик кылмыштардын долбоору мыйзамды бузуу жана согуштун чөйрөсүндө иштеген атайын журналисттерге окутуу үчүн даярдалган. Окуу журналисттерге кандайдыр бир окуяга күбө болуп калышса, кыйноонун деңгээлин аныктоого жардам берет. Бул долбоорду баштап чыккан журналистиканын Пулитцердик наамынын ээси Рой Гутмандын айтымында, жарандык калктын жанын сактоо үчүн чиркөө ж.б. тарыхый имараттарга жашырынса, армиянын дал ошол жерлерди аткылашын карап туруу аябай оор. Бирок бул көрүнүштөн улам, «Женевиа Конвенциясынын эрежелери бузулду» деп макала жазылса, репортаждын деңгээли бир баскычка жогору көтөрүлөт. Мындан анын маанилүүлүгү да көтөрүлүп, конфликттин уланышына жана тактикасына өзгөрүү киргизиши ыктымал (12-бөлүмдү караңыз).

*Этникалык жана
диндик аныктамаларды
жөнөкөйлөтүп
пайдалануу чыр-чатак
чыгаруу үчүн көкүтүү
болуп калышы ыктымал*

Жаңжалдын чегин аныктоо

Этникалык жана диндик аныктамаларды жөнөкөйлөтүп пайдалануу чыр-чатак чыгаруу үчүн көкүтүү болуп калышы ыктымал

Жаңжал болуп жаткан аймактагы окуяны жазуудан мурун негизги суроо берүүдөн башташ зарыл: «Чыр-чатактын чегин кантип аныктоо кажет?». Журналистикада маалымат берүүчү китепчелердин жетишсиздиги болбой койбос. Бирок этникалык жана диндик аныктамаларды жөнөкөйлөтүп пайдалануу, же ачык эле «биз жана аларга» бөлүү чыр чатак чыгаруу үчүн көкүтүү болушу мүмкүн. Аскердик окуяларды баяндоодо ойлонулбаган мындай кыска терминология – конфликттен чындап эле кутула албай тургандай ойго жетелеши мүмкүн.

1990-жылдардын ортосундагы Балкандагы чыр-чатактагы маалыматтар өз ара «сербдер», «хорваттар» жана «мусулмандар» деп бөлүнүп калган. Аскерлердин көбү бүт тараптарда бирдей этникалык жактан же серб, же хорват болуп, диндик жактан мусулман болушкан. Бирок мындай маалымат берүүнүн жөнөкөйлөтүлгөн түрү эскертмесиз берилгенде, өтө кооптуу окуяга айланмак. Аны менен бирге далилдерди курчутуп, талаш-тартыштын чордону мурдатан элдешпес душмандардын ортосундагы «байыркы этникалык согуштук сезимдерден» куралган.

Чынында, көптөгөн серб жана хорват жарандар көшө-рүп согушка каршы чыгышкан. Ал эми, бийлик алардын изине түшүп, куугунтукка алган. «Мусулман тарап» серб жана хорваттарга караганда этникалык аралашууга аз дуушар болсо да, эл аралык деңгээлде таанылган Босниянын борбор шаары Сараеводо турушкан. Югославиянын мурунку бир топ жашоочулары этникалык идентификациясынан таптакыр баш тартып, же аралашкан элден чыкканын мойнуна алган. Мусулмандар чыр-чатакты ого бетер ырбатып, өздөрүнө «босниялыктар» деген жаңы терминди тандашат. Мында алар өздөрүнүн жеке улуттук өзгөчөлүгүн көрсөтүп, диндик мотивациядан улам жарака кетет. Жыйынтыгында, талаш-тартыш жер үчүн согушту ачат.

Жер үчүн согушуу жандуу тартыштар менен уланган. Анда кантип аталыш керек, же аныктаманын өзгөрүшүн кандай түшүнүү керектигин талашкан. Ошол эле мезгилде, чечимдерин табуу боюнча да тартыштар болгон.

Журналист так репортаж даярдаса, эч качан бирөөнүн зыяны үчүн бир тараптын ой-пикирин жактабайт. Көптөгөн журналисттер талкууга катышып жатып, геноцидге кезиккенде, аларга ишин так аткаруу милдети коюлган. Айрымдарынын айтымында, журналисттер бейтараптуу маалымат берип, анын ичинен согушуп жаткандарга тиешеси жок жөнөкөй жарандардын оюн чагылдырууга милдеттүү. Макаланын контексти чын адамдардан куралышы кажет. Мындайча айтканда, жетекчи, эксперт, же дипломаттар эмес. Анткени, алардын айтканын чагылдыруу көп учурда бардык тараптарга күч колдонууну курчутуп жана зыян алып келет.

Эң маанилүүсү – кырдаалдын оордугун көрсөтүү аракети. Сиздин материалыңыз кандайдыр бир тарапка үгүттөөнүн куралы катары колдонулбасын. Албетте, маалымат дал ошол аймактын болушунча чындыгын чагылдырышы шарт.

Тилдин эмоционалдуу стили

Согуш өтө жогорку эмоционалдык күчкө ээ. Бардык эле адамдар сымал журналисттер да анын күчтүү сезиминин тасирине берилет. Бирок журналистиканын негизги эрежелери журналисттерди төмөндөгү нерселерден алыс болуусун талап кылат:

- опуза жана кемсинтүү
- тилдин орой (катаал) стили
- кыйноого азгыруу

Журналист коомчулугунун коркунучта экенин сезсе, дүйнө элине кандай байкалса, ошол деңгээлге түшүп калышы оңой. Бирок душманды өлтүрүүгө чакыруу, же калкты кыйноого үгүттөө – жоопкерчиликтүү журналистиканын чегинен алыста турат. Аскердик кылмыштарды караган эл аралык сот бир канча жолу жалпыга маалымдоо каражаттарынын кыйноого үгүттөөсү боюнча маселелерди көтөрүп чыккан. Бул боюнча мыйзамга карата аскердик кылмыш кылгандай эле жооп бериш керектигин айтышкан.

Керек болсо, эң жөнөкөй сөздөр азгыруучу болушу ыктымал. Алсак, «согушкер» же «эркиндик үчүн күрөшүүчү» деген терминдердин жашыруун мааниси да болот. «Куралчан күрөшүүчү» же «көтөрүлүшчү», «көтөрүлүштүн катышуучулары» же «партизандар» деген сыяктуу сөздөр көбүрөөк маалымат берет жана азыраак эмоционалдуу. Кандайдыр бир тарапка ооп кетпөө үчүн басмырлабаган жана бейтараптуу терминдерди издеңиз.

Өтө эле эмоция менен коштолуп жазылган образдарды кылдат пайдалануу зарыл

Өтө эле эмоция менен коштолуп жазылган образдарды кылдат пайдалануу зарыл. Телекөрсөтүүнүн же басма сөздүн жаңылыгында эң кандуу сүрөттөрдү көрсөтүү маанилүү эмес. Журналисттер жаңжалдын айынан каза тапкан адамдарды сыйлашы керек. Алардын кыймылынан жаңы жаңжалдын оту тутанып кетиши ыктымал. Эмоционалдык таасир берүүчүлүк эске алынышы кажет.

Басма сөз кээде телекөрсөтүүдөгү жаңылыктарга окшошкусун келип кетет. Бирок басма сөздүн андан айырмасы, окуяны тереңирээк талдап, изилдей алат. Ошондуктан, өтө эле сезимге алдырып, окуяны чагылдырууда актанууга жол жоктой жазуу керек эмес.

Эрежелердин ичинен эң маанилүүсү бул – кайсы бир тараптын экинчи жакка жасаган мыкаачылыгын сүрөттөгөн макала жана сүрөттөрдү басып чыгарууда өтө кылдат мамиле зарыл.

Биз жалпыга маалымдоо каражаттарын тынчтыктын үгүт-төөчүсү болгула дегибиз келбейт. Бирок журналисттер өз жоопкерчилигин сезип, кырдаалдын курчуганына тоскоол болуп, толеранттуулуктун өнүгүшүнө салымын кошо алат.

Уятсыздыктын тузагы

Мындай нерсе көп болот. Эл аралык ортомчулар чыр-чатактын эки тарабын макулдашууга чакыра албай, таң эрте менен атаандашкан сөзмөр оппоненттердин тажаалдыгын жарыялап айтты. Бул сөздөн соң, көбүнчө гезиттердин аталышы минтип жазылат: «Күрөштүн уланышы менен тынчтык процесси колдон чыгаар чегинде».

Бирок апта, ай, же эки айдан кийин жолугушуу болуп өтөт. Анда жалпы чечимге келишпесе да, бир топ маселелер оң жагына оойт.

Маселелерди тынчтык жолу менен чечүүдө арадан эки жыл өтөт. Өкмөттүн ички саясаты «туңгуюкка» кептелип, жергиликтүү чатак дагы кайрадан башталат. Көп өтпөй гезит беттеринде «жаңы согуштун оту тутанып жатат» деген сыяктуу билдирүүлөр басылып чыгат.

Бирок көптөгөн талаш жана түшүнүксүздүктөрдөн кийин жаңы компромисс кабыл алынат. Премьер-министрликтин милдетин убактылуу башка фракциянын лидери аткармак болду. Тынчтык жөнүндө келишим кайрадан макулдашылды.

Жаңжалды чагылдырган журналисттерден дайым келечекке болгон божомолду сурашат. Жогоруда айтылгандай, пессимисттик баа берүү бардык учурда бүйүрдү кызыткан аталыштарга ээ болот. Журналисттер – чыныгы адистешкен бетсиздер экени анык.

Ар бир коркунучтуу шартка жетишерлик баа бербегендей эле, БУУнун коопсуздук кеңешинин «зордук-зомбулук үчүн айыптоосуна» ишенбеш керек. Бул уюм мындан башка чечимге келгенди каалабай, же сыпайы гана билдирүү менен кутулгусу келип жаткандыр. Мындай иш-аракет пайдасыз тынчтык процессинде эч нерсеге алып келбейт. Эгерде сиз кайсы бир жерде жайгашып, чатактын чыгышына көзүңүз жетип, бул маалыматты бардык каражаттарды колдонсоңуз да, коомчулукка билдиришиңиз шарт.

Бирок көпчүлүк учурда негативдүү кадам пессимизмдикти шарттап, жаңжалды андан да ырбатып жиберети мүмкүн. Ошону менен чатакты чечүү ийгиликтүү процесси үзгүлтүккө учурайт.

*Жакынкы чатакка
пессимисттик баа
берүү ар дайым
атак-даңкты
алып келет*

*Коркунучтуу божомол
тууралуу саймедиреген
бетсиздердин тузагына
илинип калуудан качсаңыз,
акылдуулук кыласыз*

Тынчтык процесси дайыма эле бир топ ийгиликсиз кездер менен коштолот. Бирок бул процесс өтө маанилүү. Анткени тараптарды байланыштыруу үчүн бириктирип, алгач кийин-соңку чечиле турган маселелерден баштайт. Муну менен алар ишенимге кирип, жыйынтыгында жаңжалдын түйүндүү жана глобалдуу чечиминин аягына чыгуу мүмкүнчүлүгүн түзүшөт.

Тынчтык макулдашуусунун туруксуздугуна ынандырууда журналисттерди анча ойлондурбаган маселелерден башка тарапка ээрчитет. Жыйынтыгында, мамлекеттин жана жарандык коомдун өнүгүшүндө ийгиликтүү кадамдар ташталат. Мисалы, көпүрө кайра ачылары менен мамлекеттик борбор түзүлүп, үй-бүлөнүн артынан үй-бүлөдөн турган качкындар кайта баштайт. Бул жетишкендиктер процесстин бир бөлүгү. Ошентип, тынчтыкты колдогон адамдардын тобу көбөйүп, согуш басаңдайт.

Коркунучтуу божомолду айткан уятсыздардын капасына кармалып калуудан качыңыз. Мындай кадам менен сиз тынчтык процессинин чындыгын терең чагылдырып, тең салмактуу бере аласыз.

Кризиске болгон реакция

Бомбалар жарылууда, президент өлтүрүлдү. Зордук-зомбулук жөнүндө маалымат таркады. Бул өтө оор окуя, дал ушундай учурда адистик нормаларды кармануу аябай маанилүү.

Чыныгы азапты башынан өткөргөндүгүн жабыркагандар айтып беришүүдө. Саясий ишмерлер кимдир бирөөнү айыптаган билдирүүлөрдү таркатууга шашууда. Атаандашкан жалпыга маалымдоо каражаттары ишенимдүү кабарларды жазып, бир «үндөгү» материалдарды баяндоодо.

Бул убакыт аралыгында жоопкерчиликтүү журналист үчүн чоң тобокел алып келет. Бир тараптуу далилдер, жоопкерчилик белгиленген эмес жана башаламанга түшкөн кырдаалга чыныгы маани берүү мүмкүн эмес.

Өтө көп сандагы адамдар бир көз-карашты айтып турса, андагы жыйынтыктан качуу да оор болот. Мисалы, бир этникалык топ башка топко атайын кол салган. Бирок муну тастыктоого эч кимде эч кандай далил жок.

Мындай жоопкерчиликсиз маалыматты берүү түздөн-түз кийинки зордук-зомбулукка алып келери анык. Себеби, сезимдер күчөп турганда, коомчулук өч алууга даяр турат.

*Согуш кези болсо да,
жарандык коом
жашоодон, өнүгүүдөн
жана үмүт эткенден
талыкпайт*

Бул түрдүү абалда сиздин репортажыңызга төмөнкүлөр зарыл:

- Белгилүү далилдерге гана таянып, тастыкталбай турган нерсени түшүндүрүү;
- Сезимдерди басаңдатып, биринчи орунга окуяга оор салмактуу караган коомдун катмарын чыгаруу;
- Ар тараптын оюн чагылдыруу жана белгилүү стереотиптерди жеңүү;
- Оңой эле жыйынтык чыгара койбой, материалдын татаалдыгын изилдөө;
- Окуянын, мейли кайгылуу болсун, бирок келечегине баам салуу;

Окуяларды жоопкерчиликтүү чагылдыруу

Согуш кези болсо да, жарандык коом жашоодон, өнүгүүдөн жана үмүт эткенден талыкпайт. Бирок журналисттин милдети жана табигый сезими чыр-чатакка катышкан «топтор» тууралуу маалымат берүүгө түртөт. Ошондой эле, коомдун кеңири катмарларына байкоо жүргүзүү да маанилүү. Өтө сейрек учурларда гана согушту жактагандар калктын 100 пайызын түзөт. Ал эми, жаңжалдын жүрүшүн баяндап бергендер жана анын аркасында тургандар бир гана милитаризацияланган коомдун кейпин түзүүгө түрткү болот.

Жоопкерчиликтүү журналистика согушка каршы иш-чараны чагылдырат. Биринчи катарга согуштун уланып кетпешин каалаган адамдарды жана топторду чыгарат. Коомдор аралык кызматташуунун мисалдарын келтирип, жаңжалдын артынан бузулган тынчтыкты бекемдөөгө байланыш түзүү керектигин айтат.

Экстремисттер чукул мезгилдин ичинде гезиттердин биринчи беттерин басып ала баштайт. «Токтоо» адамдар мындайда көз жаздымда калат жана ЖМК аларга дээрлик көңүл бурбайт. Кыйноого каршы иш алып барган жарандык коомдун топтору тууралуу материалга караганда зордук-зомбулукка чакырган макала кызык болору шексиз. Бирок бул түрдүү репортаждар да радикалдарды актап, альтернативдүү варианттарга ачыктык киргизет.

Ишенимдүү репортаж түрдүү ишмерлердин оюн чагылдырып, алар аркылуу коомду теңдикке умтулууну максат кылышы керек. Глобалдуу чечимге жетүү канчалык жетпестей көрүнбөсүн узак мөөнөттүү уруксатка тынчтык бекемдөө процесси маанилүү. Ал эми, жергиликтүү макулдашуулар жана ишти ордунда изилдөө, зордук-зомбулукту азайтуу, же жок кылуу боюнча долбоорлору позитивдүү белгилер болуп саналат.

Согуш бүтөрү менен эл аралык баяндамачылар өлкөдөн чыгып кетишет да, дүйнө ар дайым чыр-чатакта жашагандай сезим жаратат

Жаңжалды изилдеген айрым эксперттер окуяны тең салмактуу баяндоонун өзү анын тынчтык жолу менен чечилишине түрткү берет дешет. Журналисттин иши бул – жумушун айтылгандай аткарып, окуяны майда-чүйдөсүнөн бери чагылдыруу. Ошентип, жаңжалдын тараптары тынчтыкка жетип, бири-бирин түшүнө алат.

Көпчүлүк учурда согуш болуп жаткан жерден эл аралык баяндамачылар чыгып кетери менен маалымат булагы басаңдап калат. Бул ыкма аларга дүйнө дайыма эле чыр-чатак менен жашап келгенин түшүндүрүп, согушуп жаткан соң, эч качан тынчтыкка жетише албастыгын билдирет. Иштеп жатып, көбүрөөк аймактын калыбына келүү жана өнүгүү маселелерине көңүл буруп, ийгиликсиздиктер жана оорчулуктар тууралуу токтолуу кажет. Ошондой эле, өлкөнүн зордук-зомбулуктан баш тартканын белгилөө керек.

Алдыңкы макаланы тандоо жана жайгаштыруу

Өзүңүздү Жакынкы Чыгыштагы күндө чыгуучу гезиттердин редакторумун деп элестетиңиз. Сиз дүйшөмбү күнү басылуучу санга сенсациялык жаңылык издеп убарасыз. Дем алыш күндөрү сизге бир канча маанилүү окуялар жөнүндө маалыматтар түштү:

- Үч күндүн ичинде башын өлүмгө байлап койгон согушкерлер тарабынан беш жардыруу болуп, Израилдин тогуз жараны каза тапса, ондогон адамдары жаракат алды;
- Израилдик коопсуздук күчтөр Палестинанын бир топ шаарларынын жолун тосуп салды. Бул миңдеген палестиндиктер жумушуна барбай калды дегенди түшүндүрөт;
- Палестина жана Израилдин премьер-министрлери жолугушту, бирок конкреттүү макулдашууга келишкен жок. Жыйынтыгында, өкмөт башчылар келечекте дагы сүйлөшүүлөр жүргүзүүгө милдеттеме алышты.

Алдыңкы макалага кайсы маалыматты тандоо керек? Көбүнчө жөнөкөй жана белгилүү эрежени эсепке алышат. Анда минтет: «Эгерде кан бар болсо, бул эң маанилүү кабар». Күнүмдүк зордук-зомбулукту чагылдыруудан баш тартуу кыйын. Атаандашкан жалпыга маалымдоо каражаттары акыркы жырткычтыктар жөнүндө жеке «шапкелерин» жазат (сенсацияны бил-

гиси келген жана бир бетке толгон аталыш). Бирок күндө болуп жаткан зордук-зомбулуктан көрө күчтүн баарын тынчтыкты чагылдырууга жумшоо маанилүү. Эгерде сиз көптөгөн жылдардан бери премьер-министрлердин алгачкы жолугушуусу болуп отурган далилди байкасаңыз, анын маанилүү болору анык.

Андан тышкары дагы алдыңкы материалды тандоо ыкмалары бар. Күнүмдүк темаларды чагылдырууга караганда, сенсациялык жаңылыктарды чагылдыруу оңой. Анткени, сенсациялык жаңылык өзү үчүн сүйлөй алат. Ошондуктан журналисттер согуш, анын жүрүшү жана ачкачылыкка көбүрөөк көңүл бурат. Кээде жаң-жалдан кийинки жашоону калыптандыруу боюнча маселелерди чагылдыруудан качышат. Бул учурда тандоо жасоо оор, себеби кризистен соң кайра калыбына келтирүү иштерин чагылдыруу редакциялык бюджетке көп чыгымдарды алып келиши мүмкүн.

Чындыгында сиз окуяларды чагылдырууга кетирген ресурстарыңызды иретке келтирип алганыңыз оң. Репортажды алып барган кабарчылардын саны чектелүү болот. Ал эми, жоопкерчиликтүү журналист ресурстарын бөлүштүрүп алуусу – субъективдүү чечим экенин моюнуна алышы зарыл. Ошондуктан, журналисттик ресурстарды кантип пайдалануу чечимин кабыл аларда көз-караштардын санын көбөйтүп, тынчтыкты чагылдырууга маани бөлүү керектигин билүү кажет.

«Бөлүнүп калган» коомдун көйгөйлөрүн чагылдыруу

Согуш өзү менен бирге бөлүнүп-жарууну алып жүрөт. Адамдар алыстап, көпүрөлөр кулап, мамлекет бир канча ажырымга бөлүнөт. Маалымат согушу атайын кылымдар бою жанаша жашаган элдерди бири-биринен алыстатууга багытталган. Качан гана байланыш үзүлгөн соң, каршылашкан борбордон маалымат келбей калат. Жергиликтүү репортёрлор каршылашкан чектен тышкары унчуга албай, душманга «башка, же чоочун» деген ат коюлат.

«Бөлүнүп калган» коомдун көйгөйлөрүн туура чагылдырууда аларды бириктирүүгө аракет кылыш керек. Бул стратегия өзүнүн ичине толук чагылдыруу, этникалык, улуттук жана диндик топтордон турган журналисттерди бириктирүү, ар тараптуу жана бирдиктүү репортаждарды жүргүзүү, фронттун чегинен ары да изилдөө долбоорлорун камтыйт. Эки тараптын бирдей адамдарынын укугу бузулуп жатканы тууралуу макала ар бир жакка алардын кандай кыйналып жатканын сездиртет. Эгерде материал эки коомчулуктун журналисттери аркылуу жазылса, алар ишенимди калыптандырууга жардам берет.

Диалогдорду жүргүзүү жаңжалдын түрдүү тараптарынын айрым адамдарын чогултат. Мында суроолорду талкуулап, араздашууну сүйлөшүп, бир чечимге келүүгө көмөк көрсөтөт.

Маалымат согушу атайын кылымдар бою жанаша жашаган элдерди бири-биринен алыстатуу үчүн багытталган

Атайын басылмалар же документалдуу тасмалар кайчылашкан пикирлерди бириктирип, диалогдун түзүлүшүнө жана көз-караштар менен алмашуу мүмкүнчүлүгүн жаратат. Коомдун ички көйгөйлөрүн чагылдырган репортажды болгону аймактагы бир канча гезиттерге бир убакытта басып чыгаруу зарыл. Муну менен маалыматка бут тоскондорду талкалайсыз.

«Бөлүнүп калган» коом жөнүндөгү бардык долбоорлор дыкат редакциялык кароого жана жеке сүйлөшүүлөргө муктаж. Бул долбоорлорго катыша турган кандидаттарга позитивдүү сүйлөп, сүйлөшүүнү оор басырыктуу алып баруусун суранышат. Өтө эле сезимдерге берилбей жана жаңжалга катышкан бардык кесиптештерге сый мамиле керектигин айтышат.

Коомдун ички көйгөйлөрү тууралуу репортаждар катышуучулардын жолугушуусунан алынат. Бул долбоор өз ара ишеним түзүү, маселелерди талкуулоо жана жалпы иш-чараларды аныктоого түзүлөт. Маалымат каражаттары буга өзүнүн жыйынтыктары жана коомдун талкуусун киргизүүгө аракет кылат. Эгерде коопсуздук жана коргоо маселелери жол берсе, талкууга бардык өкүлдөрдү чакырат. Анда башка өлкөнүн жарандык коому, расмий өкүлдөр кырдаалга баа беришет. Ал эми, ЖМК өзү мындай жарандык коомдун арасында ортомчу милдетин аткарып калат.

Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институтунун редакциялык стратегиясы коомдун ички көйгөйлөрүн чагылдыруудан куралат. Катышуучуларды кызыгууга чакырып жана жаңжалга катышкан бардык тараптарды көмөк көрсөтүүгө түрткү берет. Өз ара ишеним түзүлгөн жагдайда иштөөгө мүмкүнчүлүк берип, репортаждарды аларга көрсөтүү менен баарына бирдей шарт түзүп берүүгө далалаттанат.

Мындай ыкманы колдонуп, бир гана маанилүү маалыматка ээ болбой, андан да жаңы жана позитивдүү келечек курса болот. Ошондой эле, үлгү болуп каралып, душмандар деп эсептелинген адамдардын ортосунда ишеним жаралып, профессионалдуу деңгээлде сүйлөшүүлөр жүргүзүлөт. Мындан алар өз ара макулдашууларга да жетишет.

Мисал

Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту жакынкы аралыкта болуп өткөн тажрыйбалык мисалдарын сунуштайт. Анда коомдун ички көйгөйлөрү тууралуу репортаждардын креативдүү стратегиялары көрсөтүлгөн.

Македониядагы массалык башаламандыктар. Македония республикасы, мурунку Югославия республикасы, туруксуз өлкө болуп эсептелинип, калктын азыраак бөлүгү этникалык албандар түзөт.

*Чыр-чатактын кадимки
курчугандыгын
чагылдыруу макаланы
репортаж эмес, көбүрөөк
памфлетке окшотуп
салат жана экинчи
тараптын маалымат
булактарын колдонбойт*

2001-жылы Битола шаарында македониялык аскерлерди өлтүрүп салышкан соң, массалык башаламандык башталат. Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институтуна жазып жүргөн жергиликтүү македониялык журналист өзүнүн репортажында зордук-зомбулукту актоого аракет жасайт. Ал албандыктар тууралуу белгилүү стереотиптерди пайдаланып, Македония мамлекетинин бирдиктүүлүгүн жана көз карандысыздыгын колдогондой жазат.

Бул репортаж эмес эле, көбүрөөк памфлетке окшошуп калган. Ал бир дагы талкаланган дүкөндөрдүн ээсинен интервью алган эмес. Бирок жабыркагандардын баары албандыктар болгон.

Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институтунун редактору менен болгон бир канча маектешүү журналист үчүн пайдалуу сабак болгон. Ал журналистке окуянын башка көзкараштан кароого үйрөткөн. Анын үстүнө македониялыктын албандар менен байланышууга мүмкүнчүлүгү болгон эмес. Ошондуктан, жергиликтүү коомчулук тарабынан анын материалдар шектенүү менен кабыл алынган. Бирок согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту ага жергиликтүү эшиктердин ачылышына жардам берген. Анын ичинде аны албандыктар да кабыл алган.

Журналист жолугушуулардан кайтып келип, таптакыр башка материал, т.а. бир топ профессионалдуу макала жазат. Журналистти окутууга редактор көп убакыт коротту, бирок жергиликтүү кабарчы менен иштөөнү улантуу ийгиликтүү болгон. Эгерде редактор анын макаласынан баш тартып, башкасына өткөндө, утулуп калмак. Макаланын акыркы варианты сонун теңдештирилип жазылган жана алгачкы жолу македониялык журналисттин материалы албан тилине которулган. Кийин ал албан гезиттеринде басылып чыккан. Бул жагдай эки жактын ортосунда ишеним жаратып, байланыш түзүүгө шарт түзгөн.

Кавказдагы диалог. Абхазия – бул таанылбаган мамлекеттик түзүм, 1990-жылдардын башындагы катаал согушка чейин Грузия республикасынын курамында болчу. Ошондон бери чек ара жабылып, эки өлкөнүн борбор шаарлары Тбилиси менен Сухуминин ортосунда расмий жана расмий эмес маалымат алмашуу токтогон. Маалыматтын жетишсиздиги түшүнүксүздүк жана ишеним артпоону жаратат. Бул талашты саясий деңгээлде башкаруу жана чечүүгө тоскоол болот.

2003-жылы жазында жергиликтүү журналисттер, жарандык коомдун топтору жана «Жараштыруу ресурстары» деген эл аралык жаңжалды чечүү тобу менен биргеликте согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту ай сайын чыгып туруучу «Панорама» гезитин негиздешет.

Бул гезит конфликттин эки тарабы түзгөн бирдиктүү иши болгон. Анын түзүлүшүндө бирдей абхаздар да, грузиндер да эмгек кылган. Алардын милдети бир гезит чыгаруу жана анын эки тилде – грузин жана абхаз тилинде басуу болгон. Долбоор ийгиликке жетишип, жөнөкөй калк эки тараптын маалыматы менен таанышууга мүмкүнчүлүк түзүлгөн. Гезит акыркы учурда өзгөчө Абхазияда кадыр-баркка жеткен.

Хорватиядагы аскердик кылмыштар. Хорватиядагы Вуковар шаары өтө катаал кылмыштардын чордону болуп турган. Бул Сербиянын Югославиянын курамынан чыгардагы алгачкы мезгилде болуп өткөн. Анда сербиялык жана югославиялык армия бири-бирине каршы катаал жүрүштөрдү жасаган.

Ушул чыр-чатакка он жыл толгондо, согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту ички коомдун окуяларын кабарлоого чоң долбоорду ишке ашыра баштайт. Анда бирдей серб жана хорват журналисттери чогулуп, узак мөөнөттүү кызматташуунун чегинде кылмыштарды изилдөөгө чакырат.

Долбоор өтө чоң жумушту аткарууга жана алардын бир топтун ичинде иштешине өтө кылдаттык мамилени талап кылат. Бирок жыйынтык ошончо убакыт жана эмгекке татыган.

Эң көрүнүктү далил бул – Сербия журналисттеринин тобу дал ошол кагылашууда катышкан бир канча сербиялык аскерлерди тапкан. Алар ачык эле эмнелер болуп өткөнүн жана жасаганын айтып берүүгө даяр болушуп, чын жүрөктөн өкүнгөнүн билдиришет.

Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту ал репортажды Хорватия менен Сербиянын алдыңкы гезиттеринде басып чыгарды. Сербиялык окурмандар өкмөтүнүн кылмыштары жөнүндө сербиялык журналисттер жазган макаладан окушту. Ал эми, хорват окурмандары жөнөкөй сербиялык аскерлердин өкүнүчүн угууга мүмкүнчүлүк алды.

Эки аудитория тең бирдиктүү иштин мүмкүн экенине жана эки жактын бири-бирине ишеним түзүлгөнүнө көзү жетти. Ал эле эмес, башында долбоорго каршы чыккан серб редактор мындай изилдөө материалын басып чыгаруу баатырдыгына куттуктоо алды.

Бул креативдүү ыкманын бир канча мисалдары гана. Ички коомдун көйгөйлөрүн чечүүдө жол табуу журналистиканы жогорку деңгээлге чыгарып, «көпүрөлөрдүн» кайрадан курулушуна жана конфликттин чечилишине жардам берет.

*Ички коомдун көйгөйлөрү
тууралуу репортаждар
журналистиканы
жогорку тепкичке
көтөрүп, жаңжалдын
чечилишине көмөк
көрсөтөт*

Адилеттүү согуш

Көптөгөн аскер башчылар айбанчылыкты токтотууга согушту чечүү зарылчылыгын акташат. Бул себептер чынында чыныгы максатты жашырат. Алсак, бийликти, же аймакты басып алуу.

Бирок баары бир Батыштын философиялык, диндик жана укуктук теориялары адилеттүү согуш идеясынын белгилерин аныктайт:

- **Акыркы каражат** – күч колдонуудан мурун бардык зордук-зомбулуксуз варианттар жок кылынышы шарт.
- **Легитимдүү (мыйзамдуу) бийлик** – керек болсо адилеттүү себептер да согушту баштай албайт. Ал башка адамдар, же бир топ адамдар тарабынан кабыл алынышы мүмкүн жана алар бүтүндөй бийликти түзбөйт, алар коомдун мыйзамдуу мүчөсү катары таанылса да.
- **Зыянды төлөө** – адилеттүү согуш бир гана зыян тийгизгенди төлөө үчүн жүргүзүлүшү кажет. Көпчүлүк учурда өзүн-өзү коргоодо.
- **Ийгилик** – согуш ийгиликке жетүүгө негиздүү мүмкүнчүлүк болсо гана акталат. Өлүм жана жарааттар үмүтсүз себептер үчүн акталбайт.

- **Тынчтыкты орнотуу** – согуштун акыркы максаты тынчтыкты орнотуу болушу зарыл. Ошол тынчтык мурункуга жана согуш жүргүзүлбөсө болбогондой жакшы деңгээлде болушу шарт.
- **Пропорционалдуулук** – көрсөткөн зордук тийгизген зыянга тең болушу керек. Легитимдүү бийлик максатына жетүү үчүн көрсөтүлгөн жана талап кылган күчтү колдонуп, же зыянды толуктоо үчүн пайдалана алат.
- **Дискриминация (үстөмдүк кылуу)** – согушка катышкан жана катышпагандардын куралы айырмаланып турушу шарт. Жарандар эч качан согушка катышпоо керек. Жарандарды өлтүрбөөгө бардык күч-аракеттерди жумшоо кажет. Жарандардын өлүмү бир гана аскердик жайларды жок кылууда болуп өтсө, акталышы ыктымал.

Албетте, бул принциптер зордук-зомбулукту колдонгонду актоого эң жогорку белгилерди түзгөн. Алар пайдалуу башкарууну көрсөтөт. Ошондой эле, себептерин жана чыр-чатактын уланышын изилдөөдө негиз болуп бере алат.

Алты маанилүү милдет

1. Жаңжалды түшүнүү милдети:

- Биз эреже боюнча, басылмага чыкканга чейин чыр-чатакты изилдеп, аны түшүнүп жана чечүү жолдорун билишибиз керек.
- Биз чыр-чатактын өнүгүшүн жана чечүү түйүнүн кантип жаратууну карап, «согуштун эрежелерин» үй-рөнүп, тынчтыктын окуусун иликтешибиз зарыл.
- Ушулардын баары эле бардык тармактык жана сенсациялык репортаждарга тиешелүү.

2. Ар тараптуу репортаж жүргүзүү милдети:

- Биз чыр-чатакты бейтараптуу жана тең салмактуу чагылдырышыбыз шарт.
- Жаңжалдын топторунун көйгөйлөрүн жана пикирин билдирүүгө бардык күч-аракетти жумшоо керек.
- Биз дайым өзүбүздүн жактообузду аныктап алышыбыз зарыл. Журналисттер катары биз окурмандарга өзүбүздүн тараптуулугубузду, кайсы жакты колдоорубузду билдиришибиз кажет.
- Бул репортаждын бардык түрүнө жана анын журналистине тиешелүү.

3. Жаңжалдын шартын жана себептерин кабарлоо милдети:

- Биз бардык тараптардын нааразычылыгына калган мыйзамдык жана жеке негиздерди так көрсөтүшүбүз шарт.
- Биз субъективдүү нааразычылыктарды берип жатып, анын чыр-чатактын чечилишине жардам берерин окурмандарга айтып жана эскертип турушубуз керек.

4. Адамдын тараптуулугун көрсөтүү милдети:

- Биз адамдардын окуяларын жазып жатып, оор басырыктуу жана профессионалдуулук менен берүүгө милдеттүүбүз.
- Бул милдетибиз кабарлап жаткан адамдарга гана тиешелүү эмес, ал окурмандарга да тиешелүү.

5. Тынчтык акциялары жөнүндө маалымат берүү милдети:

- Биз тынчтык жана макулдашуу үчүн күрөшкөндөр жөнүндө чыр-чатакты ыргаткысы келгендер тууралуу макаланын көлөмүн тең берүүгө милдеттүүбүз.

- Биз согушка катышып жаткандардан тышкары дагы маалымат булактарын издешибиз кажет. Бул окурмандарга жаңжалды түшүнүүгө жардам берет
- Бул кимдир бирөөнүн тарабына өтүү же «тынчтыктын үгүттөөчүсү» болуу дегендик эмес. Биз кандай аскердик акциялар жөнүндө маалымат берип жатсак, ошондой эле тынчтык акциялары тууралуу кабар беришибиз шарт.

6. Биздин таасирибизди сезе билүү милдети:

- Биздин репортаждарыбыз жаңжалга жана анда жашап жаткан адамдарга кандайдыр бир таасир берерин сезишибиз зарыл.
- Биз сергек болууга милдеттүүбүз. Кимдир бирөө тарабынан аскердик иш максатына пайдаланылып калбоого аракет кылып, маалымат каражатын башкарып алгысы келгендерди ашкере кылыш керек.

КӨНҮГҮҮ

Төмөндөгү көнүгүү ойдон чыгарылган өлкөдөн алынган. Ар бир сценарийдин окуяларына көңүл буруңуз. Андан кийин көз-караштарды талкуулап, ал маалыматты кантип жазарыңызды аныктаңыз.

Кыска тарыхы: абедар жана седарлар бир кичинекей тоолуу өлкөдө жашашат. Акыркы учурда экөөнүн ортосундагы пикир-келишпестиктер көбөйөт. Себеби, ресурстардын күндөн-күнгө азайышы, алсак, айдоочу жер жана таза суу. Эки коомчулуктун жаштарынын арасында жумушсуздар көп, эки жактын өкүлдөрүнүн катышуусунда көчөдө каардуу кагылыштар болуп өттү.

Биринчи сценарий: Борбордогу ири коомдук митинг учурунда седарлардын башчысы абедарлардын «акмак» экенин айтты.

- Сиз – улуттук радиостанцияда иштеген журналистсиз. Бул кеп тууралуу кабарлайсызбы? Эгерде, жообуңуз ооба болсо, кантип? Жек көрүү жана азгыруу учурундагы сөздөрдүн айырмасы барбы?

Экинчи сценарий: Абедарлардын өкмөтүнүн министри Седардын Канышасынын акыркы 14 кылым бою бийликте турганын жана седарлар аны «бүт седарлардын энеси» экенин айтып келип, министр Канышаны «сойку» деп атады.

- Сиз бул тууралуу маалымат бересизби? Дал ушул сындын аркасында эмне турат (шек келтирүү, келекелөө, тамаша ж.б.)? Бул өкмөттүк жыйындын эң маанилүү маалыматы боло алабы?

Үчүнчү сценарий: Абедарлардын башчысы калктын алдына чыгып, бардык абедарларды «седарлардын көйгөйүн биротоло жок кылууга» чакырды.

- Сиздин радиостанцияңыздын бул сөзгө карата мамилеси кандай болот?

Төртүнчү сценарий: Седарлардын лидери менен жеке-жеке маектешип жатып, ал сизге он кыштактын тизмесин берди. Ал жерде этникалык абедарлар жашайт, бирок седарлардын башчысынын айтымында, болушунча тезирээк бул аймак седарларга тиешелүү болуш керек. «Чынында, мурун бул жерде седарлар жашаган, ошондуктан бизге берилиш шарт», - деп эсептейт ал.

- Журналист катары бул интервьюга кандай карайсыз? Сиз бул жөнүндө кабарлайсызбы жана кыштактардын тизмесин жарыялайт белеңиз?

ОКУУ ҮЧҮН КОШУМЧА ЖАНА СУРАП-БИЛҮҮ МАТЕРИАЛДАР

Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институтунун веб-сайтында тынчтык жөнүндө басылып чыккан макалалардын шилтемелери көп. Сиз **www.iwpr.net** дарегине кайрылып, окусаңыз болот.

IMPACS ЖМК, саясат жана жарандык коом институту бул – канадалык уюм. Ал жаңжал кырдаал менен ЖМКны байланыштырып, баалуу маалыматтарды берет. Анын айрымдары бул бөлүмгө да киргизилди. Сиз **www.impact.org** сайтына баш багыңыз.

ЖМКны колдоочу эл аралык уюм, кризис аймактарында жана өткөөл учурларда ЖМКнын керектөөсү менен алектенет. Жаңжал кырдаалдар боюнча жаңы жыйынтыгын жарыялаган. Аны **www.i-m-sdk** сайтынан көрө аласыз.

АКШнын Тынчтык Институту ММКнын ролу каралган, кагылыш кырдаалды чагылдырган макалалар жөнүндө үзгүлтүксүз кабарлап турат. **www.usip.org** сайтына карагыла. Акыркы отчет ММКнын өөрчүүсү боюнча уюм Интерньюс менен бирдикте даярдалып (**www.internews.org**), ММКнын кийлигишүүсүнүн серебин жасайт. (“алсыз коомдон” издеңиз).

19 Берене – Лондондо штаб-квартирасы бар уюм, эркин ММК үчүн мыйзам чыгаруучу база боюнча адистештирилген **www.article19.org**. Мында ММК тууралуу жана Руанда, Балкандагы кагылыш кырдаалын баяндаган зарыл басылмалары менен таанышасыздар.

Журналисттерди коргоо боюнча Комитет – эркин сөз боюнча эң алдыңкы уюм. www.cpj.org. Эл аралык эркин сөз алмашуу (www.ifex.org), дүйнө боюнча мүчө топтору бар уюм.

Эл аралык журналисттер Федерациясы бүткүл дүйнө боюнча журналисттер союздарын коргоону сунуштап, журналисттик ассоциация түзүүгө көмөктөшөт. www.ifj.org

Көзөмөл Индекси – бул кадырлуу басылма жана сөз эркиндигин, ошондой эле ага болгон көзөмөл тууралуу макалаларды чагылдырган активдүү веб-сайт. www.indexonline.org

Журналисттердин Эл аралык Борбору – АКШда штаб-квартирасы бар, эл аралык ММКнын окутуу жана өнүктүрүү боюнча башка программаларды камсыздаган уюм. www.icfj.org

Эл аралык изилдөөлөр жана тажрыйба алмашуу Кеңеши (IREX) – ММК иш-аракеттери боюнча адистештирилген АКШнын өнүктүрүү программаларын ишке ашыруучу уюм. www.irex.org

Жалпы негизди издөө – ММКды жана тынчтык кырдаалын уюштуруучу кагылышууларды чечүү менен алектенген топ. www.sfcg.org

Фонд Хиронделль ММКды жана тынчтык кырдаалын уюштуруу боюнча долбоорлорду ишке ашырат. **www.hirondelle.org**.

Паноус Институт кеңири диапазонду изилдөө, окутуу жана журналистиканы колдоо программалары менен алектенет. **www.panos.org.uk**

Эл аралык бүлгүн тобу дүйнө боюнча бүлгүн кырдаалдар боюнча жогорку сапаттагы үзгүлтүксүз аналитикалык отчетторду жана макалаларга кепилдемелерди даярдайт. **www.icg.org**. Ачык Коом Институту, филантроп Джордж Соростун фонду, өтмө коомдор тууралуу маалымат тартуулайт, көбү фонддун эл аралык программаларынан алынган. **www.soros.org**.

Human Rights Watch (Адам укугун сактоо) (**www.hrw.org**) жана Эл аралык мунапыс (**www.amnesty.org**) – дүйнө жүзүндөгү каатчылык зоналарындагы зордук-зомбулук жөнүндө үзгүлтүксүз отчет даярдаган, адам укугу боюнча алдыңкы эл аралык уюм.

Көп сандагы уюмдар дүйнө боюнча бүлгүн зоналарда тынчтык жана бейпилчиликти сактоого аракет кылат, тынчтык жараяны боюнча маалымат жана анализ, жалпы бүлгүн кырдаалдарды чечүүнү сунуштоочу мүнөздөгү материал даярдайт. Аларга Интернэшнл Элёрт (**www.international-alert.org**), Консилиэйшн Рисосиз (**www.c-r.org**) кирет.

Чыр-чатакты алдын алуу жана багытын өзгөртүү боюнча Европалык Борбор (www.conflict-prevention.net), Эл аралык Тынчтыкты илимий-изилдөө институту, Осло (www.prio.no) жана Оксфорд изилдөө тобу (www.oxfordresearchgroup.org.uk).

Дүйнө жүзүндөгү окуяларды чагылдыруу, эл аралык ММК жоопкерчилигине тоом чекитти коюп, ММКнын чыр-чатак чечүү тармагында иштөөсүн өбөлгөлөйт. www.reportingtheworld.org

Массалык маалымат каражаттарынын өкүлдөрүнө каршы өзгөчө катаал мамиле жөнүндө *Биз Сиздерге Айта Турган Кабар, Эртең Биз Өз Үй-бүлөбүз Тарабынан Өлтүрүлөбүз: Руандадан материал*, автор Филипп Гуревич (Пикадор). Марк Томпсондун *ойдон чыккан согушу*: Сербия, Хорватия жана Босния-Герцеговинадагы ММКтары (19 макала) жана *анын ойдон чыккан Дүйнөсү*: Адам укугуна кийлигишүү жана ММК мейкиндигинин менеджменти, Монро Прайс (Индиана Университи Пресс) менен биргеликте толук камтылган изилдөөлөрдү тартуулайт.

Адам укугу жана бүлгүн мүнөздөгү чыр-чатак кырдаалдарды чечүүгө багытталган ММК өөрчүшүн баяндаган толгон-токой мыкты басылмалар бар экенин эскертип өткүбүз келет. Сиздин назарыңызга тартуулаган тандалма тизме ишиңиздин ийгиликтүү башталышына өбөлгө катары берилди. Бул тизмеге фронт тилкесинде эрдик көрсөткөн жүздөгөн медиа жана адам укугу боюнча жергиликтүү уюмдар кирген жок. Эң мыкты ресурс сиздин жеке демилгеңиз, кошумча www.google.com

12-бөлүм

АДАМ УКУКТАРЫ ЖАНА ЖУРНАЛИСТИКА

ЖМК бийликтин иш-АРАКЕТТЕРИНЕ БАА БЕРИШЕТ жана адам укуктарын коргоонун маанилүү таянычы. Ошол эле учурда, ЖМКнын натыйжалуу ишине керектүү адам укуктарынан көз каранды.

Журналисттер кесибине ылайык адам укуктарын бузууларга бат-бат күбө болушат. Алардын этикалык милдети – андай укук бузуулар жөнүндө билдирүү. Мейли, ал мыйзамсыз түрдө камакка алуу же камакка алынган адамга туура эмес мамиле кылуу, депортация, өкүмдүн мыйзамсыз аткарылышы же массалык түрдөгү өлтүрүүлөр болсун. ЖМК аркылуу көйгөйлөрдүн биринчи орунга чыгаруу – тең салмактуулукка жетүү максатында саясий эрк көрсөтүү үчүн маанилүү механизм.

Журналисттер биринчилерден болуп адам укуктарын бузуулар жөнүндө билдирип, аларга күбө болгондуктан, алардын иши сот бийликтерин тергөө жүргүзүүгө түртөт.

Акыркы жылдары айыптоочулар басма бетинде жарык болгон репортажга шилтеме жасашып, аны айыпталуучулардын Руандагы жана мурунку Югославиядагы аскер кылмыштарына катыштыгы бар экендигин далили катарында кабыл алышкан. Гаагадагы Эл аралык Соттун негизделиши менен адам укуктары тууралуу билдирүүлөрдүн мааниси өскөн.

Ошол эле учурда, өзгөчө, жаңжалдуу аймактарда репортаж жасаган журналисттер өздөрү адам укуктарын коргоого муктаж. Гуманитардык укуктардын чегинде журналисттерге өзгөчө аяр мамиле каралган эмес.

ЖМК аркылуу көйгөйлөрдүн биринчи орунга чыгаруу – тең салмактуулукка жетүү максатында саясий эрк көрсөтүү үчүн маанилүү механизм

*Жаңжалдашкан
тараптар адатта
журналисттердин
изине түшүп же аларды
камакка алышат*

Адам укуктары тууралуу конвенция бардык атуулдарга кандайдыр бир деңгээлде коргоо көрсөтүүгө кепилдик берет.

Жаңжалдашкан тараптар аталган аймактарда журналисттердин эркин иштөөсүнө мүмкүндүк берүүгө милдеттүү. Журналисттерди куугунтуктоодон же камакка алуудан карманууга тийиш.

Чындыгында, ар дайым андай боло бербейт. Жаңжал-дашкан тараптар адатта журналисттердин изине түшүп же аларды камакка алышат. Мындай болгон учурларда өкмөттөр жана адам укуктары боюнча уюмдар кысым көрсөтүү менен жаңылыктарды жарык кылуучу журналисттерди коргой жана бошото алышат.

Адам укуктары тууралуу макулдашуулар

Адам укуктарынын чөйрөсү көп жылдар бою көптөгөн маданияттардын чегинде концепция катарында өнүгүп келген. Б.э.ч 6 кылымда кытай аскери Сан Цзу согуш жүргүзүү ыкмаларына чектөөлөрдү киргизүүнү сунуштаган. 1215-жылы Англиянын Джон ханы кол алдындагы адамдарына жеке менчикке ээ болуу, аны мураска калтыруу жана мыйзам астындагы теңдикти даңктаган укуктук принциптерди Улуу Хартия Эркиндигине кол коюуга аргасыз болгон.

18-19-кылымдарда Европалык түрдүү философтор «табигый укук» концепциясын сунушташкан. Адам төрөлөөрү менен укуктарга ээ болот. Анткени, ал адам баласы. Ал кандайдыр бир өлкөгө, диний же этникалык топко тиешелүүлүктөн көз каранды эмес.

Кызыл Кресттин негиздөөчүсү Генри Данэлт согуш учурунда майып болгондор жана оорулуулардын абалы тууралуу тынчсызданып, 1864 жылы кабыл алынган биринчи Женева Конвенциясынын түзүлүшүндө иштеген. Он тогузунчу кылымдын акырында жана жытырманчы кылымда бул укуктар өнүгүп келген. Саясий жана диний топтор кулчулукка, крепосттук укукка негизделген коомдук түзүлүшкө жана эксплуататордук эмгекке бөгөт коюунун үстүндө иштеп келишкен.

Бүгүнкү күндө биз адам укуктары деп атаган баалуулуктар БУУнун Уставында дүйнөлүк экинчи согуштун аякташы менен бекитилген. Уставдын преамбуласында БУУ адам укуктарынын негиздүүлүгүн, инсандык баалуулук жана абийирди, аял жана эркектердин, кичи жана чоң улуттардын тең укуктуулугун кайрадан даңктоону аныктайт деп жарыяланган. Ал 1945-жылы октябрда ишке кирген.

20-кылымдын экинчи жарымында адам укуктары үчүн эл аралык кыймыл зор жетишкендиктерге жетишкен. 1946-жылы нацист аскер жана саясий лидерлери Нюнбергдеги сотто жарандык коомго каршы кылмыш иштери үчүн жоопко тартылышкан. Ошондо бүткүл адамзатка каршы кылмыш деген укуктук концепция пайда болгон. Бул процесс 1949-жылы Женева Конвенциясы ээлеген чөйрөнүн кеңейишине түрткү болгон. Анын негизинде аскердик кырдаалда жарандык калкты коргоо, аларга жана жарандык мүлккө кол салууга тыюу кылган мыйзамченемдүүлүктөр кабыл алынган.

1948-жылы БУУ Адам укуктары тууралуу Бүткүл Дүйнөлүк Декларацияны кабыл алып, учурдагы эл аралык коомчулуктун бөлүгү болууга умтулган ар бир өлкө үчүн эң маанилүү зарыл шарт катары бекемделген.

Бул Декларациянын 19-статьясында басма сөз эркиндиги каралган. Анда ой-пикир, көз карашты эркин билдирүүгө кепилдик берилип, “чек араларга карабастан, маалыматтарды чогултуп, ММК аркылуу таркатууга” укугу негизделген.

“Муздак согуш” адам укуктары боюнча эл аралык уюмдардын өнүгүшүн басаңдатат. Бирок, адам укуктарынын негизинде гана Советтер Союзунун “бети ачылган”. Алдыңкы көз карандысыз эл аралык уюмдарынын бирдиктүү аракеттеринин артында адам укуктары калыптанган.

БУУну үлгү катары алган башка уюмдар адам укуктары боюнча өздөрүнүн келишимдерин кабыл алышкан. 1990-жылы Исламдык жыйын уюму : “Адамзаты эркин болуп төрөлгөн жана аларды кулга айлантууга, кемсинтүү, кордоого жана эксплуатациялоого эч кимдин укугу жок. Бир гана кудуреттүү Аллага багынууга болот. Андан башкасы болбошу керек” деп билдирген.

1993-жылы БУУ адам укуктарынын бүткүл дүйнөдө бекемделүүсү жана аны жөнгө салуу үчүн адам укуктары боюнча Жогорку Комиссар кызматын түзгөн. Аталган уюм адамзатына каршы аскердик кылмыштарды жана мурунку Югославия менен Руандагы геноцид боюнча сот жообуна тартуу максатында трибуналдарга демилге болгон. Анын негизинде БУУ Камбоджа, Чыгыш Тимор жана Сьерро Леонада аскердик кылмыш боюнча шектелгендердин иши боюнча соттук текшерүүлөрдү жүргүзүү үчүн трибунал түзүүгө көмөктөшкөн.

2002-жылдын май айында Эл аралык издөө сотунун Рим статусу (мыйзамдуулуктардын жыйнагы) күчүнө кирип, адамзатына каршы жана геноцид сыяктуу оор кылмыштар боюнча айыпталуучулардын ишине тергөө жүргүзүү үчүн соттук палата түзүлгөн.

Адам укуктары тууралуу репортаж жасоо

Адам укуктары боюнча репортаж жасоо башка бардык темаларды чагылдыруудай эле, жогорку үлгүлөрдү карманууну талап кылат. Журналисттердин коркунучтуу кырдаалдарда жана кылдаттык менен чечиле турган татаал маселелерде тузакка түшпөй, өзгөчө сак болуусу абзел.

Жаңжалдарда каалаган тарап укук бузууларга барышы мүмкүн жана журналисттердин андай укук бузуулар жөнүндө маалыматка жетүүгө толук мүмкүнчүлүгү бар болот.

*Журналисттер
каалагандай топтордун
адам укуктарын
бузуулары жөнүндө
билдирүүгө милдеттүү*

Журналисттер адам укуктары менен саясаттын жана башка чөйрөлөрдүн ортосунда айырмачылыктарды так көрсөтүүгө, аны менен бирге каалагандай топтордун адам укуктарын бузуулары жөнүндө билдирүүгө милдеттүү.

Адам укуктарынын башкы принциби – жалпылык. Ар бир адам эркиндигин жана өмүрүн коргоого, этникалык теги, диний ишенимдерине жана жынысына карабастан, тең укуктуу мамилеге толук укугу бар.

Ошондой эле, эл аралык соттордун мыйзамдуулугун талкуулагандар да жок эмес. Мисалы, мурунку Югославия сотко жаңжалдашкан эки тарап тең катышкандыгына карабастан, БУУнун трибуналынын тең салмактуулугуна шек келтирген.

Укук бузуулар жөнүндө билдирүүлөрдөн мурда мүмкүн болгон, бирок, жалпы көрүнүштү бузбаган бардык далилдерге ээ болуу абзел. Баардыгы тууралуу бир нече ирет сураштырыңыз жана жоопторду кайрадан текшериниз. Мүмкүн болсо, фотокамераны жана үн жазуучу аппараттарды колдонуңуз. Бирок, окуя болгон жердеги адамды күбөлөндүрүүчү документтерди,

сүрөттөрдү жана башка бардык нерселерди эч убакта эч жакка жылдырбаңыз. Ар түрдүү маалымат булактары аркылуу фактылардын тууралыгына ынаныңыз. Адам укуктары боюнча уюмдар жыйынтык ишин чыгаруудан мурда көптөгөн адамдарды сурамжылап чыгышат.

Адатта адам укуктарын бузуу боюнча фактыларды оппоненттерге, өкмөткө же аймакта басымдуулук кылган күчкө каршы күрөштө башкы туу катарында колдонушат. Журналисттер андай кызыкдар топтордун оюн ишке ашыруудан алыс болуусу зарыл. Тигил же бул тараптын колундагы курал болуудан сактаныңыз жана сиздин репортажыңыз чын далилдерге негизделгенине ынаныңыз.

Журналисттер ар дайым сак жана этият болууга тийиш. Адам укуктарын бузуулар жөнүндөгү жарыялоолорго ар дайыма сокур ишеним менен ишенүү керек эмес. Адатта, алар үгүттөө күрөшүнүн бир бөлүгү болуп чыга келет. Косоводо болгон согуш маалында белгилүү маалымат уюмдарындагы бир нече тажрыйбалуу журналисттер массалык түрдө өлтүрүүлөр жөнүндө билдиришкен. Согуш бүткөндө алар өлдү деп билдирген адамдардын көпчүлүгү тирүү экендиги аныкталган. Тажрыйбалуу журналисттер өздөрүнүн маалымат булактары тарабынан адаштырылышкан.

*Адам укуктарын
бузуулар жөнүндөгү
жарыялоолор, адатта,
үгүттөө күрөшүнүн
бир бөлүгү болуп келет*

Бир четинен, журналисттер укук бузуу жана бузуктук кылмыш иштер жөнүндөгү билдирүүлөрдү шашылыш түрдө жаратпай салбашы керек. 1970-жылдын аяк ченинде камбоджиялыктар “кызыл кхмерлердин” жырткычтык ырайымсыздыгы тууралуу айтып, чек арадан Таиландка качып жатканында, журналисттер алардын укмуштуу баяндамаларына анча ишенишкен эмес. Бул билдирүүлөрдүн чындыгын текшерүү үчүн бир нече жылдар керектелген.

Журналисттер мындай чыңалган кырдаалдарда маалымат алуунун коркунучтуулугун аңдай билүүсү зарыл. Түрдүү этникалык жана улуттук топтордун саясаты тууралуу маалыматы жок жат кишилер гана эмес, журналисттер да туура эмес маалыматтарды жайылтуу үчүн колдонулушу мүмкүн.

Кабарчы кандайдыр бир аймакты каалаган убагында таштап кете алгандыгын (башка өлкөдө жайгашкан базасына кайтат), ал эми интервью берген адамдар ал жакта калаары тууралуу эстен чыгарбоо зарыл. Мындай жагдайлар алар эмне жөнүндө баяндап жатканына таасирин тийгизбей койбойт. Алар кандайдыр бир деңгээлде өзүлөрүн коркунучка дуушар кылышат. Журналисттер маалымат булактарын, котормочуларын, айдоочусун жана далдалчы кишилерин коркунучка дуушар кылбоого мүмкүн болгон чараларды көрүүсү зарыл.

Күбөлөрдөн жана окуянын курмандыктарынан интервью алуу

Интервьюну ар бир адамдан өз алдынча алууга аракеттениңиз. Көпчүлүктүн эмоционалдык таасиринен чыныгы фактылар апыртылып жиберилиши мүмкүн.

Өзүңүздү журналист катары тааныштырыңыз. Сиз кайда, кимде жана эмне үчүн иштериңизди ачык айтыңыз. Интервью берген адамдардын ишенимдерине дем берүүгө ашыкпаңыз. Маектешиңиз сизден жардам күткөн жокпу? Анын сиз адам укуктарын коргоо боюнча уюмдан келбегениңизди түшүнгөнүнө ынаныңыз.

Болгон окуялар жөнүндө билдирүү эмне үчүн маанилүү экендигин түшүндүрүңүз. Башкы максат – дүйнө жүзүнө укук бузуу жөнүндө билдирүү. Бирок, анын курмандыктары окуянын мындай багытта өнүгүшүнөн коркуп кетиши мүмкүн. Сиз алардын каалоолорун сыйлоого тийишсиз жана мындай кырдаалдан чыгууга жол таба билүүңүз керек. Интервьюнун башында маектешүүчүңүз менен анын так аты-жөнүн колдонуу же коопсуздук үчүн жаап-жашыруу тууралуу такташып алыңыз.

Маанилүү майда-чүйдө маалыматтарды тактаңыз. Аңгемелешкен адамыңыздын так аты-жөнү, кесиби жана жашы тууралуу толук маалымат алыңыз. Алар билдирүүдө колдонулбаса да кийин чындыкты текшерүү үчүн колдонулмачы. Керектүү учурда аны кантип табууга болот?! Бул адам менен жолугушуу өмүрүңүздө бир гана жолу болот жана ал жөнүндө маалымат алуу үчүн кийин мүмкүнчүлүк түзүлбөйт деп элестетиңиз.

Кошумча маалыматтарды текшириңиз. Окуя болгон жердин туура-так сүрөттөлүшүн, катышуучулардын толук аты-жөнүн, ээлеген кызмат ордун, даражасын, кылмышкерлердин өзгөчө белгилерин жана кийимдердеги айырмачылыктарынын баары жөнүндө сураштырыңыз. Кандай куралдарды көрүшкөн жана кандайы колдонулган?

Окуянын болуу убактысы жана жүрүшү тууралуу кайра-кайра сураштырыңыз. Укук бузуулар көбүн эсе башаламан шарттарда болот. Андыктан, күбөлөр жана окуянын курмандыктары окуянын жүрүшүн баяндап жатып, адашып калышы мүмкүн. Мындай учурда жөн гана этияттык менен окуяны кайрадан айтып берүүсүн өтүнүү зарыл. “Мен сиз үчүн кандай оор экенин билем. Бирок, болгон окуяны кайрадан айтып бериңизчи?!” өтүнүүдөн коркпоңуз.

Бир нече күбөлөрдүн баяндоолорун салыштырыңыз. Дал келбестиктерди аныктоодо бардык күбөлөр бир окуяны айтып жатканына ынаныңыз. Окуя ЖМК үчүн атайын ойлонуп чыгарылгандай сезим калтырбашы керек. Андай тузакка түшпөө үчүн майда-чүйдөсүнө чейин териштирип, күбөлөрдүн айтымында унут калган нерселерди аныктоо зарыл.

Окуянын курмандыктары алган стресстин деңгээлин эске алыңыз. Мүмкүн болушунча тыным кылууга жана адамгерчиликтүү болуудан качпаңыз. Маектешиңизге кол сүлгү, тамеки же ичүүгө бир нерсе сунуштаңыз. Мындай интервьюлар алар үчүн абдан оор болоорун эстен чыгарбаңыз.

АЙЫПТАЛУУЧУДАН МАЕК АЛУУ

Мүмкүн болушунча адам укуктарын бузуу боюнча айыпталган адамдан интервью алууга аракеттениңиз. Бул тобокелдикке баруу. Бирок, сиздин билдирүүңүз бардык тараптардын комментарийлери бар учурда гана салмактуу жана жүйөлүү болот.

Айыпталуучу менен ачык жана ак ниеттүү болуңуз. Эч бир убакта башка суроо боюнча кызыккандай түр көрсөтпөңүз. Ал этикага жатпайт жана билинип калса, жыйынтыгы коркунучтуу болушу мүмкүн. Бул чындыкты аныктоо аракети деп түшүндүрүңүз.

Кырдаалды баштан аяк иликтеп, изилдеп чыгыңыз жана суроолорду алдын-ала даярдаңыз. Орой жана жүйөөсүз айыптоолор катуу талап менен аякташы мүмкүн (же олуттуу көйгөйлөрдү пайда кылат). Бирок, сиздин маалымат чогултууңузга эч кандай жардам бербейт.

Кылмыш иштери боюнча сот системасынын маңызы төмөндө камтылган: “адам анын күнөөсү далилденмейинче күнөөсүз”. Муну эсиңизге сактаңыз жана айыптоочулардын арыздарын да, айыпталуучулардын актанууларын да күмөндүккө алыңыз.

*Кылмыш иштери
боюнча сот
системасынын
маңызын эстен
чыгарбаңыз:
“адам анын күнөөсү
далилденмейинче
күнөөсүз”.*

КӨНҮГҮҮЛӨР

Объективдүү журналист болуу өзүңдүн өлкөңдө жана эл аралык аренада болуп жаткандардын баардыгы тууралуу кабардар болуу дегенди түшүндүрөт.

Кесиптештериңиз менен төмөнкү эки суроону талкууга алыңыз:

1. Учурда адам укуктары боюнча эл аралык соттордо кандай иликтөөлөр жүрүп жатат?
2. Сиздин коомдо адам укуктары тууралуу кандай талаш суроолорду билдирүү керек?

Ар бир суроо боюнча ар түрдүү көз караштарды эске алып, макаланын планын түзүүгө аракет кылыңыз. Экинчи суроо боюнча кимден интервью алууну каалайсыз жана ага кантип даярданмакчысыз?

ОКУУ ҮЧҮН КОШУМЧА ЖАНА СУРАП-БИЛҮҮ МАТЕРИАЛДАР

Бул бөлүмдө эң маанилүү тема жөнүндө жалпы түшү-нүк берилген. Андыктан, төмөндө кошумча окуу материалдары сунушталган.

Тозоктон көйгөй: *Америка жана геноциддин эпохасы*, Саманта Рауэр (Харпер Коллинз).

Аскердик кылмыштар – коомчулук эмне жөнүндө билиши керек. Рой Гутман жана Девид Рефф (В.В. Нортон). Төмөнкү булактары бар уюмдун түптөлүшүнө негиз болгон китеп: www.crimesofwar.org

Кызыл Крест Эл аралык Комитети негизги макулдашууларды өзүнүн веб-сайтына жайгаштырат: **www.icrc.org**

Бириккен Улуттар Уюму сот, трибуналдын чечимдери жана макулдашуулар тууралуу: **www.un.org/law**.

БУУнун адам укуктары боюнча Жогорку Комиссары:
www.ohchr.org/english

Адам укуктары боюнча кызмат көрсөтүүчү алдыңкы эл аралык уюмдар:

Хьюман Райтс Вотч **www.hrw.org**
Эл аралык амнистия **www.amnesty.org**

Эл аралык Кылмыш Соту – эл аралык деңгээлде аскер кылмыштарын жөнгө салуучу көп тараптуу уюм: **www.icc-cpi.int**

Колумбия Университетинин Журналистика мектебинде адам укуктары боюнча репортаж жасоо курсу жана керектүү сурап-билүү жыйнагы:
www.umanrightsreporting.com

Журналистика жана “Дарт” жараат борбору окуянын курмандыктары жана жараат алгандар тууралуу репортаж жасоого көмөктөшөт: **www.dartcenter.org**

ЭКОНОМИКАЛЫК ЖУРНАЛИСТИКА

*Экономикалык маселелер
боюнча коомдук
дискуссиялар чыныгы
көйгөйлөргө жана анын
чечилиш жолдоруна маани
бурдуртканга
жардам берет*

Экономиканын эң жөнөкөй аныктамасы бул – адамдардын айлык акысына эмне таасир берерин изилдөө.

Шайлоолор экономикага көз каранды болуп, ага карата утулат, же жеңип чыгат. 1992-жылкы Билл Клинтондун президенттик кампаниясында айтылган учкул сөз эсиңиздеби? Ал: «Бул экономика - акмак», -деген. Дүйнөлүк рынокто мамлекеттин канчалык жетишкендиги көп учурда улуттук, жергиликтүү жана эл аралык аренада жыргалчылыгы менен өлкөнүн туруктуулугунан көз каранды.

Башаламандык, жакырчылык жана кандайдыр бир конфликт өкүм сүргөн өнүгүп келе жаткан мамлекеттерге экономикага байланыштуу ачык жазылган макалалар жетишсиз. Экономикалык маселелер боюнча, коомдук дискуссиялар чыныгы көйгөйлөргө жана анын чечилиш жолдоруна маани бурдуртканга жардам берет. Качан гана укуктук жана башкаруу структуралар алсыз болгондо, прессанын көңүл борборунда паракорчулук менен күрөшүүнү чагылдыруу зарыл болуп калышы ыктымал.

Журналисттер экономикалык саясатты жана экономикалык ишкердикти түшүнүү жана аны башкаларга түшүндүрүү үчүн өзү бул тармакты өтө жакшы билиши кажет. Дал ошондой эле, согушту чагылдыра турган болсоңуз, андагы конфликт эмнеден өөрчүп чыкканынан баштап билгендей эле. Кабарчынын экономикалык сабагы боюнча, билими жок болсо, ал бул жөнүндө жетишерлик жаза албайт.

Эмне керек?

Экономикалык журналистикада башка материалдарга караганда эмне зарыл болсо, ошол эле ыкмалар жардам берет. Бирок дагы 3 кошумча атайын көнүгүү зарыл болот:

1. Сандар менен иштей билүү
2. Экономикалык түшүнүктөрдү пайдалана билүү
3. Каржы тармагында иштеген жана ишкер адамдар менен байланышуу

Бул тармакта адистешкен журналисттердей эле, сиз да экономика тууралуу көп маалымат окуп, түшүнүксүз болгон жерлерде суроо узаткандан чочулабаш керек. Эгерде кабарчы бул чөйрөдө жакшы деңгээлге жетем десе, мейли, «борбордук банкир», же экономиканы иштеп чыккан адис сизге татаал маселени да түшүндүрүп берүүгө даяр болушат.

*Көп учурда бир эле
цифра бардык окуянын
башталышына себепкер
болушу мүмкүн*

Сандар менен иштөө

Бул бөлүмдүн максаты керектөө баасынын индексин кантип эсептөөгө үйрөтүү жана М3 акча агрегатынын өзгөрүүсү жөнүндө айтып берүү эмес. Мындагы максат экономиканын сандары менен иштөө усулу жана айрым негизги багыттарды түшүндүрүп берүү болуп саналат.

Көп учурда бир эле цифра баардык окуянын башталышына себепкер болушу мүмкүн. Мисалы, «жүргүзүлгөн изилдөөлөргө караганда, донор өлкөлөр билим берүүнү колдоого жөнөткөн каражаттын 7 пайызы гана мамлекетке жеткен», же «жаңы изилдөө акыркы жылы борбор шаардагы үйлөрдүн баасы 50 пайызга жогорулаганын тактап чыкты».

Бирок бул жердеги «пайыз» деген сөз далилденген цифраларга караганда толук түшүнүүгө аздык кылат. Жогоруда берилген мисалдагы «7 пайыз» эмненин пайызы экени көрсөтүлгөн эмес. Миллиондукубу, же жүз миллиондукубу? Бул деген чоң айырмачылык! Окурмандарга жогору жана ылдый түшүп турган пайыздын маанилүүлүгүн түшүндүрүү үчүн толук контекстин бериш кажет.

Текстти татаалдаштырбоо зарыл. Так болуңуз. Эгерде, окурмандардын майда-чүйдөнүн арасында «жоголуп кетишин» каалабасаңыз, кээ бир сандарды тоголоктоп, бир кылып берсеңиз болот. Макаланы түшүнүүгө оңой жана ишенимди жаратуу үчүн маалымат булагын убагында көрсөтүңүз.

Мисалы, «былтыркы жылы буудайдын импорту 177,823 тоннаны түздү» деп жазбастан, «расмий маалыматтарга таянсак, былтыркы жылы буудайдын импорту 180 миң тоннанын тегерегин түздү» деп берүү кажет. Ошондой эле, бул цифраларды да контексттин ичине камтуу зарыл болот. Андан мурунку жылдагы импорттон азбы, же көппү? Импорт боюнча, өкмөттүн планы кандай эле? Түшүмдүн жетишсиздиги байкалдыбы, эмне үчүн импорттун көлөмү жогорулады? Импортту кыскартуу жана өлкөнүн чет өлкөлүк валютасын сактоо үчүн түшүм ошончолук жакшы жемиш бердиби? Жөн эле цифраларды берип коюудан көрө, бул суроолорго жооп берсеңиз, экономикалык кабардын деңгээлин дагы бир тепчикке жогорулатат.

Өлкөнүздүн өлчөм системасын билишиңиз жана маалыматты башынан аягына чейин ошол гана ченемдин чегинде жазышыңыз керек. Бул өлчөм системасынын санын жана көлөмүн башка өлчөм системасына которуу дегендик. Мисалы, сиз макалада АКШ долларын келтирүүдө, жергиликтүү валютадагы эквиваленти зарыл болушу ыктымал. Ал системадан бул системага өтө көп жолу которууда башаламандыктан алыс болуңуз. Андыктан, түшүнүктүү болушу үчүн ошол гана сандарды пайдаланыңыз.

Өлкөнүздүн өлчөм системасын билишиңиз жана маалыматты башынан аягына чейин ошол гана ченемдин чегинде жазышыңыз керек

Өзгөчө, чын экенине шек жараткан учурларда, цифралардын булагын сөзсүз көрсөтүңүз

«Импорттолуп келген дарылардын эң жөнөкөйү жана ооруну басаңдатуучу парацетомол 180 лир (3 АКШ доллары) турушу мүмкүн. Ошол эле учурда, кызматкердин орточо тапкан айлыгы 1500 лирге (25 АКШ доллары) жетет».

Мындайларды салыштырыңыз. Эгерде, инфляция жөнүндө репортаж жазып жаткан болсоңуз, азыркы жана мурунку бааларды салыштырууга аракет кылыңыз. Мисалы, бир ай, же бир жыл мурун (көп жылдарды эсептөөдө, инфляциянын деңгээли келип чыгат).

Өзгөчө, чын экенине шек жараткан учурларда, цифралардын булагын сөзсүз көрсөтүңүз. Мисалы, «өкмөт жумушка алынган дардын саны 5000ден ашканын билдирет». Эгерде, заводдун 5000 кызматкери жумуштан айдалса, жалпы жумушчу күчүнүн көрсөткүчүнө кандай таасир берет?

Экономикалык статистиканы пайдалануу боюнча, эрежеде минтип жазылат: «Эгерде, сиз сандарга ишенбей жатсаңыз, же анын чынында эмнени түшүндүрөрүн билбесеңиз, аларды колдонбоңуз».

Биздин бир нерсе жөнүндө түшүнүгүбүздү коомчулукка жеткирүү, канчалык деңгээлде өзүбүз ал жөнүндө билгенибизден көз каранды. Мисалы, «Быйыл өлкөдө канча көлөмдө нашаа заты өндүрүлгөнүн эч ким так билбейт. БУУнун эсептөөсүнө таянсак, ал көрсөткүч 40000ден 60000 тоннага чейин жетет».

«Калпка чыккыс» чыныгы бир цифра божомолдонгон он цифрага турушу мүмкүн. Компаниялар, бей өкмөттүк уюмдар жана өкмөт долбоорлордо ар дайым болжолдонгон сандарды алып чыгат. Ал цифралар жумуш, киреше жана субсиди-

ялар жөнүндө болушу ыктымал. Бирок, бул сандар өтө аша чаап, калп эле жазылышы мүмкүн. Максаты көп учурда бул маалыматты берүү менен алардын алдыга жылыш үчүн бир стратегия, же ачык эле үгүттөө иш-чара катарында болот. Ошондуктан, расмий жарыяланган статистиканы жана божомолдорду берүүдө этият болуңуз.

Экономикалык түшүнүктөр менен иштөө

Саясий журналистикада бейтараптуу чындыкты табуу кыйын. Анткени, андагы ак менен каранын ортосунда түшүнүксүз нерселер көп. Экономикада тескерисинче, цифралардын чегинде же туура, же туура эмес болушуңуз мүмкүн. (Албетте, бул цифралар эмнени түшүндүрөт деп жатып, маалымат берген да болуп, саясатташтырып жиберилишиңиз ыктымал. Бирок, көбүнчө мунун да саясат экени айкын болот!)

Ошентип, «инфляция» жана «ички дүң продукт» терминдеринин ачык мааниси аныкталган түшүнүгү бар экенин билиш керек. Индекстердин негизинде алардын так эсептелген компоненттери болот.

Ошол себептен улам, сиз экономиканын негизги түшүнүктөрүн жана терминдерин колдонууда ката кетирбөө үчүн айырмачылыктарын жатка билишиңиз шарт. Концепцияны түшүнүү үчүн маанилүү болгон бул жердеги эки мисал келтирилген.

Анын ар бирин карап чыгып, алар туурабы, же жокпу аныктап чыгыңыз:

- Борбордук банк акчаны көп чыгаргандыктан, инфляциянын деңгээли түшүп жатат. (Ката: акчанын саны көбөйгөн сайын ошончолук инфляциянын жогорулашы камсыздалат).
- Айлык-акы төмөндөгөнү үчүн адамдардын көбү жумушка ээ болду.

(Бул туура болушу ыктымал, анткени эмгектин баасы төмөндөсө, көп адам жумушка алынат).

Окуянын чындыгы цифралардын аркасында жашырылышы мүмкүн. Коомдук пикирге таасир бергиси келген өкмөт, же компания берген цифралардын артында андан да кызыктуу маалымат болушу толук ыктымал. Журналисттин чеберчилиги дал ушул цифралардын жашыруун контекстин байкай билүүдө болуп саналат.

Төмөндө берилген маалыматка карап, кыска жаңылык (заметка) жазыңыз:

Митхалистандын каржы министрлиги быйылкы жылы тамекиден алынган салыктан 25 млн. АКШ долларын топтоору тууралуу божомолдоп жатканын билдирди. Министрликтин айтымында, Митхалистандын 5 миллиону тамеки чегет. Анын ар бири орточо эсеп менен күнүнө 20 даана чылым тартат. 20 тамекиден турган бир кутуга 2000 риал (5 АКШ центи – 40 000 риал 1 АКШ долларына барабар) салык каралган. Ошондой эле, былтыркы жылкыга салыштырмалуу тамекини сатуудан кирешенин көлөмү 25 пайызга көбөйүп, 20 млн. долларга жогорулагандыгын министрлик билдирди.

Көп учурда, цифралардын жардамы менен негизги түшүнүктөрдү ойлонуп жатканда, макаланын темасын таап алууга болот.

Байланыштар

Репортаждын башка түрлөрүндөй эле, экономикалык кабар дагы сиздин байланышыңыздан көз каранды. Алсак, телефон номерлерин жазчу блокнотуңуздагы тааныштарыңыздын тизмеси.

Өнөр жайы өнүккөн өлкөдө – расмий органдар (Каржы министрлиги, борбордук банк, статистика комитети ж.б.), өнөр жай органдар (фондулук биржада катталган алдыңкы компаниялар) жана экономикалык жаңылыктар менен бөлүшкөн, көз карандысыз комментарий берүүгө жардам көрсөткөн белгилүү экономисттер менен байланыш түзүңүз.

Өнүгүп келе жаткан өлкөдө байланыштарды түзүү өзүнчө башкача. Бул жерде деле каржылык министрлиги менен борбордук банк маалымат булагынын эң негизгилери болуп кала берет. Бирок, сизге андан сырткары, бул мамлекетте өнүгүү боюнча иштеген уюмдар зарыл. Алсак, Дүйнөлүк банктын жана Эл аралык каржы корпорациясынын өкүлчүлүгү, бей өкмөттүк жана кайрымдуулук уюмдарына барышыңыз ыктымал. Алар батыш өлкөлөрүнөн каржыланып, сиздин мамлекетиңиздеги айрым долбоорлорго жоопкер. Дүйнөлүк банк сыяктуу уюмдун көптөгөн өлкөлөрдө кызматтык адистери бар. Ошого карабастан, сиз Вашингтондогу башкы офисинде иштеген жана саясатты жүргүзгөн адамдары менен бирдей байланышып туруңуз. Андан тышкары, БУУнун өнүктүрүү программасы жыл сайын адамзаттын өнүгүүсү боюнча жыйынтык чыгарып турат.

Жаңыдан бутуна туруп келе жаткан өлкөлөрдө соода, каржы жана айыл чарба да жогорку мааниге ээ. Эгерде, өлкө буудайдын экспортунан көз каранды болсо, анда сиз айыл чарба министрлигинде иш алып барган керектүү адамдар менен байланышка чыгышыңыз шарт. Кээде сиздин министрден расмий комментарий ала билгендей компетенттүү болушуңуз зарыл болот. Калган убакытта сизге түшүмдүн алгачкы божомолу тууралуу маалымат берип турган (министр, балким муну айткысы келбейт) министрликтин кызматкери менен терең иш алып баруу жакшы болмок.

Өнүгүүнүн маселелери

Көп мамлекеттер үчүн өнүгүү эң маанилүү бөлүк болуп саналат. «Туруктуу өнүгүү» темасына бир топ китептер жазылып, университеттерде атайын экономика боюнча курстар ачылган.

Өзгөчө, өлкө согуштан кийинки талкаланган кейпинде, же жаратылыш кырсыгынан жапа чексе, анын өнүгүүсү үч стадиядан турушу мүмкүн:

1. Тез гуманитардык жардам
2. Калыбына келтирүү (реконструкция)
3. Өнүгүү

Гуманитардык жардам

Согуш абалында турган мамлекетке нашаа заты менен курал-жакты сатуу жана сойкулуктан тышкары, чукул жардам көп учурда жалгыз экономикалык иш-аракет болуп калат. Аскердик кыймылдын айынан жабыркап, үйсүз калган он миңдеген адамдарга эл аралык уюмдар азык-түлүк жана убактылуу жашоого шарт түзөт. Башка нерсени ойлоого убакыт да, тынчтык да жок.

*Нашаа заты,
сойкулук жана
курал-жарактан
тышкары, согуш
мезгилиндеги өлкө
үчүн чукул жардам
берүү экономиканын
жалгыз түрү болуп
калышы ыктымал*

Байланыштарды түзө билүү зарыл болот. Өлкөдө ишин жүргүзүп жаткан гуманитардык уюмдун башчылары менен таанышыңыз. Ошол эле учурда, саясий маселелерге келгенде, штаб-квартирадагылар менен байланыш пайдалуу экенин эске алыңыз.

Райондогу кайрымдуулук иштери жөнүндө жаза турган болсоңуз, андагы эң маанилүү суроолорго жана көйгөйлөргө токтолуңуз. Жардам берүүгө арналган кабарда жазылчу бардык пункттар төмөндө жазылган:

- Ар күн сайын кайсы жактарга жана канча көлөмдө гуманитардык жардам бөлүнүп жатат?
- Бул жардам тиешелүү жардамдын катарына киреби? Өкмөт суранган жардамбы, же башкабы? Эгерде, ошондой болсо, өкмөт менен ортодо талаш-тартышуулар болуп жатабы?
- Чындап муктаж болгон адамдарга гуманитардык жардам жетип жатабы, же орто жолдо паракорчулардын колуна түштүбү? Жарандык согуштагы аскерлердин чегинен гуманитардык жардам канчалык бат өтүп жатат?
- Коопсуздук кандай? Жардам берип жаткан адамдардын коопсуздугу каралдыбы, же аскердик кагылышуунун коркунучуна кириптер болуп жатышабы? Жардам берип жаткандардын арасынан окко учкандар болдубу? Алар өлкөнү таштап кетүү боюнча сүйлөшүүлөрдү жүргүзбөй эле жатышабы?

Калыбына келтирүү (реконструкция)

Реконструкция бул – өлкө качан гана конфликттин аягына чыккандагы стадия. Жол, энергия, канализация, суу менен камсыз кылуу, ирригация жана айыл-чарбадан турган маанилүү инфраструктуралар кайрадан калыбына келүүсү зарыл.

Кээде мунун баары эл аралык каржы уюмдары, же Дүйнөлүк банк аркылуу колдоого алынат. Ал эми, кээ бир учурларда жардам көрсөтүүгө эл аралык консорциумдар чакырылышы ыктымал.

Жардам берүү программасы түрдүү багыттардан жана долбоорлордон турат. Көп учурда курулуш, саламаттыкты сактоо жана билим берүү программалары, же мина коюлган жерлерди тазалоо долбоорунан башталат. Көп учурда демократиянын эң маанилүү шарты тууралуу чагылдырган көз карандысыз жалпыга маалымдоо каражаттарына түрткү берүүчү программалар каралат.

Мамлекеттин реконструкциясына керек дагы бир негизги элемент болуп, бул – өлкөнүн институттарын түзүү болуп саналат. Кээ бир учурларда, бул өзүнө ассамблея, сот жана жаңы конституциянын түзүлүшүн камтыйт. Берлин дубалынын кулашы менен Советтик Блоктун мурунку өлкөлөрүнө батыш

*Укуктук чектөөлөрдү
киргизе албоо көп
учурда паракорчулуктун
гүлдөшүнө алып келет*

үлгүсүндөгү экономиканын эркин рынок боюнча өнүгүүсү сунушталган. Бирок, өтө жогору жыйынтыктарды күткөндөрдүн иш-аракети ийгиликсиз аяктады. Анткени, эң негизги, же анын ичинен банкрот жөнүндө мыйзам кабыл алынган эмес. Бул шарт экономиканын эркин рынок моделин колдомок. Укуктук чектөөлөрдү киргизе албоо көп учурда паракорчулуктун гүлдөшүнө алып келет.

Өнүгүү

Өнүгүү бул – мамлекеттин реконструкциядан кийинки стадиясы. Анда чындап эле, өлкөнүн экономикалык өнүгүүсү байкалышы ыктымал.

Өнүгүү стадиясында ишкердин «ити чөп жеп», ден-соолук жана билим берүүнүн Кызмат көрсөтүүсү алдыга жылат. Банкттык система жөнгө салынып, кредит алуу оңойлошот. Ресурстардын керектөө менен айкалышы улам-улам жогорулайт. Өлкөнүн бул стадиясында Дүйнөлүк банк сымал уюмдар экономикада көп орун ээлей баштап, жеке каржылоо жана чет өлкөлүк инвестициялардын ролу күчөйт. Каржы рыноктор алдыга умтулуп, уюмдар алардын жардамы менен мисалы, фондулук биржалар кадыр-барктуу боло башташат.

Ошол эле мезгилде, мамлекеттин укуктук системасы ачык болуп, валютасы туруктуу болуп калат. Мунун баары инвесторлордун ишеничин туудуруп жана ички инвестицияны колдойт.

Сиз өнүгүүнүн бул стадиясы жөнүндө жаза турган болсоңуз, инвесторлор сарптаган акчасын кайра кайтара алабы (биргелешкен ишканалардын кирешеси, же акционердик инвестициялардын дивиденттери), же валюта туруктуулугун сактай билеби, ушуларды билүүңүз өтө маанилүү. Чет өлкөлүк инвесторлор кызыга турган дагы бир жагдай бар: инвестор бул өлкөдө аябай жакшы киреше таба алат, бирок, өлкөнүн валютасы башка валютага (доллар, иен, же евро) алмашылбайт, ушундай болушу мүмкүнбү?

Бул стадияда акчанын өнүгүүсү да өтө маанилүү. Туруксуз валютанын болушу бул – импорттолгон товарларды мамлекет өнөр-жай жана айыл-чарбага пайдаланууга өтө кымбат көрөт дегендик. Экономиканы башкарууда чет өлкөлүк валютага ишеним кетип, девальвацияга (валютанын баасынын жоголушу) алып келиши ыктымал.

*Жалпыга маалымдоо
каражаттары
ачыктыкка түрткү
берсе, ачыктык
паракорчулук
менен күрөшөт*

Паракорчулук

Акыркы он жылда жалпыга маалымдоо каражаттарынын (ЖМК) паракорчулук менен күрөшүү ыкмалары тууралуу көптөгөн изилдөөлөр жүргөн. Анын жыйынтыгында, ЖМК ачыктыкка түрткү берсе, ачыктык паракорчулук менен күрөшөрү белгилүү болгон.

Дүйнөлүк банк паракорчулук менен күрөшүүдө эң алдыңкы эксперттердин бири болушу мүмкүн. Анткени, ал өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө түрдүү паракорчулукка каршы программалардын демилгечиси болуп, 50дөй мамлекетте өкмөттүк реформаларды ишке ашырып келет.

Бирок акыркы учурда жетекчилик «жергиликтүү үндөргө» көңүл буруш керек экендигин байкаган. Анын жардамы менен жарандар кайра келчү байланыш менен камсыз болот. Мисалы, өкмөт, ЖМК, бейөкмөттүк уюмдар жана жарандык коомдун топтору менен байланыш түзөт.

Бул тема боюнча банк өз жыйынтыгында: «ЖМКнын паракорчулукту текшерүү жана жетектөөдө түрткү берүүчү ролго ээ. Ал эми, ЖМКнын эффективдүүлүгү маалымат алуу мүмкүндүгү жана эркин сөздөн көз каранды. Андан сырткары, журналист-изилдөөчүлөрдүн профессионалдык жана этикалык составы маанилүү».

Башка изилдөөчүлөр да ушундай жыйынтыктарга эле келишкен. Транспаренс Интернэшнл көз карандысыз уюму өзүнүн паракорчулук боюнча индексин Дүйнөлүк эркин прессанын индекси менен салыштырып көргөндө, бирдей жыйынтыкка ээ болушкан. Анда өлкөдө канчалык ЖМК күчтүү жана көз карандысыз болсо, ошончолук паракорчулук аз болгондугу аныкталган.

ЖМК көзгө көрүнөр пайда алып келет (мисалы, министрдин бетин ачуу, кийин иштен айдалуусу). Жалпылап алганда, анча байкалбаган, коомдук дебаттар саясатчылардын жоопкерчилигин жогорулатат.

Паракорчулукту чагылдырган журналисттер далилге таянган репортаждардан башташат, бирок кыйындык жана тобокелчилик курчуйт. Эки булактан маалымат алуу, өтө этиет мамилени талап кылган маалыматты колго алуу жана комментарийлерге болгон «аңчылык», өзгөчө туура эмес маалыматты таркатуу жана ага болгон жоопкерчилик мыйзамына манаи буруу – албетте, мунун баары керек. Шексиз түрдө согуш бүткөн соң да, көптөгөн журналисттер жергиликтүү спекулянттардын куугунтугуна алынган. Алар бети ачылып калышынан чочулап, ушундай кадамдарга барышкан. Керек болсо, туруктуу жашаган батыш өлкөлөрүндө деле, паракорчулукту иликтеп жүргөн журналисттерди өлтүрүп койгон окуялар катталат.

*Паракорчулукту
чагылдырган
журналисттер
далилге таянган
репортаждардан
башташат, бирок
кыйындык жана
тобокелчилик курчуйт*

ОКУУ ҮЧҮН КОШУМЧА ЖАНА СУРАП-БИЛҮҮ МАТЕРИАЛДАР

Терминдердин глоссарийи:

moneycentral.msn.com/investo/Glossary/glossary.asp

Рейтерсте басылып чыккан Рейтерстин каржылык глоссарийи

Файнэншл Таймс Прентис Холлдо жарык көргөн каржылык беттерди пайдалануу үчүн Файнэншл Таймстын маалымат берүүчү китеби

Эл аралык валюталык корунун дүйнөлүк экономика боюнча макаласы:

www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2000/01/index.htm

Экономикалык кызматташтык жана өнүгүү уюмунун алгачкы бети: **www.oecd.org/home**

Дүйнөлүк банк: **www.worldbank.org**

БУУнун өнүктүрүү программасы: **www.undp.org**

Транспаренси Интернэшнл: **www.transparency.org**

14-бөлүм

Журналисттердин коопсуздугу

АКЫРКЫ он жылдын ичинде 346 журналист өз милдеттерин аткаруу учурунда каза табышкан. Алардын 37си 2003-жылга туура келет. Ирактагы жаңжал кооптондуруучу темп менен өсүп келе жаткан өлүмдөргө жана майыптыкка алып келди.

Журналисттерди коргоо Комитетинин Нью-Йорктогу штабынын берген статистикасы кайгылуу көрүнүштү чагылдырат. АКШнын Иракка басып кирген күнүнөн баштап Саддам Хусейндин бийлигинин кулашына чейинки 21 күн ичинде 10 журналист көз жумган. Алардын көбү чет элдик журналисттер болгон (айрым журналисттик уюмдар мындан жогорку көрсөткүчтү белгилешет).

Бирок, 2003-жылы дүйнөнүн согуш талаасынан алыскы бөлүктөрүндө андан эки эсеге көп журналисттердин курман болгондугун да унутпоо керек. Айрымдары паракорчулуктун бетин ачкандыгы, кээ бирлери согуштук түзүлүштүн көйгөйлөрү тууралуу репортаж даярдагандыгы үчүн өлтүрүлсө, үчтөн бири тоноочулардын колунан каза табышкан.

Демек, журналисттин иши кооптуу деп айтуу жетишерлик эмес, өзгөчө, азыркы жаңжалдуу аймактарда. Сиз ар убакта кандайдыр бир коркунуч деңгээлинде жүрөрүңүз бышык. Бирок, ал тобокелдикти азайтуунун бир катар ыкмалары жана көрсөтмөлөрү бар.

- Камдуу болуңуз – бул кесиптик даярдыктын деңгээлине, биринчи жардам көрсөтүү жөндөмдүүлүгүнө жана коопсуздукту камсыз кылуучу жабдыктардын бар болушуна байланыштуу;
- Кабардар болуңуз – өтүп бара жаткан аймак, жаныңыздагы жолоочуларыңыз жана далдалчыңыз жөнүндө маалымат алыңыз. Адегенде, үйдө алдын-ала кам көрүңүз.

АКШнын Иракка басып кирген күнүнөн баштап Саддам Хусейндин бийлигинин кулашына чейинки 21 күн ичинде 10 журналист көз жумган

*Эч качан өз
коопсуздугуңузду
репортаждан
жогору койбоңуз*

- Ачууга алдырбаңыз – сиз тийиштүү физикалык жана психикалык абалда экендигиңизге ынаныңыз.
- Өз өмүрүңүздү биринчи орунга коюңуз – эч качан өз коопсуздугуңузду репортаждан жогору койбоңуз. Эч кандай кабар адам өмүрүнө татыбайт. Орой айтканда, өлгөн журналист репортаж жасай албайт.

Көптөгөн эл аралык ММКнын уюмдары согуш кабарчыларын атайын окутуп, алдын-ала даярдыктан өткөрүшөт. Өзгөчө көңүл физикалык коопсуздукка - жаңжалдуу аймактарда согуштук жарактарды колдоно билүү жана шашылыш түрдө биринчи медициналык жардам көрсөтүүгө бурулган. Уюмдар журналисттерге керектүү учурларда стресстин пайда болуусу жана жараат алуу боюнча консультацияларды да өткөрүшөт.

Адатта чакан уюмдарда же фрилансерлерде иштеген журналисттер мындай окуудан өтүүгө мүмкүнчүлүгү жок. Бирок, бактыга жараша, мындай курстарды өтүүнү каражаттоо үчүн стипендия алуу жеңилдеп барат.

Журналисттердин коопсуздугуна кам көрүүдө айрым уюмдар өз колдоосун көрсөтүп, ал эми, стресс жана жараат алуу шарттарында иштеген уюмдар бул бөлүмдүн аягында тизмеге алынган.

Толук баалуу жана татыктуу окутуу болбосо да, төмөндө “кылыш керек” жана “кылбаш керек” деген түшүнүктөрдү тереңден ачуучу бир канча эрежелер берилген.

Негизги эрежелер

Эң башкы эреже – согуш майданында эч качан кимдир-бирөөнүн жетегинде ойлонбостон жүрө берүүгө болбойт. Мейли, ал журналист же фронттогу аскер адамы болобу, бардык учурларда. Сактануу жана кооптонуу үчүн учурда акыбал боюнча ар дайым өзүңүздүн жеке чечимдериңиздин негизинде иш кылуу абзел.

“Өзүңүз материал болуп калбастан, макала үчүн кантип материал алууга болоорун” өзүңүздөн сураңыз. Биринчи иретте “макала тобокелдикке барууга татыктуубу?” деген суроого жооп алууга умтулуңуз.

*Согуш майданында
эч качан кимдир-бирөөнүн
жетегинде ойлонбостон
жүрө берүүгө болбойт*

*Эч качан
коркуудан
уялбаңыз –
бул сактыкты
күбөлөгөн
мыкты сезим*

Көчөдөгү демонстрация же согуш майданында акыл-эсти жоготуп коюу оңой. Эч качан башкалар сиз жөнүндө кандай ойлоп жатышкандыгы жөнүндө ойлонбоңуз. Бул сиздин жашооңуз жана чечимдерди дайыма өзүңүз кабыл алганыңыз оң. Эч качан коркуудан уялбаңыз – бул сактыкты күбөлөгөн мыкты сезим.

Майдан чегинде өтүп бара жаткан аскерлер сизди да алардын катарына кошулууга чакырды деп элестетиңиз. Алар мен жөнүндө эмне деп ойлоп калат деген өңүттө чечим кабыл албаңыз. Ойлонуңуз, тобокелдик кылууга болобу? Репортаж же фотография ага татыктуубу? Сиз барбай койсоңуз, эмне жоготосуз?

Жаңылыктарды чагылдырууда коопсуздук жолдорун эске алыңыз. Толкунданбаңыз, ал сизге ойлонууга тоскоол болот.

Бул эр жүрөктүүлүк боюнча мелдеш эмес. Сиздин милдетиңиз аскерлердин милдетине төп келбейт. Алардын милдети – согушуу жана мүмкүн болсо, өлүү. Сиздин милдет – тирүү калуу жана көргөнүңүздү дүйнө жүзүнө билдирүү. Кээде журналисттер өзүлөрү коркунучтуу абалга туш болушат. Бирок, башкы суроо “сиздин өлүмүңүздү макала үчүн материал актай алабы?” дегенде жатат.

Согуштук аракеттерге жакындык

Сиздин өмүрүңүздүн коркунучка учурашы репортажга жардам берери же бербеси тууралуу ойлонуу зарыл. Адатта, жок! Видео жана фото аппаратка тарткандар үчүн суроого жооп берүү татаалыраак. Бирок, бир принцип – алар тобокелдикке барууга татыктуубу?

Журналисттин иши – болуп жаткандар жөнүндө билүү, жалпы көрүнүштү камтуу жана репортаж жасоо. Тажрыйбалуу аскерлер “согуш талаасындагы алдыңкы чектегилер учурда алды жана артында кимдер бар экендигин жана эмне болуп жаткандыгын билишпейт” дейт. Абдан көп кыймыл жана ызы-чуу. Демек, алар болуп жаткан чоң жаңжалдын бир бөлүгүнүн гана күбөлөрү.

Чындыгында, абалды бир канча аралыктагы күзөттө туруп, тереңирээк түшүнүүгө мүмкүн.

Эл аралык жаңылыктар боюнча ири уюмдар маалыматтарды ар кайсы жерлерден алууга мүмкүнчүлүгү бар. Мисалы, согуш майданында, жер-жерлердеги штабдардан жана саясатчылардан. Бирок, баардыгынын андай мүмкүнчүлүктөрү жок. Андыктан, сиз кайсы жерден мыкты репортаж жасай аларыңызды ойлонушуңуз керек.

*Ар дайым
күбөлүгүңүздү
жаныңызда алып
жүрүңүз. Эч качан
курал көтөрбөңүз*

Кабарчынын иши фотографтыкынан алда канча айырмачылыктуу экендигин унутпаңыз. Фотограф же оператор жаңжалдын жүрүшүн сүрөткө тартышат жана “маалымат алып, сүрөткө тарткандан кийин дароо кет” деген жакшы девизди колдонушат.

Кайталайбыз, кимдир бирөөгө эр жүрөктүүлүгүңүздү көрсөтүүнүн кажети жок. Көпчүлүктүн шарданында жүрө бербей, өз алдынча көз карандысыз чечим кабыл ала билүү – бул эрдик.

Милдетти баамдоо

Ар дайым күбөлүгүңүздү жаныңызда алып жүрүңүз. Эч качан курал көтөрбөңүз. Андай учурларда аскерлер тарабынан кармалып калсаңыз, эмне үчүн алар сиз урушуп жаткан бир тараптын колдоочусу экендигиңизге ишениши керек. Ошондой эле, андай көрүнүш жарандык калкты коргоо боюнча эл аралык конвенцияларга да туура келбейт.

Өзүңүздү журналистмин деп тааныштырыңыз, алар сизди тыңчы деп кабыл алышы мүмкүн. Контролдук өткөрүү пунктунан жалган тааныштыруу менен өткүчө эч качан өтпөй эле койгон туура. Бирок, айрым учурларда негиздүү, маанилүү себептердин негизинде бул эрежени бузууга туура келет. Жергиликтүү шарттарды билгендик жана тажрыйбалуу кесиптештердин жардамы сизге туура чечим кабыл алууга жардам берет.

Ээн жолдордо ар дайым сак болуңуз. Эмне үчүн алар бош? Айлана-чөйрөңүзгө көз жүгүртүп, кайсы жактан октун атылышы мүмкүндүгүн билүүгө аракет кылыңыз. Сыртынан сизди аскер адамы деп ойлобогондой кийим кийиңиз. Бирок, абдан ачык түстөгү кийим сизди ЖМКнын адамдарынын келишин каалабаган демонстранттардын же снайпердин жеңил бутасына айландырмакчы.

*Сыртынан сизди
аскер адамы деп
ойлобогондой
кийим кийиңиз*

Алыс аралыкта бетиңизге жакын турган видео камера снайпердин курал-жарагы же ракеталык түзүлүшкө окшош көрүнмөкчү. Кандайдыр бир коркунучту сезээ-риңиз менен видео камераны ийиниңизден чечип, анын эмне экендиги белгилүү болгондой кылып өйдө көтөрүп көрсөтүңүз.

*Аскер унааларына
көз каранды болбоңуз,
алар аскердик
чабуулдардын негизги
бутасы болуп эсептелет*

Согуш майданында мүмкүн болушунча аз убакыт болууга аракеттениңиз

Согуш чегине бара жатып алдыңызга ачык жана так максат коюңуз. Сиз аскерлерден интервью аларыңызды же жаңжалдын маңызын түшүнүү үчүн согуш чегиндегилер менен жолугаарыңызды тактап алыңыз. Согуш чектери эч качан так аныкталбаарын эсиңизден чыгарбаңыз жана “талаш” жерде кармалып калуудан сактаныңыз. Жолго алдын-ала даярданыңыз жана каалаган убактыңызда ал жерди таштап кетээриңизге ынаныңыз. Согуш майданын кыдыруу же тажрыйба алуу үчүн жөн гана барбаңыз.

Жол жүрүүгө коопсуз унааңыз бар экендигин, анын кантип иштерин жана кайтууга жетиштүү май бар экендигине ынаныңыз. Аскер унааларына көз каранды болбоңуз, алардын унаалары аскердик чабуулдардын негизги бутасы болуп эсептелет. Шашылыш түрдө кетүүгө туура келген учурда эвакуациянын жана кутуулунун мыкты жолдорун билүүгө аракет кылыңыз.

Жакын арадагы адамдар сиздин сапарыңыз тууралуу толук маалымат билерин жана зарыл учурда досторунуз жана кесиптештериңиз чуу көтөрүп, жардамга келишерин текшериңиз. Бирок, ЖМКнын унаасында башка журналисттер менен баруу кооптуураак. Тажрыйбалуу адамдарды угуңуз жана сиздин оюңуз боюнча, тобокелчиликке көп барган адамдардан алысыраак болуңуз.

Курал-жарактарды билүү

Согуш майданындагы окуялар туурасында аскердик көз карашта караңыз. Акыбалдын коркунучтуулугун курал-жарактар жана согуштук техникалык аспектилер жөнүндөгү билимиңиз жеңилдетмекчи.

1. Оор калибрдик курал-жарактар

Атайын кийимдер коргойт, ал эми оор калибрдик курал-жарактар дайыма коркунучтуу. Оор калибрдик курал-жарак артиллерияныкы же минометтуку экендигин айырмалай билүү керек. Артиллерия – артиллериялык талаа курал-жарактары – алардын камтый алган траекториясы бир канча чектелүү. Сиз адырга жашынып калсаңыз, анын көрүүсүнөн сырт каласыз. Минометтун иш-аракетинин радиусу кыска, бирок, ал камтыган траектория абдан чоң. Андыктан, сиздин жогорудай жол менен жашынып калууга мүмкүнчүлүгүңүз болбойт.

Ок түз, айкын бир жактан атылганын же атайын механизмдин негизинде башка тараптан атылып жатканын андоого аракет кылыңыз. Ал кыйыр болсо, белгилүү бутаны мээлөө үчүн убакыт сарпталат. Өнүктүрүлгөн башкаруу системаларысыз 100 метрдик аралыкта гана бутага тийүүгө мүмкүн. Ал болжолдогон максаттан 50 метрдик аралыкта тургандар да жабыркайт дегенди түшүндүрөт.

*Унаалардын
коштоосунда бара
жатканда биринчи
же акыркысына
отуруудан этият
болуңуз*

Атылган октордун кайталануу ыкмасын аныктаңыз. Адатта, биринчи ок алыстыктан атылгандыктан башка жакка түшүшү мүмкүн. Экинчиси жакыныраак болсо, үчүнчү ок максатына жете электе сиз ал жерден кетүүнүз талап.

Оор калибрдик автоматтардын атылышы ар кайсы жерлерде ар түрдүү кесепеттерге алып келет. Анын таасири катуу, түздүк жерлерде эң күчтүү деңгээлге жетет. Асманга көтөрүлгөн сыныктардын астында калбоо үчүн жарылуу болгон жерден алысыраак жайгашуу туура болот. Сиз жашырынуучу жерден алыс түздүктө турсаңыз, кийинки атышууда мурда жарылган жердин орду сизге жашырынууга ылайыктуу жер болмокчу. Эркиңизден тыш качууга аракет жасайсыз. Бирок, чындыгында, атышууда болуп жаткан жерде жатуу качууга караганда алда-канча коопсуз.

Имаратта тепкичтердин астында же далдоо жерлерде туруу кооптуу. Айнек терезелерден алысыраак болуңуз. Сыныктардан сак болуу үчүн терезедеги айнекти сындырып салганыңыз оң.

Унаалардын коштоосунда бара жатканда биринчи же акыркысына отуруудан баш тартыңыз. Артиллериялык же учактык чабуулдун негизги тактикасы транспорттук унаалардын биринчисин же акыркысын иштен чыгаруу менен, башкаларын тузакка түшүрүү болуп эсептелет. Транспорттук унаанын

ичинде болбосоңуз, жолдон алыс тарапка качыңыз. Эч качан жолдо калбаңыз. Ал жерде сиз снайперлер үчүн ылайыктуу бутага айланасыз. Жолдордогу миналардан да этият болуңуз.

2. Жеңил калибрдик курал-жарактар

Экинчи дүйнөлүк согуш маалында ар бир өлтүрүлгөн адамга жеңил калибрдик курал-жарактар (мылтык жа-на пулемет) менен миллионго жакын ок атылган.

Атайын даярдыктан өткөн аскерлер өтпөгөн аскерлерге караганда алда канча таамай атышат. Батыш өлкөлөрүнүн армиясы даярдыктан өткөн аскер жалпысынан 100 метрдик аралыкта так экендигин аныкташкан. Башка армия же милиция кызматкерлери анчалык тактыкты көрсөтө алышпайт.

Дүйнө жүзү боюнча бардык жаңжалдарда колдонулуучу жеңил калибрдик курал-жарактардын эң башкысы – Калашников автоматы (АК-47 жана кийинки үлгүлөрү). Колдонууга оңой, түзүлүшү жөнөкөй жана иш-аракет диапозону кенен болгондуктан, ал абдан белгилүү. АКнын алыскы аралыкта так эместигине байланыштуу, ал “жакынкы аралыкта кагылышуунун куралы” болуп эсептелет. Бирок, атылган ок өз максатына 1000 метрдик аралыкта болсо да жетсе, анда оор жаракат тийгизет.

Калашников автоматынын оң жагында жайгашкан сактоочу чык этмеси бар. Көпчүлүк адамдар оң колу менен аткандыктан, сиз автомат кандай абалда турганын оңой баамдайсыз. Үстүнкү абал автомат сактанууда турат жана ок атпайт дегенди түшүндүрөт. Ал эми, биринчи астыңкы абал – автомат катары менен атууга, эң акыркы астыңкы абалы – бириндеп атууга даярдыкты көрсөтөт. Эсиңизде болсун. Сактыкта катачылык кетирбеңиз.

3. Жарылма заттын дүрмөтү (фугастар)

Жаңжалдар аймагында орнотулган миналардын кайда жайгашкандыгы белгисиз болгондуктан, алар ар дайым коркунуч туудурат. Ар дайым таза акыл-эс менен ойлонуп, алардын кайсы жерде экендигин жана белгилерди издөөгө аракет кылуу керек. Адатта, жолдордогу “тактарды” байкоо оңой. Ал эми, талааларда аларды байкоо алда канча оор жана айрым учурларда мүмкүн эмес. Мындай аймактарда эч нерсеге тийүүгө да, жерден алууга да жол берилбейт.

Адатта, коргонуучу жана кароосуз калган согуштук жайларга мина коюлат. Айдалбаган талаалар жарылуучу дүрмөттөрдү жашырууга ылайыктуу жер. Бирок, айрым учурларда өздүк курамды жок кылуу үчүн күтүүсүз жерлерге да миналар коюлат.

Жарылуучу дүрмөттөрдүн эки түрү бар: жөө жана танкалык аскер бөлүктөрүнө каршы.

Танкалык аскер бөлүктөрүнө каршы фугастар чоң өлчөмдө болушат жана катуу таасирде гана ишке кирет. Алар каалаган учурда жарылуучу жөө аскерлерине каршы кичинекей дүрмөттөр менен курчалат.

Көпчүлүк миналар көп убакыттын өтүшү менен талкалануучу катары түзүлгөн эмес. Андыктан, согуш аяктагандан кийин жылдар өтсө да, алар “тирүү” бойдон калаарын унутпаңыз.

Биринчи жардам

Бул тема үчүн атайын маалымат берүүчү китепчени колдонуу керек. Бирок, жаңжалдуу абалдарда жана кырсык учурунда биринчи жардам көрсөтүү адамдарды канчалык деңгээлде өлүмдөн сактап калаарын айтуу оор.

Согуш маалында майданда каза болгондорго караганда оорудан жана жаракат алуудан көбүрөөк адамдар каза табышат. Кырсыктан же жаракат алуудан кийин беш мүнөт өткөндө адамдын тирүү же өлүү экендигин текшерүү керек. Биринчи жардам көрсөтүү боюнча эки күндүк курста сизди канды көп жоготууда, оор жаракат алууда, сыныкта, күйүүдө жана башка абалдарда эмне кылуу керек экендигин үйрөтүшөт. Сиз өзүңүзгө да, башкаларга да жардам бере аласыз.

*Кырсыктан же
жаракат алуудан
кийин беш мүнөт
өткөндө адамдын
тирүү же өлүү
экендигин
текшерүү керек*

*Журналистикалык
иш ар кандай
нерселерге кыянаттык
кылууга түртөт*

Алкогол жана наркотикалык заттарды колдонуу

Журналистика боюнча маалымдамада жаңжалдуу аймактарда алкоголь жана наркотикалык заттарды колдонуудан алыс болуу керек деп айтылган. Журналисттер көп тамеки чегишет жана Батышта спирт ичимдиктерин көп ичишет. Кээ бирлери көп ичишет жана наркотикалык заттарды да колдонушат.

Ар бир кесип чымырканууну талап кылат жана ар ким аны менен өз алдынча күрөшөт. Журналисттер үчүн алкоголь ичимдиктерин ичүү айлык акыга жана анын өмүрүнө залакасын тийгизиши мүмкүн.

Кесипкөй аскер корреспонденттери – сейрек учуроочу “тукум”. Алардын өкүлдөрү дүйнө жүзү боюнча жаңжалдуу аймактарды кыдырышып, өзүлөрүнүн өмүрүн тобокелчиликке салышат жана өлүм менен жаракат алууларга күн сайын күбө болушат. Алардын кээ бирлеринин алкоголь ичимдиктери жана наркотикалык заттарга байланышкан көйгөйлөрү бар.

Согуштук аймактарда адамдар катаал жашоодон жана каалаган нерсеге жеңил жол менен жетүүдөн психикалык оор абалга, стресске бат туш болушат. Мындай шарттарда энергияны, ден соолукту жана таза акыл-эсти сактоо абдан маанилүү. Фронттон кайткандан кийин алар оор эскерүүлөрдүн курчоосунда калып, жардам издөөгө мажбур болушат. Бирок, жардамды бөтөлкөнүн түбүндө издөө - жакшы чечим эмес.

Журналист учурда жашаган коомду изилдеп, анын эрежелерин сыйлашы абзел. Диний көз караштары жана маданияты алкогольдук ичимдиктерге жол бербеген коомчулуктар да бар экенин эске алуу керек.

Көтөрүлүштөр жана демонстрациялар

Ар бир репортаж – тобокелдүү коркунуч. Көпчүлүк адамдар репортерлорго жана жаңылык кабарчыларына шектүү, айрым учурда кастык көз караш менен мамиле кылышат. Кээде алардын жашырууга жүйөлүү себептери бар болсо, кээде аларга журналисттер иштеген уюмдар жакпайт. Ошондуктан, кандайдыр бир окуяны чагылдыруудан коопсуздук тууралуу кам көрүү керек.

Көтөрүлүштөрдү же нааразылык жүрүштөрүн басма сөздө чагылдырууда өтө этият болуу керек. Топтошкон элдин ишаракеттерин алдын ала билүүгө мүмкүн эмес. Кээде алар басма сөздө чагылдырууну каалашса, кээде ачууланып, жаңылык кабарчыларына залака тийгизиши мүмкүн. Ал эми, коопсуздук органдары кылган иштеринде күбөлөрдүн болушун каалашпайт жана журналисттер менен көтөрүлүшчүлөрдү айырмалабай калышы мүмкүн. Журналисттер өзүлөрүнүн коопсуздугу жана кайсы жакта болуу коркунучсуз экендигин алдын ала ойлонуусу зарыл.

Топтошкон жыйынга үстүртөн көз салуу ыңгайлуу. Эч качан көтөрүлүшчүлөр менен коопсуздук кызматкерлеринин ортосунда калбаңыз. Сиз согуш маалында “талаш” жерде калгандай абалга туш болосуз жана эки тараптын тең бутасына айланмакчысыз.

*Жасалган репортаж
менен тез арада
кутулуунун жолдорун
күн мурунтан
пландаштырыңыз*

Көз жашты актыруучу газдын колдонулушу мүмкүн болсо, ага алдын ала камданыңыз.

Жасалган репортаж менен тез арада кутулуунун жолдорун күн мурунтан пландаштырыңыз. Жабдыктарыңызды сактоо же катып коюу жолдорун ойлоңуз. Өз өмүрүңүз менен жабдыктарыңыздын ортосунда тандоо туруп калса, жабдыктардан баш тартуу оң.

Транспорттук унаанын кыйрабашы үчүн жана керектүү бардык учурда аны менен качууга мүмкүн болгондой кылып, окуя болуп жаткан жерден алыс жакка таштаңыз. Өзгөчө байкалбаган транспортту колдонуу жакшы. Ошондой эле, жаңжалдуу аймактарда кийген кийимдериңиз боюнча башкалардан айырмаланып, ачыкка чыгып калуудан сак болуңуз.

Тобокелдикти алдын алуунун сыры – мүмкүн болгон кыйынчылыктар жөнүндө акыл-эстин чегинде күн мурунтан ойлоноу. Кесиптештериңиз кайсы жакта болоорун жана керектүү учурда жардам көрсөтүүгө даяр болуу керек.

Алтын эреже: ишеничтүү жерден дароо кетүүгө аракет кыл!!!

КӨНҮГҮҮЛӨР

Репортаж жасоого өлкө тандап, кесиптештериңиз менен мүмкүн болгон коркунучтуу жагдайларда коопсуздук чараларын көрүү боюнча талкуулаңыз. Төмөнкү суроолорго жооп берүүгө аракет кылыңыз:

- Кандай кийим кийүү керек? Сизге газга каршы же башка коопсуздук жабдыктары керекпи?
- Өзүңүздүн жабдууларыңызды кантип коргомокчусуз?
- Бир орундан экинчи орунга баруу үчүн транспорттун кандай түрүн колдоносуз?
- Транспорттун түрү жөнүндө сиз эмне билишиңиз керек жана сиз аны кантип текшердиңиз?
- Сиз кайсы жерде токтойсуз жана ал жак канчалык кооптуу?
- Шашылыш убакта кайда качууну билесизби?
- Биринчи жардам көрсөтүү боюнча курстан өттүңүз беле? Сиздин жол аптечкаңыз барбы жана анда эмнелер бар?

ОКУУ ҮЧҮН КОШУМЧА ЖАНА СУРАП-БИЛҮҮ МАТЕРИАЛДАР

Журналисттерди коргоо Комитети: www.cpj.org

“Милдетте – коркунучтуу кырдаалдарда репортаж жасоо боюнча колдонмо”:

Cpj.org/briefings/2003/safety/journo_safe_guide.pdf

Эл аралык пресса институту:
www.freemedia.at/index1.html

Чек арага баш ийбеген журналисттер: www.rsf.org/

Нью Сейфти эл аралык институту: www.newssafety.com/insihome/index01.html

“Дарт” журналистика жана жараат борбору:
www.dartcenter.org/index.html

Дарт Юроп: www.dartcenter.org/europe/

Роури Пек Траст: Rorypecktrust.org/

Курт Шорканын элесине фонду: www.ksmfund.org/

Айрым уюмдар коопсуздук чараларын сунуштайт:

- АКЕ – www.akegroup.com
- Центурион – www.akegroup.com
- Пилигримс – www.piligrimgroup.co.uk/index.html

Согуш корреспонденттеринин түрдүү макалалары фронт тилкесинен репортаж алып баруудагы тобокелчилик жана басымды чагылдырат:

Клуб «Батс-батс»: Жашыруун согуштун сүрөттөрү, авторлор Грег Маринович жана Жуау Силва (Негизги китептер)

Менин согушум өттү, мен аны сагындым, автор Энтони Лойд (Пингвин)

Чарли Джонсонду жалын каптады, автор Майкл Игнатъефф (Гроув Пресс), Косоводогу согуш корреспонденти туралуу роман.

IWPR ҮЧҮН КАНТИП ЖАЗУУ КЕРЕК?

Кризис жана жаңжал өкүм сүргөн өлкөдөгү жергиликтүү журналисттерди колдоо үчүн согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту түзүлгөн

Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту кризиске баткан аймактардагы жоопкерчиликтүү журналисттердин платформасын камсыздоо үчүн куралган. Көп учурда бул журналисттер өлкөдөгү чыр-чатак, же кризисти чагылдырып жатып, алардын макалалары эл аралык, же жергиликтүү деңгээлде да талкууга алынбайт.

Бул иштин максаты:

- Демократияны жана жарандык коомду күчөтүү
- Коомдор аралык ишенимди куруу
- Эл аралык билдирүүлөр жөнүндө маалымат берүү

Биздин программанын негизги чөйрөсү:

- Окуяларды баяндоо жана изилдөө
- Үйрөтүү, окутуу
- Чоң мүмкүнчүлүктөрдү түзүү

Гезиттин тиркемесин сатуу, же бир эле учурда бир канча ба-сылмада окшош материалдын жарык көрүүсү (синдикация), ЖМКда чыгып сүйлөшү, конференциялар, семинарлар ж.б. коомдук окуялар согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институтунун материалдарын кеңири таркатып, коомдук диалог жана дебатка салым кошуп жатат.

Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту практикалык мамилени ишке ашырууга чара көрөт. «Журналистикага үйрөнүүнүн эң негизги ыкмасы бул – аны менен алектенүү», - деп эсептейбиз. Көнүгүү жана ыкмаларды үйрөнүү үчүн семинарларга катышуу, же бизге окшоп, багытыңызды иштеп чыгуу – мунун баары эң башы эле. Чыныгы окуу качан гана журналисттик жазуу блокнотун ачып, репортаж жазууга отурганыңызда башталат.

IWPRдын штатында иштеген бир топ кызматкерлер – журналисттер, бардык маалыматты өзүбүздүн жеке тажрыйбабыздан алабыз. Биз чеберчиликке жакшы (кээде мүнөзү катаал) редактордон, же кесиптештен үйрөндүк. Алар эч качан жардам берүүдөн баш тартпай, жанаша иштегендиктен, шыгыбыз күндөн-күнгө артты.

Ар дайымкы каталар жана аракеттер, майда-чүйдөдөн турган комментарийлер, иштиктүү сүйлөмдөр жана ошол эле окуяны жакшыраак репортаждаган кесиптешке болгон кызгануу сезими – мунун баары сизди капалантип, көп убактыңызды алышы мүмкүн. Бирок бул көрүнүштөр сабакты өздөштүрүү үчүн эң мыкты ыкма. Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту да дал ушул окуу чөйрөсүн камсыздоого бүт аракетин жумшайт.

*Далилге таянган
журналистиканын
принциптери
кризистен чыккан
аймактарда
ЖМКны колдоого
мүмкүндүк берет*

Эл аралык ЖМК менен иш алып баруу

Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту менен жергиликтүү журналисттердин иштөө тажрыйбасы өлкөдөгү ЖМКдан кыйла өзгөчөлөнүшү ыктымал. Биз менен катышкан журналисттер бат-баттан төмөндөгү маселелерди көтөрүп турушат: күчөтүлгөн байкоо жүргүзүү, окуянын жеринен репортаж алып баруу, кайталанган репортаждар, далилдерди тактоо, экстенсивдүү (сапаты жагынан эмес, сан жагынан кеңейтүүгө багытталган) жана майда-чүйдөлөрү менен редакторлоо. Мунун баары көбүнө жадатуучу сезилиши толук ыктымал. Бирок, чын-чынына келгенде, бир топ эл аралык, анын ичинен өзгөчө англиялык жана америкалык ЖМК пайдаланган стандарттык ыкмаларды согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту да колдонот.

Журналистиканын негизги эл аралык стили жана редакторлоо системасы башка өлкөлөрдүн да сөзсүз негиз болуучу шарты болуш керек дегенден согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту алыс. Башында айтып өткөндөй эле, түрдүү ыкма жана формалар дүйнөнүн ар бөлүгүндө башкача пайдаланыла берет.

Маалымат берүүчү китепчинин башында айтылгандай, далилге таянып репортаж даярдоо бул – жалпы кабыл алынган принциптерге ылайык. Анын үстүнө, жаңжал жана кризистин «сазынан» чыккан (же анын коркунучунда турган) өлкөгө демократияны курууда жана колдоодо ЖМК маанилүү роль ойноп, мамлекетке пайдасын көрсөтөт.

Максатка жетүү үчүн эл аралык стилде жазылган жана редакторлонгон репортаждар – эң жакшы ыкма жана багыт болот.

Бардык журналисттерге бул «жазылбаган» мыйзам «алтын» эрежеге айланышы зарыл. ЖМКнын кызматкерлери бул эрежелерге өзүнүн шартына жана чөйрөсүнө карап, көнүп кетиши мүмкүн.

Репортажды жүргүзүү/ окутуунун динамикасы

Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту жергиликтүү журналисттердин жолундагы ар бир кадамынын алга жылышына колдоо көрсөткөнгө аракет кылат.

Алгачкы кадам – басылмада чагылдыра турган жер-гиликтүү көйгөйлөрдү аныктап алыңыз. Бул окуянын жаңылыктык баалуулугуна (8-бөлүмдү караңыз) маани берүү зарыл дегендик. Андан сырткары, башка ЖМКда сиз жаза турган макала чагылдырды беле, окурмандын/редактордун кызыкчылыгына баа бериңиз. Бул процесс «чакан резюме» түзүү менен аякташы керек. Анда макаланын негизги багыттары жана маалымат булактары аныкталып, бериле турган мөөнөтү жана көлөмү белгиленип, редактор тарабынан макулдук алынышы кажет.

Экинчи кадам – кабарды пландоо. Берилген убакыттын ичинде материалдын маалымат булактарын аныктап, кабар алуунун стратегиясы (4-бөлүмгө көз салыңыз) түзүлөт. Бул процесс өзүнө тең салмакты камсыздоо, калыс комментарийлер жана эки маалымат булак эрежесинин ишенимдүүлүгүн камтыйт.

Репортажды жүргүзүү/
окутуунун динамикасы

*Кеңеш берүү
жана текшерүү
бул – саптан-сапка,
сөздөн-сөзгө уланган
эмгекти көп талап кылчу
редакторлоо процесси*

Үчүнчү кадам – балким, эң маанилүү. Бул – окуяны баяндап жазуу. Китептин эрежесин канчалык так аткарсаңыз, ошончолук бул процесс тегиз болот. Бирок, бардык эл аралык ЖМКнын редакторлору сымал, согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институтунун редакторлору да сизди түрдүү жолдорго салышы ыктымал. Алсак, материалыңызды башынан жазып келүүнү, далилдерди текшерүү, же так маалымат алууга андан ары изилдөө жүргүзүүнү сурашы мүмкүн. Бул – эмгекти көп талап кылуучу процесс катары көрүнүп, пайдасы жок жана пландарыңызды болтурбай койчудай сезилиши ыктымал. Ал эми, редакторлор сиздин макалаңызды түшүнчүдөй эместей. Бирок материалга тең салмактуулук берип, суроолордун кайдан чыгып жатканын окурмандарга түшүндүрүп жана ишиңизге тереңдик берүү – алардын милдети болуп саналат.

Кеңеш берүү жана текшерүү бул – саптан-сапка, сөздөн-сөзгө уланган эмгекти көп талап кылчу редакторлоо процесси. Бул жагдай кээ бир аракеттерди жана тыгыз сүйлөшүүнү талап кылат. Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институтунда бул процесс эки этаптан турат. Биринчиси, дайындалган редактор тарабынан редакторлоо (көбүнчө сиздин өлкөңүздөгү программа боюнча иштеген жана жергиликтүү тилди билген менеджер, же тренер). Ал сиз менен далилдердин төп келгени жана негизги структуранын үстүнөн иштейт. Макала которулган соң, англис тилиндеги материалды редакторлогон жетекчи стилин жана тактыгын карап чыгат. Ошондой эле, алар тексттеги кооптуу проблемалар жана ушактын белгиси боюнча, милдетин аткаруучу директорго жана адвокаттарга кабар берет.

Кайталап өтөлү. Бул колдонмодо жазылгандарды канчалык кылдат көзөмөлдөсөңүз, ошончолук деңгээлде материалыңыз аз редакторлоого дуушар болот. Өзгөчө, кириш сүйлөмгө жана көлөмүнө көңүл буруңуз. Эгерде, 800 сөздөн турган текст жазууңузду сураган болсо, бирок сиз 2 000 сөз жазып салсаңыз, репортажыңыз кыскартылат, же таптакыр жарактан чыгат. Жогоруда айтылгандай, сиз капа болушуңуз мүмкүн, бирок сабырдуу болуңуз. Редактордун иши бул – тексттин тактыгына жана түшүнүктүүлүгүнө кепилдик берүү, сиздин материалыңызды жакшыртуу жана аудиторияңызды көбөйтүү.

Качан гана макалаңыз жарык көргөндө, аны жазууга кетирген бардык эмгегиңиз акталат. Буга бүт журналисттер аракет жасашат. Андан сырткары, IWPRдын сайтында жана электрондук шилтемесинде жарык көргөн макалаңыздан кийин редактор сиздин ишинизге анчалык көп эмес акча сыйлыгын берүүгө макулдашат.

(Эскерте кетчү жагдай, төлөө акысы бир айдын ичинде берилиши зарыл. Кандайдыр бир маселе жарала турган болсо, согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институтунда иштеген кесиптештериңизге кайрылып көрүңүз). Жарык көргөн материалдарды электрондук таратуунун жардамы менен кеңири эл аралык аудиториянын алдына чыгасыз. Анын ичинде, сиздин маселеңиз боюнча алектенген дипломат, журналист, академик жана аналитиктер болот. Бул өзүнчө бир борборго айланат. Жергиликтүү журналисттер өлкөсүндө болуп жаткан окуяларды эл аралык дебатка чыгарууга таасир бере алат.

Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институтунун эң негизги максаты бул – ЖМКнын өзүнүн аймагында күчтүү болушу. Журналистика өзү белгилүү бир гана жерге таандык мүнөздөмөгө ээ. Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту жергиликтүү жана аймактык ЖМК менен байланыш түзөт. Анткени, сиздин материалыңыз өзүңүздүн мекениңизде өзгөчө мааниге ээ. Ошондуктан, репортаж сиздин аймагыңызда кеңири таркалышы зарыл. Ушул себептен улам, материал жергиликтүү прессага чыгышы үчүн жергиликтүү тилде да даярдалат. (Кээ бир аймактарда согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту жергиликтүү телеканалдарга программа иштеп чыгып, жергиликтүү тилде веб-сайттарды жасашат). Кайсы бир тилде жазылган соң, англисчеге которулганда, же англисчеден кайсы бир тилге которулса, кыйынчылык пайда болушу мүмкүн. Же акыркы өзгөртүү жана толуктоолор англис тилиндеги жана сиз жазган версиясында аралашып кетиши ыктымал.

Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту эл аралык синдикацияны да жогорулатат. Бул жергиликтүү журналисттерге чоң мүмкүнчүлүк берет. Өзгөчө Түндүк Америкада, же Европада иштеген журналисттердин макалалары көп нускада чыккан улуттук жана аймактык гезиттерде жарык көрөт. Бул жагдай жергиликтүү журналисттерге эл аралык аренага платформа куруп берет. Түшүнүксүздүктөр пайда болбош үчүн, синдикация үчүн согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту төлөө акысын чанда алат. Эгерде, алып калса, согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту тең жарымын авторго төлөйт. Ал эми, калганын синдикациянын чыгымдарын төлөөгө сактайт.

Күчтүү жарандык коом жандуу дебаттардын болушуна кызыкдар. Ал эми, согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту сиздин репортажыңызды ушул талкууга багыттоонун үстүндө иштейт. Жергиликтүү деңгээлде дүйнөнүн көйгөйлөрү, демократия жана өнүгүүнүн негиздери тууралуу диалог жүрөт. Бул өзүнүн ичине аймактык конференция, ЖМКны тартуу, же семинарларды камтышы мүмкүн. Алар согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институтунун өкүлчүлүгүндө өтүп, ага жергиликтүү бийлик, бейөкмөттүк уюмдар, журналисттер жана редакторлор катышышы ыктымал.

Ишиңиздин баасын өткөн сабактар бекемдеп, бардык каталарды жана түшүнүксүз жерлерди көрсөтөт. Бул баа – редакторуңуз жазган кыскача маалымат, же сиздин тренериңиз менен болгон сүйлөшүү болушу мүмкүн. Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институтунун доклады ушул эле институттун академиясы аркылуу катышкан журналисттерге он-лайн режиминде окууга мүмкүнчүлүк берет. Алар редакциялык версияларды карап, жалпы өнүгүү курсун белгилөө менен кайра келчү байланыш түзсө болот. (Баалоо бирдей болушу үчүн сиз да согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту жөнүндө айта турганыңызды билдириңиз).

*Күчтүү жарандык коом
жандуу дебаттардын
болушуна кызыкдар,
ошондуктан, сиздин
репортажыңыз бул
коомдук диалогдун
түзүлүшүн камсыздайт*

Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту менен иштөөдө эң негизгиси бул – эрежелерди көзөмөлдөө жана далилдерге таянган репортаждарды алып баруу

Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту менен иштөө үчүн кеңештер

Башта белгиленгедей эле, редактордук жумуш – эң татаал процесс. Кээде бат жана оңой болсо, кээде оор жана жадатма болушу мүмкүн. Сиз бул жумушту канчалык көп аткарасыз, ошончолук максатка жакындай бересиз.

Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту менен иштөөдө эң негизгиси бул – жетекчиликтин эрежелерин көзөмөлдөө, далилге таянган жана ишеничтүү маалымат булактардан турган, кыска жана так жазуу. Эгерде, материалыңыз киришүү сүйлөмгө төп келип, кыска жана таамай айтылган мазмундан турса, репортажды жазуунун негиздерине жана журналистиканын принциптерине жооп берсе, сизде эч кандай маселе жаралышы мүмкүн эмес.

Сиз шаарыңыздан, өлкөүздөн тышкары, андан да кең аудиторияга жазып жатканыңызды эске алыңыз. Негизги далилдерди ачык жазыңыз, биринчи шилтемеде эле адамдарды жана тараптарды аныктап алыңыз. Окурманды кызыктыргандай, бирок акыл үйрөткөндөй болуп калбаңыз. Адилеттүү жана негиздүү болуңуз. Текст түшүнүктүү болушуна редакторлор аябай көп убакыт сарпашат. Бирок сиз аны алдынала өзүңүз аткара билсеңиз, материалыңыз андан да жакшы болот.

Редакторлор бир эле сиздин ишиңиздин үстүндө иштебейт. Алар жумушун канчалык бат кыла алганына карап бүтүрөт. Ошондуктан, текст канчалык ачык жана так болсо, редактор ага ошончо аз убакыт коротот.

Чын-чынында, ар бир эле материал ийгиликтүү боло бербейт. Тажрыйбалуу журналист мезгил мезгили менен анын материалы колдонулбай калганын түшүнөт. Албетте, бул жагымсыз, бирок бул да профессиянын бир бөлүгү. Кээде материал кайрадан иштелип чыккандан улам, начар болуп калышы ыктымал. Бирок көбүнчө жаңы окуя болуп өтүп, жаңы материал келип калат, ошентип, сиздин материал эскирет.

Эгерде, макала пайдаланылбай калса, дайындалган редактордон буга акча төлөнөрүн, же жогун билиңиз. Материал басылып чыкпаса да, жарым-жартылай төлөп беришет. Сиздин материал кеч, же сапатсыз жазылгандан эмес, бул редакциялык чечимден улам болгон.

Бирок бир тараптан, сабакты үйрөнгөн соң, аны унутуңуз. Сиз поэзия менен эмес, журналистика менен алектенесиз. Эртең таптакыр башка күн жана башка макала болот.

Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институттун ресурстары фронтто жана кризис аймактарда иштеген жергиликтүү журналисттер үчүн жардам берет

Ресурстар

Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институтунун үйрөтүүчү программасы өзүнө түрдүү практикалык сабак жана семинар-окууларды камтыйт. Репортажды алып барууну көрсөткөн он-лайндагы маалыматтар, же бул китеп сыяктуу басылып чыккан материал, согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институт академиясынын окутуу он-лайны (бул жакка баш багыңыз: www.iwpr.net) түрдүү ыкма менен сизге көмөк көрсөтөт.

Веб-сайт сизге кеңири маалыматты сунуштоо менен башка веб-сайттардын шилтемесин да берет. Ал жерде сиз негизги ыкмалардан баштап, айлана-чөйрөдөгү жана аскердик кылмыш окуяларын чагылдырууга үйрөнө аласыз. Бул – адистердин кеңири библиографиясы, негизги маалымат берүүчү китепчелердин окуусу жана мунун көбү он-лайн режиминде каралат.

Негизги жана адистешкен окууну жергиликтүү жана эл аралык тренерлер муктаждыгына жараша өткөрүп турушат. Жергиликтүү катышуучулардын жана шериктештердин идеясы менен бөлүшүп, бизге байланышка чыкканын жылуу тосуп алабыз. Аны пайдалуураак кылуу үчүн, жетекчилик сунуштаган жаңы берүүлөрдү даярдап, катышуучуларга биздин программаны тааныштырууну чыдамсыздык менен күтөбүз.

Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институтунун долбоорлору жергиликтүү ЖМК жана медиа-уюмдар – окутуу уюму, сөз эркиндигинин топтору, жергиликтүү гезит, же жаңылык агенттигинин ишмердигин күчөтүүгө бардык мүмкүнчүлүктөрдү түзөт. Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институту тууралуу толугураак маалымат алуу жана өзүңүздүн аймагыңызда биз менен иштешкиңиз келсе, сиз согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институтунун веб-сайтына кирүүңүз зарыл.

Белгилөө үчүн

Белгилөө үчүн

*Өзгөрүүлөр үчүн репортаждар:
Кризистик аймактардагы
жергиликтүү журналисттер
үчүн колдонмо*

Жаңжал өкүм сүргөн аймактагы журналисттер башкаларга салыштырмалуу көбүрөөк тобокелге барат. Бирок, азыркы тапта көптөгөн өлкөлөр демократиялык өнүгүүнүн жолуна түшүп бара жаткан соң, жергиликтүү журналисттер да өзгөчө мааниге ээ болууда.

Бул китеп жергиликтүү журналисттер үчүн практикалык окуу куралы катары жардам берет. Кризис мезгилинде жашап жаткан өлкө үчүн жакшы натыйжа алып келүүчү өзгөрүүлөргө журналисттер да салым кошуу аракетине көмөк көрсөтөт.

Бул колдонмо согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институтунун журналисттерди окутуунун мол тажрыйбасы жана практикалык иштердин негизинде түзүлдү. IWPR бул – бейөкмөттүк уюм болуп саналып, дүйнө боюнча чыр-чатактуу аймактардагы жергиликтүү ЖМКны колдойт.

IWPRдын ишмердиги өзүнө репортаждарды даярдоо, медиа-уюмдарга билим берүү жана колдоо көрсөтүүнү камтыйт. IWPRдын электрондук макалаларында Европа, Азия, Жакынкы Чыгыш жана Африканын жергиликтүү авторлору окуяны майда-чүйдөсүнө чейин чагылдырат. Мындан да толук маалымат алуу жана онлайн-жибермелерге катталуу үчүн www.iwpr.net сайтына баш багыңыз.

IWPR-Европа, 48 Gray's Inn Road, London WC1X 8LT

IWPR (США), 1616 H Street, Washington, DC 20006

IWPR-Африка, P.O.Box 3317, Johannesburg 2121

2004 © Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу
институту